

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

130261

İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN
MEKANSAL DEĞİŞİMİ

Deniz YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN

2003

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İnsan Haklarının Evrenselliği Düşüncesinin Mekansal Değişimi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11.08.2023

Deniz Yıldırım

D. Yıldırım

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün ..11../08../2003 tarih ve ..16 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin18 maddesine göre Kamu Yönetimi/Anabilim/ Anasanaat-Daı yüksek lisans öğrencisi Deniz Yıldırım' nin ..İnsan Haklarının Erişileliliği ..Dışınasın ..Ekansal ..Dejani konulu tezi incelenmiş ve aday ..18../08../2003 tarihinde, saat 11.30' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..BAŞARILI.....olduğuna oy ..BİRLİĞİ.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: YILDIRIM

Adı: Deniz

Tezin Türkçe Adı: İnsan Haklarının Evrenselliği Düşüncesinin Mekansal Değişimi

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Spatial Relativity of The Universal Human Rights

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül
Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Yıl: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: 153

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı:198

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı. Zerrin Toprak

Soyadı. KARAMAN

Ünvanı:

Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- İnsan Hakları
- 2- Evrensellik
- 3- İslamcılık
- 4- Kültürel Görececilik
- 5- Tıbban

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Human Rights
- 2- Universality
- 3- Islamism
- 4- Cultural Relativism
- 5- Headscarf

Tarih: 11. 08. 2003

İmza:

ÖZET

İnsan hakları, Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel gündemin önemli maddelerinden biri haline gelmiştir. İnsan haklarının evrenselliği düşüncesine yöneltlen mekansal itirazlar ise bu gündemin belirleyici unsuru olarak öne çıkmıştır. Batı'nın insan hakları alanında gerek söylem gerekse uygulama bakımından sergilediği tek tipleştirici tutum, aynı zamanda kendi karşıtını da yaratmıştır. Batı dışı olarak saptanan coğrafyaların ortak bir Doğu kimliği geliştirmeleri sözü edilen totaliter tutuma bir tepki niteliğindedir. Böylece, oryantalist söylemin aksine, insan hakları aracılığıyla Doğu, kendi kimliğini bağımsız olarak geliştirme fırsatı bulmuştur.

Bu çalışmada, insan haklarının evrenselliği düşüncesine yöneltlen mekansal itirazların iki farklı boyutu ele alınmıştır. Birincisi, gelişme hakkını öne çıkaran Çin Halk Cumhuriyeti resmi insan hakları görüşüdür. Bu görüşe göre, insan haklarının evrenselliği onun Batılı algılamasıyla sınırlanamaz. Başka bir deyişle insan hakları evrenseldir ve onun Batılı kavramlaştırması evrenselliğe ulaştıran yollardan sadece biridir. İkincisi ise, Neo-Osmanlı söylemde insan hakları aracılığıyla geleneğin meşrulaştırılmasıdır. Modernist söylemin ürünü insan hakları reddedilmemekte, ancak bu haklara Osmanlı tarihinden referanslar sağlanarak insan haklarının Batılı olmadığı kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Böylece, Neo-Osmanlı söylemde insan hakları geleneği haklılaştırmak için araçlaştırılmıştır. Sonuçta bu iki örnekte de görüleceği üzere insan hakları alanında mekansal itirazlar evrensellik özelliğinden çok bu hakların Batılı karakteri üzerinde odaklanmaktadır.

ABSTRACT

Human rights has become one of the important items of the global agenda in the post Cold War era. The spatial objections towards universality of the human rights thought altered into the determining factor of that agenda. The uniformative attitude shown by the West in the human rights discourse produced its own rival. The development of a common Eastern identity by the geographies fixed as non-West is a reaction to the totalitarian inclines of the West. So that, contrary to the orientalist discourse, by means of human rights, the East gained the opportunity of developing its own independent identity.

In this study, the two different dimensions of the spatial objections towards universal human rights thought has been regarded. The first is the Chinese official human rights view that stresses development right. According to this view, universality of the human rights can not be restricted to the Western perception. In other words, human rights are universal and its Western conceptualisation is only one of the ways to realise universal human rights. The second is the legitimization of the tradition thanks to the human rights in the Neo-Ottoman discourse. Human rights which are the production of the modernity is not denied, however, it is tried to prove that human rights are not originally Western. So that, in the Neo-Ottoman discourse, human rights are being used as a mean of vindication of the tradition. Consequently, as seen in both examples, the spatial objections in the human rights area are focusing on the Western character of these rights rather than its universality.

İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN MEKANSAL DEĞİŞİMİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
Y.Ö.K.DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM İNSAN HAKLARI KURAMI

1.1. İNSAN HAKLARI KURAMINDA HAK VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMLARI	1
1.1.1. Hak Kavramı	1
1.1.2. Hak Kuramları	6
1.1.2.1. İrade Kuramı	6
1.1.2.2. Çıkar Kuramı	6
1.1.2.3. Karma Kuram	7
1.1.3. Özgürlük Tanımı ve Hak Tanımlarına Etkisi	7
1.2.İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ	10
1.2.1. İnsan Hakları Kavramı	10
1.2.2. İnsan Haklarının Tarihsel-Düşünsel Gelişimi ve Evrenselci Düşünce	14
1.2.2.1. Doğal Hukuk Akımı'ndan Doğal Haklar Kuramı'na Tarihsel Gelişim	15

1.2.2.2. Doğal Haklar Kuramına Yöneltilen Eleştiriler Bağlamında	
Marksist Kuram ve İnsan Hakları Kuramı.....	36
1.2.3. İNSAN HAKLARI KUŞAKLARI	42
1.2.3.1. Birinci Kuşak Haklar	42
1.2.3.2. İkinci Kuşak Haklar	43
1.2.3.3. Üçüncü Kuşak Haklar	45
1.2.4.İNSAN HAKLARININ NORMATİF EVRENSELLİĞİ: İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KURAMINDA MEKANSAL KUTUPLAŞMALAR

2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM VE İNSAN HAKLARI	51
2.2. MEKAN VE İNSAN HAKLARI	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC) VE İNSAN HAKLARINA YÖNELİK MEKANSAL İTİRAZLAR

3.1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ VE RESMİ İDEOLOJİDE İNSAN HAKLARI	70
3.2. ABD - ÇHC ARASINDA YENİ HEGEMONYA ARAYIŞLARININ İFADESİ OLARAK İNSAN HAKLARI VE MEKANSAL FARKLILIK VURGUSU.....	85
3.3:ÇHC’NİN İNSAN HAKLARI SÖYLEMİNDE BELİREN KÜLTÜR TEMELLİ ÇELİŞKİ.....	96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İSLAMCI DÜŞÜNCE VE İNSAN HAKLARINA YAKLAŞIM: KÜLTÜR, GELENEK VE GEÇMİŞLE KUTSANAN MEKAN

4.1. NEO İSLAMCILIK İLE NEO OSMANLILIK ARASINDA İNSAN HAKLARI.....	102
--	-----

4.2. EVRENSEL İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA TÜR BAN SORUNU.....	118
SONUÇ.....	126
KAYNAKLAR.....	134

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz.	Bakınız
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
No.	Number
TODAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
Vol.	Volume
y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser

GİRİŞ

İnsan hakları ifadesi, sermayenin küreselleşmesi sürecine eşlik eden siyasal boyuta koşut biçimde, uluslararası gündemin en çok önemsenen ve bu haklara yüklenen evrensel anlam bağlamında da en çok tartışmalı hale gelen bir alanı deyimlemektedir. Özellikle Soğuk Savaş sırasında Batı'nın kendisini düşman "Öteki" üzerinden kurgulamasına olanak veren Doğu'nun Sovyetleri Birliği nezdinde çöküşü, giderek Batılı anlam dünyasının evrenselliğine duyulan inancı Batı'da pekiştirmiş; bununla birlikte Batı düşünce dünyası, kimliğini inşasında daima bir karşıt "Öteki"yi kurgulaması bağlamında da, kendi sistemine alternatif olmaktan uzak, daha çok tepkisellikle donatılmış bir Doğu kavramlaştırmasına gereksinim duymuştur.

Doğu'nun mekan olarak kendisini kültür, uygarlık ve dinle biçimlenen gelenek aracılığıyla Batı'ya ve onun değer dizgesine bir tehdit olarak kurguladığı varsayımı, özellikle Soğuk Savaş sonrası süreçte en çok insan hakları alanında yaşanan tartışmalar aracılığıyla seslendirilir olmuştur. Bu bakımdan çalışma boyunca mekan kavramı ile, Batı dışındaki bölgelerin giderek ortak bir insan hakları dilini ve tepkisellikle donatılmış bir insan hakları siyasetini Batı'ya karşı varoluş mücadelesinde araçsallaştırma isteğinin zemini kastedilmektedir. Bu anlamda mekan, kendisini biçimlendiren değer kümeleri bağlamında, Batı dışından yönelen tepkiselliğin yol haritası işlevini görmektedir.

Tüm bu öncüller ekseninde, bu çalışmada, insan haklarının evrenselliği düşüncesine yöneltilen mekansal itirazların iki farklı boyutu ele alınmıştır. Bu boyutlardan ilki, mekanı kültürel geri planı dışlamaksızın "Gelenek" ile "Gelişme" vurgusu arasında kurgulayan ve insan hakları söylemini Batı'ya yönelik itirazının iletişimi amacına koşan Çin Halk Cumhuriyeti resmi görüşü oluştururken; ikinci boyutu, mekan ve geleneği Modernist söylemin temel değerlerinden insan hakları aracılığıyla kutsayan Türkiye İslamcılığı'nın görüşleri oluşturmuştur. Neo-Osmanlıcı bu bakış açısının insan haklarının Batılı karakterini yadsıyarak bu hakları kendi geleneklerinde araması ve bu bağlamda evrenselliği kendi köklerine atıfla kurgulaması düzleminde de görüleceği üzere, insan hakları günümüzde evrensellik niteliğinden çok, bu hakların mekansal sahiplenicisi Batılı karakteri bağlamında eleştirilir olmuştur

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KURAMI

1.1. İnsan Hakları Kuramında Hak ve Özgürlük Kavramları

İnsan haklarının kavramsal olarak açıklığa kavuşturulması, her şeyden önce hak ve özgürlük kavramlarının açıklığa kavuşturulmasını öngerektirmektedir. Bu nedenle, çalışmanın ilk bölümünde öncelikle hak ve özgürlük kavramlarının açıklanmasına uğraş verilecektir.

1.1.1. Hak Kavramı

“Sistemli olarak maddi ve tinsel (simgesel) araçlar yapıp kullanan ve araçlarını değiştirip geliştirebilen canlı türü”¹ olarak insan aynı zamanda, toplumsal bir varlıktır.² Başka bir deyişle insan, “toplumsal ilişkilerinin toplamıdır.”³ Başlıca niteliği “kendini ve doğayı üretme”⁴ ve tüketme olan insan, toplumsallık niteliğinden kaynaklanan devredilmez, vazgeçilmez bazı haklara sahiptir. Sözü edilen bu hakların öznesi insandır. Jack Donnelly’nin ifadesiyle; “Bir insan hakkına sahip olmak için, kişinin insan olmaktan veya insan doğmuş olmaktan başka bir şeye ihtiyacı yoktur. İnsan olmak, insan haklarına sahip olmaktır.”⁵ Kuramsal düzlemde “insan hakları” başlığı altında ifadesini bulan bu hakların doğuşu, tanımı, nitelikleri üzerinde yürütülecek her çalışma, kavramın semantik (anlambilimsel) olarak incelenmesini öngerektirir. Bu doğrultuda, insan haklarını incelemekten önce, ‘hak’ kavramını açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır.

¹ Alaeddin Şenel, *İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi*, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını, İzmir, 1996 a, s. 7

² Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10

³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 187

⁴ y.a.g.e, s. 187

⁵ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan - Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 154; Donnelly’den yukarıda alıntılan görüş, özel olarak Batı düşünce evreninde izlerini bulacağımız “doğal haklar” görüşü ile yakından ilişkilidir. Batı’nın salt insan hakları dizgesinin oluşumuna değil, aynı zamanda “evrenselci

Hak sözcüğü, günlük dilde, felsefi-ahlaki söylemde ve hukuk terminolojisinde sıklıkla kullanılmaktadır.⁶ Konuşma dilinde hak terimi, hak sahibi olduğu varsayılan kişinin bir şeyi meşru olarak talep etmeye yetkili olduğunu anlatırken⁷, başkalarına da bu yetkinin kullanılmasına engel olmama, saygı gösterme yükümlülüğü getirir.⁸ Bu bağlamda, hak sözcüğünün iki temel ahlaki ve siyasi anlamı vardır: doğruluk ve yetki.⁹ Hak kavramına ahlaki değer yükleyen tanımlarda, bireyin toplumsallığı bağlamında eylem özgürlüğü vurgusu öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, “*Bir hak, bir bireyin eylem özgürlüğünü sosyal çerçevede tanımlayan ve onaylayan ahlaki bir ilke*”¹⁰ olarak da tanımlanabilmektedir.

Hukuk terminolojisindeki hak kavramı da, konuşma dilinde ifade edildiği biçimiyle ahlaki bir yetki ya da meşru bir talebin hukuki biçimde ifade edilmesine denk düşmektedir.¹¹ Diğer bir deyişle, “*hukuk terminolojisine göre hak, hukuk düzeni tarafından tanınmış bir yetkidir.*”¹² Hukuk Bilimi açısından hak, hukuki ilişkinin birinci ve temel ögesidir. Bu anlamda hak kavramı, bir yandan hukukun koruduğu bir çıkarı anlatırken, diğer yandan sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi vermektedir.¹³

Hak tanımlarında üç unsur göze çarpmaktadır ki, bu unsurlar bir hakkın varlığından söz edilebilmesi için zorunludur. Bu unsurlar; yetki, talep ve saygı gösterilme zorunluluğudur.¹⁴ Yetki unsuru, hak sahibinin bir şeyi yapmaya yetkili olmasını ifade etmektedir; hak sahibi yetkiyi kendinde bulundurmakla birlikte bu yetkiyi kullanıp kullanmama noktasında özgürdür. Diğer bir deyişle, kişi hakkını

düşünce”sinin belirmesine de katkıda bulunması nedeniyle bu görüş, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁶ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 116

⁷ y.a.g.e, s. 116

⁸ Oktay Uygun, “İnsan Hakları Kuramı”, **İnsan Hakları** içinde, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13

⁹ Donnelly, a.g.e, s. 19

¹⁰ Ayn Rand, “İnsan(in) Hakları”, (Çev. Atilla Yayla), **Sosyal ve Siyasal Teori - Seçme Yazılar -** içinde, (Der. Atilla Yayla), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 316

¹¹ Erdoğan, a.g.e, s. 116

¹² İsmet Giritli, Hasan Atilla Güngör, **Günümüzde İnsan Hakları**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 7

¹³ E. Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 18

¹⁴ Erdoğan, a.g.e, s. 117

kullanmaya zorlanamaz. Hukuk bilimi bakımından hakkın önemli bir özelliği, onun hak sahibi yönünden bir imkan ve izin durumunu ifade etmesidir. Dolayısıyla, kendisi bakımından bir şeyi yapmaya zorunlu kılınan kimse ‘hak sahibi’ olarak nitelenemez, böyle bir kimse ‘ödevli’dir.

Hakkın diğer bir unsuru ‘Talep’dir. Her hak, sahibine olumlu ya da olumsuz bir talepte bulunma yetkisi vermektedir. *“Daha açık bir ifadeyle, bir hak başkalarına sırf bir kaçınma yükümlülüğü yükleyebileceği gibi, bir edim veya yerine getirme yükümlülüğü de yükleyebilir.”*¹⁵ Yetki ve talep unsurları bakımından ele aldığımızda, *“bir hakka sahip olmak, haklara dayanan taleplerinde ısrar etmeye yetkili olmaktır.”*¹⁶ Bu bakımdan hak; *“bir kişinin bir hakkın özüne sahip olmayı kendi başına düzenlemeye gücü yetmese bile, o kişinin yine de o hakkın özüne sahip olabilmesi için, başka insanların birtakım düzenlemeler yapmasını haklı olarak istemesi (talep etmesi) dir.”*¹⁷ Bir hakka sahip olma, en fazla, kişinin hakkın konusuna sahip olmadığı, dolayısıyla haktan doğrudan doğruya veya objektif yararlanması kabul edilmediği zaman değer kazanır. Ancak inkar ya da tehdit edildiklerinde haklar talep edilirler ve kullanılırlar. Dolayısıyla, *“bir hakkın gerçek değeri; hakkın konusundan yararlanmanın tehlikede olması veya inkar edilmesi durumunda, kişiye hak taleplerini ileri sürme yetkisini vermesinde yatmaktadır.”*¹⁸ Hakkı talep edebilme yeteneği/yetkisi, onu salt bir yarardan ya da başkasının yükümlülüğünden yararlanmadan ayıran noktadır. Hakkın unsurlarından talep unsurunun önemi, onun bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Hakkın üçüncü unsuru, “Saygı gösterilme zorunluluğu”dur. *“Bir hak iddiası, hakkın konusundan yararlanma yetkisinin genel olarak veya bir ilişkiye bağlı (özel) olarak tanınmasını istemek, ona saygı gösterilmesini meşru olarak beklemek demektir.”*¹⁹ Bu bakımdan, kaynağını hukuk kurallarına, sözleşmelere ya da ahlakilik düşüncesine dayandıran hak kavramı, bir tutum ya da davranışın

¹⁵ Erdoğan, a.g.e., s. 117

¹⁶ Donnelly, a.g.e., s. 19

¹⁷ Henry Shue, “Temel Hakların Evrenselliği”, (Çev. Ülker İnce), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri**, (Haz. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 27-28

¹⁸ Donnelly, a.g.e., s. 21

doğruluğuna ve başkaları tarafından saygı gösterilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir.²⁰

Haklara saygı gösterilme zorunluluğu, 10 Aralık 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 29. maddesinin 2. fıkkında şu sözlerle ifade edilmiştir: *“Herkes, hak ve özgürlüklerini kullanırken, ancak başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refah gereklerinin karşılanması amacıyla yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olabilir.”*²¹ İlgili maddenin 1. fıkkında ise ödev kavramı vurgulanmakta ve böylece hakkın unsurlarından “saygı gösterilme zorunluluğu”, ödev kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre; *“Herkesin kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine olanak veren topluma karşı ödevleri vardır.”*²² Görüldüğü üzere, haklara saygı gösterilme zorunluluğu, beraberinde ödev kavramını getirmektedir. Her hak, saygı gösterilme zorunluluğu ekseninde bir ödevle işaret eder, diğer bir deyişle *“bir yerde hak sahibi varsa onun karşısında bir de ödevli vardır.”*²³ Hukuk düzeninin belirli bir kişi için tanıdığı hak, başka bir kişi için hukuki yükümlülük, ‘borç’, ya da ‘ödev’ doğurur. Ancak her hakkın, hak sahibi tarafından kullanılmadığı bilinmektedir. Bu bakımdan bir hak, ancak hak sahibi tarafından kullanıldığı zaman ‘hukuki ödev’ ya da ‘hukuki yükümlülük’ doğmaktadır.²⁴ Hak kavramı ile ifade edilen durumlarda, hak sahibine hukuk düzeninin tanıdığı bir yetki bulunduğu ve bu yetkinin kullanılması, diğer bir deyişle talepte bulunulması durumunda, hukuki yükümlülük ya da ödev kavramından söz edilebilir.

Genel olarak her hak, hak sahibi aktif özne ve bu öznenin karşısında bir ödevle yüklü bulunan pasif özne olmak üzere iki hukuki özneyi karşı karşıya getirmektedir.²⁵ Bu genel ilke uyarınca, insan haklarının aktif öznesi “kişiler”in

¹⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 117

²⁰ Uygun, a.g.e., s. 14; Giritli ve Güngör, a.g.e., s. 8

²¹ “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, **TC Anayasası ve İnsan Hakları** içinde, (Der. Ergin Ergül), Yargı Yayınevi, Ankara, 2002, s. 168

²² y.a.g.e., s. 168

²³ Erdoğan, a.g.e., s. 117

²⁴ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 130

²⁵ K. Fikret Arık, **Türk Medeni Hukuku I**, Ankara, 1963, s. 245’ten aktaran, Özdek, a.g.e., s. 19

karşısında, pasif özne hakkın niteliği bağlamında değişkenlik göstermektedir. *“Hakkın yerine getirilmesi için ödevle yükümlü bulunan öge bazen devlet, bazen kamusal ya da özel topluluklar, bazen bireyler olabileceği gibi, bunların hepsi birden pasif süjeyi oluşturabilir.”*²⁶

Hukuki ödevin niteliği, kimi zaman olumlu bir edimde bulunmak olabileceği gibi, kimi zaman hareketsiz kalmak biçiminde de belirebilir. Genellikle devlete olumlu bir edimde bulunma ödevi yükleyen sosyal ve ekonomik haklar birinci duruma işaret ederken; bireysel haklarda devletin, diğer kamusal ve özel topluluklarla bireylerin hak sahibi “kişi”nin özgürlüğünü kısıtlayıcı herhangi bir eylemde bulunmamasını gerektiren nitelik de ikinci durumu yansıtmaktadır.²⁷

Haklarla ödevler arasında ortaya çıkan etkileşim, Alman hukukçu George Jellinek tarafından sistemli hale getirilip, sınıflandırılmıştır. Hukuk yazınında klasikleşen bu sınıflandırma bağlamında Jellinek, demokratik toplumlar da kişilere tanınan özgürlükleri; pozitif statü hakları, negatif statü hakları ve aktif statü hakları olarak üç kümede toplamıştır. Buna göre; kişinin devlet tarafından aşılamayacak ve dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen özgürlükler (düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı vb) negatif statü hakları ile güvencelenmiştir. Bu haklar devlete “karışmama” ödevi yüklemektedir. Pozitif statü hakları ise, gerçekleştirilmeleri için yurttaşların devletten olumlu bir edimde bulunmasını isteyebileceği haklardır. Bu nedenle bu haklar “isteme hakları” olarak da bilinmektedir. Çalışma hakkı, eğitim hakkı, barınma hakkı, isteme haklarındandır. Aktif statü hakları ise, yurttaşlara, oy kullanma, tutum ve görüşlerini açıklama, örgütlenme, seçme ve seçilme olanaklarını sağlamak yoluyla, yurttaşların kendilerini doğrudan etkileyecek yönetsel kararlara etki edebilmesini, yönetimde söz sahibi olmasını sağlayan siyasal haklardır.²⁸ Sırasıyla; koruyucu haklar, isteme

²⁶ Özdek, a.g.e., s. 19

²⁷ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 6

²⁸ Zafer Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000, s. 27-

31

²⁹ Kapani, a.g.e., s. 6

hakları ve katılma hakları olarak da anılan bu haklar, “özgürlüğün birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olan yönlerini oluştururlar.”²⁹

Hakkın tanımına ilişkin varolan çeşitlilik, onun niteliğine ilişkin ortaya atılan kuramların çeşitliliği ile de bağlantılıdır. Kısaca, hakkın niteliğini açıklayan kuramlardan söz etmek yerinde olacaktır.

1.1.2. Hak Kuramları

1.1.2.1. İrade Kuramı

İrade kuramı, hakkı bir iktidar ya da irade egemenliği olarak nitelemektedir. Doğal hukuk öğretisinden etkilenen bu kurama göre hak, kişilere hukuk düzeni tarafından tanınan bir irade kudreti ya da egemenliğidir.³⁰ İrade kuramının öncülerinden biri Savigny’dir. Savigny’e göre “hak”, bir kişiye ait irade kudretinden başka bir şey değildir. Hukuki ödev ise, bir kişinin davranışının onun “irade hürriyeti” alanından çıkması ve başka birisinin egemenliği altına girmesidir.³¹ “Bununla birlikte, irade kuramının en önemli temsilcisi Windscheid olmuştur. Windscheid’e göre öznel hak, bir kişinin iradesinin başka bir kişiyi etkilemesidir. Bu nedenle hak, daima kişinin dışındaki başka bir kişiye yönelmiş olmaktadır.”³²

1.1.2.2. Çıkar Kuramı

İrade kuramını eleştirip hakkın tanımında irade unsuru yerine çıkar unsurunu öne çıkaran Alman hukukçu Jhering’e göre hak, hukuken korunan çıkardır. Jhering’e göre birey, iradesini ancak bir amaca yönelik olarak harekete geçirir. Bu amaç ise bireyin çıkarıdır.³³

³⁰ Özdek, a.g.e., s. 18

³¹ Güriz, a.g.e., s. 131

³² Güriz, a.g.e., s. 132

³³ Aktaran Özdek, a.g.e., s. 18

Jhering'e göre çıkar kavramı, sadece para ile ölçülebilen maddi çıkarlarla sınırlı değildir. Manevi çıkarlar, özgürlükler, dokunulmazlıklar da çıkar kavramı içinde değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte, bireysel ya da toplumsal, maddi ya da manevi içeriğe sahip her çıkar mutlaka hak kavramını ifade etmemektedir. Bir çıkarın hak sayılabilmesi için onun objektif hukuk kuralları tarafından korunuyor olması gerekmektedir.³⁴ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Jhering'in hak kuramı iki bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenlerden birincisi çıkardır; ikincisi ise bu çıkarın hukuk düzeni tarafından korunuyor olmasıdır.

1.1.2.3. Karma Kuram

Karma kuram, irade ve çıkar kuramlarının hak kavramının özünü birbirlerinden bağımsız olarak açıklayabilme çabalarını yeterli görmemiş ve bu iki kuramı birleştirme yoluyla yeni bir tanım elde etmiştir. Öncülüğünü Alman hukukçu Jellinek'in yaptığı bu kurama göre hak; - "*insana irade kuvveti tanımak yoluyla korunan çıkar*"dır.³⁵

Karma kuram, diğer kuramların eleştirilen yönlerini göz önünde tutarak ara bir yol izlemeye çalışmışsa da, hakkın kullanılmasının sınırından söz etmemesi bakımından eleştirilmiştir.³⁶

Hak kavramının niteliğini açıklama çabası ile ortaya konulan bu kuramlar, hak kavramının özgürlük ile olan ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Hak kavramı, özgürlük ile olan ilişkisinden soyutlanamaz. Bu bakımdan çalışmanın bu aşamasında, hukuk yazınında etkili olan özgürlük-hak ilişkisi konusuna değinilecektir.

1.1.3. Özgürlük Kavramı ve Hak Tanımlarına Etkisi

³⁴ Güriz, a.g.e., s. 132

³⁵ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Bilimine Başlangıç*, Yedinci Baskı, 1958, s. 108'den aktaran Güriz, a.g.e., s. 134

³⁶ Bu üç temel hak kuramının yanısıra, hakkın egemen gücün belirlediği hukuki ödevin yerine getirilmesi durumunda oluştuğunu savunan "*Analitik kuram*"; hakların hukuki ilişkiler aracılığıyla yaratıldığı, devredildiği ve sona erdirildiği gözlemine dayanan "*Beyan kuramı*" ve hak kavramını bir tasarım, gerçekliği olmayan bir simge olarak gören "*Tasarım kuramı*" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güriz, a.g.e., s. 135-137

Özgürlük kavramının hak tanımı üzerindeki etkisini incelemeden önce, özgürlüğün ne olduğu üzerinde durmak gerekir. Bugüne dek, herkesin uzlaşabildiği bir özgürlük tanımı bulunmamakla birlikte, üzerinde anlaşılabilen ortak kimi yargılara varmak olanak dışı değildir. Montesquieu'nun "Kanunların Ruhu" adlı yapıtında da belirttiği gibi, "özgürlük sözcüğü kadar çeşitli anlamlar yüklenen ve zihinleri çeşitli biçimlerde meşgul eden başka bir sözcük yoktur."³⁷ Bu saptamadan hareket eden Montesquieu, sonuçta özgürlüğü "kanunların izin verdiği her şeyi yapabilme hakkı" olarak tanımlamıştır.³⁸ Böylece, Montesquieu'nun kavramsallaştırması ile birlikte, özgürlük keyfiliğe karşı geliştirilmiş bir kavram olmaktadır.³⁹ Özgürlük bir hak olarak tanımlandığına göre, bu hakka saygı gösterilmesinin koşulu da keyfiliğin önlenmesidir. Gerçekten de özgürlük, Anıl Çeçen'in de belirttiği gibi, "insanın tüm koşullardan, çevresel etkilerden, güdülerden bağımsız olarak her şeyi seçip seçemeyeceği sanısına dayanan bağımsız bir istem değildir."⁴⁰ Herkesin özgürlüğünün eşit düzeyde tanınıp güvence altına alınması yasalarla sağlanmaktadır. Bir toplumsal düzen olarak temelde bir yetkeden kaynaklanan hukuk, özgürlükleri bir yandan sınırlarken diğer yandan da güvenceye kavuşturur.⁴¹ Özgürlük tanımlamalarında yasaların üstünlüğü ilkesi öne çıkmakla birlikte, bir yasa özgürlüğü yok etmek amacıyla da kullanılabilir.⁴² Yasalara bağlılığın özgürlük sağlamak bakımından yeterli olmadığı ve özgürlüğü kısıtlayabilen hukuk düzenlerinin de bulunabileceği bir gerçektir.⁴³ Özgürlük kavramının önemi de buradadır, o hem ulaşılmayı istenilen amaç, hem de o amaç için kullanılacak araçlardır. "Araç olarak adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur, amaç olarak adalet ile özdeşleşir ve adalet görünümünü kazanır."⁴⁴ Bu nedenle yasa unsurunun varlığı, özgürlük tanımlamalarında gereklidir; ancak yeterli değildir.

³⁷ Montesquieu, "Kanunların Ruhu", (Çev. Bülent Daver), Yavuz Abadan, **Devlet Felsefesi-Seçilmiş Okuma Parçaları**- içinde, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959, s. 342

³⁸ y.a.g.e., s. 343

³⁹ Bahri Savcı, "Kişi Hakları Kavramının ve Teorisinin Tarihte Kuruluşu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, No: 1, Mart 1970, s. 102

⁴⁰ Anıl Çeçen, **Adalet Kavramı (Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme)**, May Yayınları, İstanbul, 1981, s. 54

⁴¹ y.a.g.e., s. 55

⁴² İlhan F. Akın, **Kamu Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s. 261

⁴³ Kapani, a.g.e., s. 5

⁴⁴ Çeçen, 1981, s. 55

Burada önemli olan, özgürlüğün sınırlarını çizip onu güvenceleyen yasaların “adalet” ilkesine ters düşmemesidir.

Özgürlük kavramı ile hak kavramı arasındaki anlam farkını saptamak oldukça zor bir uğraşıdır. Hak kavramı, yukarıda da ifade edildiği üzere, bir taleple birlikte bir hizmet ve edim isteme biçiminde belirmektedir. Özgürlük ise daha çok bir serbestlik ve bu serbestlikten yararlanma anlamıyla kullanılmaktadır.⁴⁵ Özgürlük kamu otoritesinin dayatacağı buyrukların tutsağı olmamayı deyimlerken, hak terimi, bir hak olarak özgürlüğü de içerirken, aynı zamanda devletten ve özel kişilerden birtakım somut edimler talep edebilme yetkisini de özünde barındırır, bu nedenle kapsamı özgürlüğe göre daha geniştir.⁴⁶

Hukuk yazınında ağırlıklı eğilim, hak ve özgürlük kavramlarının bir tek hukuksal gerçeğin iki yönünü oluşturduğu; özgürlüğün bir hak olduğu, hakkın ise özgürlükle gerçekleşebileceği doğrultusundadır. Bu görüşe göre özgürlük, hukuk öncesi/düzenlenmemiş serbestliği ifade ederken; hak kavramı hukuk düzeni tarafından tanınan, korunan irade ve çıkarlar anlamına gelmektedir.⁴⁷ Özgürlükler kaynağını insanın doğumunda, kişiliğinde bulurlar. “*İnsanın insan olduğu için sahip olduğu bir gücün, bir bağımsızlığın ifadesi olarak özgürlükler*”⁴⁸, kamu otoritesinin saptadığı hukuk kuralları ile güvence altına alınmaktadır. Böylece; “*haklar, yazılı hukuk belgeleriyle, yasalarla özgürlükleri gerçekleştirmek için kişiye tanınan yetkiler*”⁴⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre, yasalarda yazılı olarak belirtilen biçimleriyle, hangi sınırlamalar içinde hangi eylemlerin yapılabileceğinin ifadesi olarak haklar, özgürlüğün kullanım olanaklarını belirgin kılmaktadır.⁵⁰

⁴⁵ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Anayasa Değişikliklerine Göre)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 131

⁴⁶ Bülent Tanör, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s. 13

⁴⁷ Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları -I- Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, Ankara Üniversitesi SBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 7

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s. 187

⁴⁹ Akın, a.g.e., s. 264; Tunaya, a.g.e., s. 187

⁵⁰ Andre Mercier, “İnsan Haklarının Temelleri”, (Çev. Ayşe Özberki), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri** içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 17

Yukarıda ana çizgileriyle ifade edilen özgürlük-hak kavramları arasındaki etkileşim, bu iki unsurdan birinin yokluğu durumunda ortadan kalkmaktadır. Kubalı'nın ifadesiyle; *“Gerçekleştirilecek bir hak yoksa özgürlüğün anlamı kalmayacağı gibi, özgürlük yoksa hakkın da bir anlam ve değeri yoktur.”*⁵¹ Sonuç olarak, özgürlük bir haktır; ancak bütün haklar bir özgürlük değildir. Kaboğlu'nun da belirttiği gibi hak; *“özgürlüğün hukuki güvencesi ve gerçekleşme aracı olarak nitelenebilir.”*⁵² Bu yüzden, her özgürlük ihlalinde hak doğmaktadır.

Hak kavramına ilişkin bu açıklamaların ardından, İnsan Hakları kavramının açıklanması yerinde olacaktır.

1.2. İnsan Hakları Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

1.2.1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları, en üstün ahlaki talepleri ifade etmektedir. Bir hak olarak insan hakkı, hukukileşemediği sürece ahlaki anlamda bir hakkı betimlemektedir.⁵³ Ahlaki kategoride ele alınan insan haklarını diğer ahlaki haklardan ayıran özellik; onun niteliği bakımından diğer bütün ahlaki haklardan üstün olmasıdır. Bu üstünlüğün kaynağı, insan hakkının koruduğu temel değer en üstün ahlaki değer olmasıdır ki; bu değer tür olarak insanın değeridir.⁵⁴ Bu doğrultuda, insan hakları; *“başka hiçbir niteliğine bakılmaksızın kişilerin (ve toplulukların) salt insan olmaları sıfatıyla sahip oldukları düşünülen, tanınması istenen ya da tanınan temel hak ve özgürlükler”* olarak tanımlanabilir.⁵⁵ İnsan hakları; *“bütün insanların hiçbir ayırım gözetmeksizin yalnızca insan oluşlarından dolayı, insanlık onurunun gereği olarak sahip oldukları hakların bütününe kapsar ve bu niteliğiyle gerçekleştirilmiş bir durumdan çok, varılmak istenen bir amacı, bir ideali belirler.”*⁵⁶ Bu nedenle insan

⁵¹ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler*, İstanbul, 1964, s. 318'den aktaran, Akın, a.g.e., s. 265

⁵² İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku - İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı-*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 16

⁵³ Erdoğan, a.g.e., s. 119

⁵⁴ Uygun, a.g.e., s. 14

⁵⁵ Şenel, a.g.e., s. 6

⁵⁶ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 123

hakları, yürürlükteki hukuktan bağımsızdır.⁵⁷ İnsan hakları kavramı olanı anlatmaktan çok olması gerekeni ifade eden niteliğiyle, pozitif hukukun üstünde bir anlam taşımaktadır. Böylece insan hakları, salt kamu otoritelerince tanınan hakları değil, kamu otoritelerince tanınmamakla birlikte kişinin insan olarak özünde taşıdığı değerleri de ifade etmektedir. Dolayısıyla insan hakları, “*var olan gerçek şartların ötesini gösterir; insanların nasıl bir durumda bulunduklarından çok onların nasıl yaşayabilecekleriyle ilgilidirler.*”⁵⁸

İnsan haklarının bütün insanlar için geçerli olması, olandan çok olması gerekeni de ifade etmesi ile pozitif hukukun üstünde bir anlama sahip olması, onun benzer terimler içinde en kapsamlısı olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Hukuk yazınında sıklıkla insan hakları kavramının yerine kullanılan “temel hak ve özgürlükler”, “kamu özgürlükleri”, “kişi hak ve özgürlükleri” kavramları içinde insan hakları en kapsamlısıdır.

Sözü edilen bu kavramlardan “temel hak ve özgürlükler” terimi, anayasal olarak güvenceye kavuşturulmuş olan hak ve özgürlükleri deyimlemektedir. “*1961 Anayasası’ndan bu yana Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında da kullanılan bu deyim, Türkiye Cumhuriyeti tarafından benimsenen, ayrıntılı olarak düzenlenen, belirli bir güvenceye ve özellikle Anayasa Mahkemesi başta olmak üzere bağımsız yargı organlarının gerçekleştirecekleri koruma yollarına kavuşturulan hakları kapsamaktadır.*”⁶⁰ İnsan hakları kavramı ise, temel hak ve özgürlükleri de içine alacak bir biçimde, fakat onların ötesinde ve üzerinde bir genel felsefeyi belirtmektedir.⁶¹ Bu nedenle, insan hakları kavramı salt belirli bir ülkede anayasa ve yasalarla tanınıp güvenceye kavuşturulan temel hak ve özgürlüklerden çok, “*insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında bütün insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükleri ifade etmektedir.*”⁶² Anayasal güvenceye bağlanmaları bakımından

⁵⁷ Uygun, a.g.e., s. 14

⁵⁸ Donnelly, a.g.e., s. 29

⁵⁹ Tanör, a.g.e., s. 14; Özdek, a.g.e., s. 7; Uygun, a.g.e., s. 16

⁶⁰ Soysal, a.g.e., s. 123

⁶¹ Soysal, a.g.e., s. 124

⁶² Tanör, a.g.e., s. 14

“anayasal haklar” olarak da adlandırılan temel hak ve özgürlükler⁶³, ortaya çıkıp belirginleştikleri Yeni Çağ’ın Anayasalı devletiyle bağlantılıdır.⁶⁴

Temel hak ve özgürlüklerin anayasa gücünde pozitif hukuka aktarılması, ilk kez 1776’da “Virginia Haklar Bildirgesi” ile gerçekleşmiş ve bu anlayış 1789’da Fransa’da ilan edilen “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”nde de sürdürülmüştür. Bu iki Bildirge ile giderek önem kazanan “temel hak ve özgürlükler” kavramı, ortaya çıktığı dönem bakımından yükselen toplumsal ve ekonomik güç olan burjuvazinin siyasal haklarını belirginleştirmiştir.⁶⁵ Kavramın devrimci potansiyeli, krallık despotizmine karşı giderek yükselen muhalif dalgayı doğurmuş ve sonuçta Kuzey Amerika Devrimi’nin ortaya koyduğu model, Fransız Devrimi’ne ve insan haklarının belirginleşmesine ortam hazırlamıştır.

İnsan hakları kavramı yerine de sıklıkla kullanılagelen “temel hak ve özgürlükler” terimi, bu hakların günümüzde genel olarak sadece anayasalar ve yasalar tarafından düzenlenmiş hak ve özgürlükleri belirtmesi, anayasa yapıcı gücün anayasanın kapsamı dışında bıraktığı hakları içermeme ve temel hak-temel olmayan hak ayrımının bir sonucu olarak, temel kabul edilmeyen hakları içermeme tehlikesini de taşıması nedeniyle, insan hakları kavramının içeriğini tam olarak yansıtamamaktadır. Bu bakımdan, kısaca doğuşu ve tanımı hakkında bilgi vermeye çalıştığımız temel hak ve özgürlükler kavramı, insan hakları kavramına göre daha dar bir kavramdır.⁶⁶

İnsan hakları kavramının yerine kullanılan bir diğer kavram ise, “kamu özgürlükleri” kavramıdır. Kamu özgürlükleri kavramı, yasayla tanınan ve İdare’ye karşı ileri sürülebilen hukuki çıkar ve değerleri ifade etmektedir.⁶⁷ Başka bir deyişle kamu özgürlükleri deyimi; “ulaşılacak hedefler programı” olarak insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü yansıtır.⁶⁸ Bu

⁶³ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s. 131; Erdoğan, a.g.e., s. 138

⁶⁴ Gören, a.g.e., s. 8

⁶⁵ Gören, a.g.e., s. 11

⁶⁶ Özdek, a.g.e., s. 9; Akıllıoğlu, a.g.e., s. 19

⁶⁷ Tanör, a.g.e., s. 14

⁶⁸ Akıllıoğlu, a.g.e., s. 8

özgürlüklerin “kamu” sözcüğü ile birlikte anılması, onların salt bir sınıfa ya da zümreye değil, herkese (kamuya) tanınmış olmasından ve dolayısıyla birey-devlet ilişkilerini düzenleyen kamu hukukunun bir dalını oluşturmasından ileri gelmektedir.⁶⁹ Bu bakımdan, kamu sözcüğü, genellik ve herkese vergi olma anlamını yüklenmiştir.⁷⁰

Kişi hakları ve özgürlükleri kavramı ise, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan bireyci doktrin ile doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan bu kavram, genel insan hakları kataloğunu tam olarak temsil etmekten uzaktır. Kapani’nin ifadesiyle, “*kişi hakları deyimi, çağdaş haklar ve özgürlükler kataloğunun ancak bir kısmını -klasik hak ve özgürlükler kısmını- karşılamak üzere kullanılabilir.*”⁷¹ Bu nedenle kişi hakları kavramı, sosyal haklardan çok bireyci-klasik haklar listesi ile bağıntılıdır. Bu özellik, aynı zamanda kişi hakları kavramını kamu özgürlükleri kavramından ayıran özellik olarak da belirlemektedir. Kişi hakları salt bireylere tanınmış haklardır; buna karşın kamu özgürlükleri kişi topluluklarına da tanınmış haklardır.⁷² Dolayısıyla kişi hakları kavramı, kamu özgürlüklerine göre daha dar bir içeriğe sahiptir.

Yukarıda açıklanan terimler, insan hakları hukukunun temel kavramları olarak, insan hakları kavramı ile doğrudan ilişkilendirilebilir olmakla birlikte, bu kavramın yüklendiği anlamı tam olarak karşılamaktan uzaktır. Özdek’in deyişiyle, “*bütün bu kavramlar içinde insan hakları; evrensel bir niteliğe sahip olması, belirli bir yer ve zamanın yasalarıyla sınırlı olmaması, ahlaki bir özellik taşıması nedeniyle diğerlerinden ayrılmakta ve en kapsamlı hak ve özgürlük kavramı görünümü vermektedir.*”⁷³

İnsan hakları kavramının içeriğini ve bugün evrensel düzeyde kazandığı önemi anlayabilmenin koşulu, bu kavramın tarihsel evriminin irdelenmesi ve kavramın gelişimine etki eden felsefi boyutun açınlanmasıdır. Bu bakımdan çalışmanın bu aşamasında, insan hakları düşüncesinin doktrinleşmesine etki eden felsefi-ideolojik

⁶⁹ Kapani, a.g.e., s. 14

⁷⁰ Akın, a.g.e., s. 263

⁷¹ Kapani, a.g.e., s. 14

⁷² Akın, a.g.e., s. 263

boyutun belirlenmesi, gerek evrenselci düşüncenin tarihsel-düşünsel izlerinin saptanmasında, gerekse evrenselci düşünceye yönelik itirazların gerisinde yatan savların irdelenmesinde yarar sağlayacaktır.

1.2.2. İnsan Haklarının Tarihsel - Düşünsel Gelişimi ve Evrenselci Düşünce

Bugün anladığımız biçimiyle insan hakları düşüncesi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, üzerinde birikimli olarak ilerlediği Doğal Hukuk doktrininin laikleşmesi (yercilleşmesi) sonucunda, diğer bir deyişle Aydınlanma Çağı'nın ortaya çıkışı ve bu çağın yarattığı düşünsel ve eyleme dayalı devrimlerin sonucunda ifadesini bulmuştur. Bununla birlikte, Çağ'ın da ifade ettiği üzere, gerek Aydınlanma Çağı felsefesi ve bu devrin düşünürleri, gerekse Reform döneminin etkileri bağlamıyla sınırlı bir açıklama, insan hakları düşüncesinin doğuş nedenlerini tek başına sergilemeye yeterli değildir.⁷⁴ Genel bir bakışla insanlık serüvenini, insanın bağımlılık ve baskılardan özgürleşme savaşı ve bireyleşme süreci olarak anlamak olanaklıdır.⁷⁵ Bu özgürleşme savaşı, her dönemin özelliklerine bağlı olarak biçimlenmiş; örneğin, köleci toplumda Spartakistler'in, burjuva devrimlerinde burjuvazinin, sosyalist devrim aşamasında ise işçi sınıfının savaşımında farklı içeriklerde temel amaç olarak belirlemiştir.⁷⁶ Bu nedenle insan haklarının tarihsel evrimini saptama çabası, kural olarak, öncelikle Eski Yunan'a bir geribakışı gerektirmektedir.⁷⁷

Eski Yunan siyasal düşüncesinde önemli etkiye sahip iki düşünür olan Platon ve Aristoteles'in düşünce dizgelerinde, insana insan olarak değer veren ve onu devlete karşı güvenceleyen bir anlayış mevcut değildir.⁷⁸ Platon kölelik kurumunu olumlu karşılamış, Aristoteles ise daha da ileriye giderek bu kurumun meşruiyetini kanıtlamaya çalışmıştır.⁷⁹ Bu bakımdan iki düşünürün de ortaya koyduğu siyaset

⁷³ Özdek, a.g.e., s. 12

⁷⁴ Orhan Münir Çağır, "İnsan Hakları ve Tabii Hukuk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: L, Sayı: 1-4, 1984, s. 81

⁷⁵ Muzaffer Sencer, "İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 1990, s. 3

⁷⁶ Özdek, a.g.e., s. 23

⁷⁷ M. Semih Gemalmaz, "Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları", *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 7-8, 1985-1986, s. 55

⁷⁸ Kapani, a.g.e., s. 17

⁷⁹ Güriz, a.g.e., s. 173

felsefesi dizgesinin temelde özgürlük düşüncesinin antitezi olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır.⁸⁰ Ancak yine de, bu iki düşünürün ortaya koydukları düşünce yapısını, bugünün yargıları yerine o dönemin geçerli olguları bağlamında ele almak gereklidir. Nitekim, Eski Yunan’a özgü birey kavramsallaştırması ile bugünün bireyi arasında belirgin farklar olduğu açıktır. Eski Yunan’da siyasi rejimin kölelik üzerine kurulu bir demokrasi olduğu bilinmektedir.⁸¹ “Eski Yunan’a özgü bireyci anlayışı günümüz birey anlayışından ayıran yön; kişinin meşru, özel ve korunması gereken “öz serbestisi” alanı yaklaşımının ve bireyin özerkliği düşüncesinin oluşmamasıdır.”⁸² Bu açıdan bakıldığında, sözünü ettiğimiz iki düşünürün, içinde yaşadıkları Yunan toplumunun geçerli olgularının etkilerinden kendilerini soyutlayamadıklarını belirtmek doğru olacaktır.

Yunan düşünce dizgesinde modern anlamda birey ve özgürlük kavramlarının yokluğuna karşın, insan haklarının evrenselliği düşüncesinin felsefi dayanaklarından en önemlisi olarak beliren Doğal Haklar kuramının tarihsel oluşum sürecine etki eden Doğal Hukuk akımının ilk izlerini burada bulmak olanaklıdır. Bu bakımdan, insan haklarının tarihsel-düşünsel evrimini ifade ederken, Doğal Hukuk akımının düşünsel birikiminden bağımsız bir seyir izlemek olanaksızdır. Gerçekten de, *“pozitif hukuktan ayrı ve ona üstün bir doğal hukuk fikri, uygarlık kadar eskidir.”*⁸³ Bu nedenle, modern anlamda insan hakları kuramının oluşumuna, insan hakları düşüncesinin tarihsel seyrini Doğal Hukuk akımının tarihsel seyri ile ilişkilendirerek ulaşmak daha açıklayıcı olacaktır.

1.2.2.1. Doğal Hukuk Akımı’ndan Doğal Haklar Kuramı’na Tarihsel Gelişim

Hukuk felsefesi tarihinde önemli ve sürekli rolü olan bir boyutu oluşturan Doğal Hukuk akımı, Eski Yunan’da aristokratların tanrısoylu oldukları yönündeki savı işleyen mitolojik kurama karşı geliştirilmiştir.⁸⁴ Yunan toplumunda doğal

⁸⁰ Kapani, a.g.e., s. 17

⁸¹ Gemalmaz, a.g.e., s. 56

⁸² Gemalmaz, a.g.e., s. 57

⁸³ Savcı, a.g.e., s. 99

⁸⁴ Şenel, 1996 a, s. 9

hukuk düşüncesi, özellikle siyasal karışıklık ve inanç buhranı dönemlerinde, filozofların ilgilendiği spekülâtif bir konu olmuştur.⁸⁵

Eski Yunan’da, Platon ve Aristoteles’ten önce, olan hukukun (pozitif hukuk) eleştirisi amacıyla bir “doğal hukuk” düşüncesinin geliştiği görülmektedir. Öncelikle Sofistler tarafından geliştirilen bu “doğal hukuk” ya da “doğadan gelen hukuk” düşüncesi, daha çok devrimci doğal hukuk düşüncesinden esinlenmekteydi. Bu düşünceye göre; doğadan gelen hukuk, daima olan hukuktan üstün ve iyidir.⁸⁶ Kendilerini boş inançlarla savaşıyor fikir adamları olarak tanıtan Sofistler’in devrimci doğal hukuk görüşleri açısından en önemli unsur, kuşkusuz, kölelik kurumuna karşı çıkmış olmalarıydı. Nitekim, doğal hukuk görüşlerinin “devrimci” niteliğiyle anılması da buradan kaynaklanmaktadır. Sözgelimi, Sofist düşünürlerden Alkidamos’a göre; *“Tanrı bütün insanları özgür olarak yaratmış ve hiçbirini köle yapmamıştır.”*⁸⁷ Bu saptamadan hareketle, Sofistlerin kölelik kurumunu doğal hukuk yoluyla meşrulaştırmak yerine, bu kurumun ortaya çıkışını sosyal olaylar bağlamında değerlendirmeye yatkın oldukları belirtilebilir. *“Sofistleri, doğa olaylarından çok sosyal olaylarla ilgilenmeye yönelten bu özellik, onları kendilerinden önceki düşünürlerden ayıran en önemli yön olarak belirlemektedir.”*⁸⁸

Sofistler, kendilerini belirli bir konuyla sınırlamaksızın birçok konuda düşünce üretmiş olmaları nedeniyle, ilk bakışta düşüncelerinin dağınık olduğu izlenimini vermektedirler. Bununla birlikte, en önemli Sofist düşünür olarak bilinen Protagoras’ın *“insan her şeyin ölçüsüdür.”* anlayışı ekseninde düşüncelerinin merkezine “insan”ı yerleştiren Sofistler, Çeçen’in de ifadesiyle, *“kendilerinden önceki dönemin aristokratik düşünce ve değerlerinin kırılması işlevini yerine getirmiş ve metafizik anlayışa tepki olarak gelişmiştir.”*⁸⁹ Sofistlerin düşüncelerine bu açıdan yaklaşıldığında, Platon ve Aristoteles’in düşünce dizgelerinin Sofizm’e bir tepki olarak geliştikleri görülmektedir.

⁸⁵ Güriz, a.g.e., s. 149

⁸⁶ Çağır, a.g.e., s. 83

⁸⁷ Çağır, a.g.e., s. 83

⁸⁸ George H. Sabine, *A History of Political Theory*, 1962, s. 27’den aktaran Güriz, a.g.e., s. 157

Düşünsel etkinliğinin merkezine “iyi” kavramını yerleştiren Platon⁹⁰, Sofistlerin devrimci doğal hukuk anlayışına karşı geliştirdiği felsefesinde, insanı her şeyin ölçüsü olarak göstermenin de ötesine geçerek, “Tanrı”yı tüm evrenin ölçüsü olarak belirlemiştir.⁹¹ Ona göre herkes toplumda belirli bir sınıfın üyesidir ve herkes toplum içinde gerçekleştirilen işbölümü sonucunda, üyesi olduğu sınıfa düşen görevleri yerine getirmek zorundadır.⁹² Bu görüşünden hareketle, Platon için adalet, herkesin kendi işine, sınıfına ve görevine bağlı olması; Güriz’in deyişiyle, “*her insanın kendi yeteneklerine göre kendi yaşam süresi içinde kendine düşeni yapması*”dır.⁹³ Devletin görevini herkesin siyasi kozmosta hak ettiği adaleti dağıtmak olarak saptayan Platon, devlet anlayışı gibi adalet anlayışını da totaliter bir zemine yerleştirmiş; güçlü ve etkili bir devletle, iyi bir adalet düzeni arasında ilişki kurmuştur.

Platon’un pozitif hukuk fikri, doğal hukuka aykırı değil; tam tersine onun yansımasıdır. İnsanların doğuştan eşit olamayacakları tezi üzerinden geliştirdiği eşitsizlikçi doğal hukuk düşüncesi bağlamında, Platon’un pozitif hukuku da doğal hukukun bir yansıması olarak eşitsizliktir.⁹⁴ Burada konumuz açısından belirtilmesi gereken nokta; gerek Platon’un gerekse Aristoteles’in benimsediği doğal hukuk düşüncesinin, modern anlamda insan haklarının evrenselliği düşüncesini besleyen teorik zemin olarak öncelikle John Locke ile ifadesini bulan doğal hukuk düşüncesi ve doğal haklar kuramı ile arasında önemli bir fark bulunduğuudur. Bu önemli fark ise eşitlik düşüncesinden kaynaklanmaktadır. On yedinci yüzyılda geliştirilen ve on sekizinci yüzyılda eylemsel ifadesini bulmaya başlayan evrensel insan hakları düşüncesi, öncelikle tüm insanların doğuştan eşit ve özgür oldukları savı üzerine inşa edilmiştir. Bu açıdan eşitlik düşüncesi, evrensel olma özelliğinin başat koşulu olarak belirlemektedir. İşte insan hakları olgusunu ve eşitlikçi-evrenselci

⁸⁹ Çeçen, 1981, s. 112

⁹⁰ Carl Joachim Friedrich, *The Philosophy of Law in Historical Perspective*, The University of Chicago Press, Second Edition, Chicago, 1963, s. 15

⁹¹ Çağıl, a.g.e., s. 83

⁹² Çeçen, 1981, s. 125

⁹³ Adnan Güriz, “Adalet Kavramının Belirsizliği”, *Adalet Kavramı* içinde, (Ed. Adnan Güriz), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 7

⁹⁴ Çeçen, 1981, s. 125

düşünceyi merkezine alan Aydınlanma çağı doğal hukuk düşüncesi ile Eski Yunan doğal hukuk düşüncesi arasındaki fark da buradan kaynaklanmaktadır.

Platon'un ardından Eski Yunan'da en büyük düşünsel etkiyi yarattığı bilinen Aristoteles, yukarıda da belirtildiği üzere, kölelik kurumunu insanların doğuştan varlıklarına içkin olarak getirdikleri doğal hukuk düşüncesi bağlamında meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁹⁵ Hukukun doğadan gelen kısmının tüm toplumlarda geçerli olduğunu ve bu hukukun evrensellik özelliği taşıdığını düşünen Aristoteles, olan hukukla doğal hukukun çeliştiği durumlarda, erdemli ve bilge kişilerin doğal hukuku tercih edeceğini belirterek, doğal hukuku olan hukuka üstün tutmuştur.⁹⁶ Sonuçta gerek Platon, gerekse Aristoteles; evrensel bir doğal hukukun varlığını saptamış olmakla birlikte, iki düşünür de *“devleti kişinin mutlak efendisi olarak tanımakla, köleliği benimsemekle ve insanın manevi varlığını tamamen gözardı etmekle, çağlarının yerleşmiş değer kalıplarını aşamamış”*⁹⁷ ve onların düşüncelerinden yer yer beslenerek, yer yer de o düşüncelere itirazlar yönelterek insancıl bir düşünce dizgesi geliştirmeyi başaranlar Stoacılar olmuştur.

Kıbrıslı Zenon tarafından kurulup Panaetius tarafından geliştirilen ve ardından Cicero tarafından Roma Hukuku'nun dokusuna uyarlanıp gelişimi için uygun ortam bulan Stoa Felsefe Okulu⁹⁸, devleti totaliter işlevle tanımlayıp onu putlaştıran Eski Yunan düşüncesinden bir uzaklaşmayı ifade etmektedir.⁹⁹ Tüm insanlar evrene egemen olan logosun, yani Tanrı'nın çocukları oldukları için tek bir dünya devletini savunan Stoacılar açısından doğal hukuk, Tanrı'nın koyduğu ve insan doğasına uygun, değişmez, ölümsüz yasaları ifade etmektedir.¹⁰⁰ Bu doğal hukuk her yerde ve bütün insanlar için değişmezdir, bu yönüyle evrenseldir ve tüm insanlar Tanrısal

⁹⁵ “Her iki düşünür de, yurttaşlara daha üstün çalışmalar için boş zaman sağlamak düşüncesiyle, köleliğin yararlı ve gerekli olduğu düşüncesinden hareket etmiştir. Onlara göre, az yetenekli ve kıt akıllı insanların daha akıllı ve üstün yetenekli insanlarca yönetilmesinde adalete aykırı hiçbir nokta bulunmaz.”, bkz. Adnan Güriz, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 253, Ankara, 1969, s. 24

⁹⁶ Güriz, 1999, s. 175

⁹⁷ Kapani, a.g.e., s. 18

⁹⁸ Friedrich, a.g.e., s. 27

⁹⁹ Kapani, a.g.e., s. 18

¹⁰⁰ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 31; Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi -Tarihöncesinde İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş-**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996 b, s. 181

akıldan ortak pay aldıkları için doğaları gereği eşittir.¹⁰¹ Bu bakımdan Stoacı okulun siyasal düşünce tarihine en önemli katkısı; evrensel aklın görünümü olarak, tüm insanlar için geçerli olan evrensel yasaların bulunduğunu öne süren bu “doğal hukuk” görüşüdür.¹⁰²

Stoa Felsefe Okulu’nun genelde hukuk felsefesine, özelde ise evrensel doğal hukuk düşüncesine ilişkin en özgün görüşlerini, Cicero ifade etmiştir. “*Platon’un sınıfsal ayrımları haklı göstererek insanların doğal eşitsizliği üzerinde durmasına ve Aristoteles’in bazı insanların doğaları gereği köle olmaları gerektiğini savunmasına karşın, Cicero tüm insanların doğaları bakımından eşitliği tezini savunmuştur.*”¹⁰³ Ona göre doğal hukuk, insan aklında beliren hukuktur ve bu hukuk evrensel, değişmez ve ebedidir. Doğal hukuk, devletin ortaya çıkışından önce de var olduğu için bütün devletler, uluslar ve çağlar için geçerlidir.¹⁰⁴ Doğal hukuk düşüncesi içinde genelde Stoacı Felsefe Okulu, özelde ise Cicero aracılığıyla eşitlik düşüncesi merkezi önem kazanmıştır. Bununla birlikte; “*insanların fiili eşitsizliği ile doğal eşitliği arasındaki çelişmenin nasıl giderileceği konusunda Cicero’nun bir çözüm yolu gösterdiği söylenemez.*”¹⁰⁵ Ancak Cicero’nun katkısı, düşünce tarihinde yeni bir evreye işaret etmektedir. Eski Yunan’da eşitlikçi içerikten yoksun bir doğal hukuk kavramsallaştırmasının ardından beliren Stoik akım, bu hukukun tüm insanlar için geçerli olduğunu ifade ederek doğal hukuk düşüncesine yeni bir ivme kazandırmış ve olan (pozitif) hukukun görevini doğal hukuk kurallarının gerçekleştirilmesi olarak saptamıştır. Aydınlanma Çağı’nda dinsel içerikten giderek sıyrılan ve akli düşüncenin merkezine koyan seküler doğal hukuk sisteminin en önemli iki dayanağı; eşitlik ve özgürlük düşüncesidir. Stoa Okulunun eşitlik görüşü, insan hakları kuramının oluşmasında bu açıdan önemli bir gelişmeye işaret etmektedir. Ancak gerçek anlamda eşitlik düşüncesini pekiştirecek bir özgürlük düşüncesinin Doğal Hukuk akımının merkezine yerleşmesi için dinsel düşüncenin merkeze alındığı Ortaçağ siyasal düşünce döneminin aşılması gerekecektir. Bu nedenle, insan hakları kuramının doğal hukuk görüşünün laikleşmesi sürecine denk

¹⁰¹ Sarıca, a.g.e., s. 31

¹⁰² Şenel, a.g.e., s. 183

¹⁰³ Güriz, 1969, s. 30

¹⁰⁴ Güriz, 1999, s. 178

düştüğü Yeniçağ düşüncesine geçmeden önce, bu laikleşme sürecini tetikleyen feodal-dinsel sürecin, başka bir deyişle Ortaçağ Doğal Hukuk düşüncesinin aydınlatılması gerekmektedir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlayan Ortaçağ'ın ideolojisi olarak öne çıkan Hristiyan düşüncenin Tanrı'nın bir benzeri olma niteliği nedeniyle insana bazı hakların sahipliğini atfetmesi, bu düşüncüyü kendisinden önce gelen çağlardan ayırmaktadır.¹⁰⁶ Bu dönemde yaygın toplumsal düzen olarak beliren feodalite'nin de etkisiyle siyasal açıdan ortaya çıkan en büyük değişim; devlet iktidarının bölünmüş olması ve halkın doğrudan devlete değil, büyük toprak sahibi senyörlere bağlı duruma gelmeleridir.¹⁰⁷ “*Bu toprakların üçte birini elinde bulunduran kilise açısından temel sorun, İncil ile toplumsal düzen arasında kurulması gereken bağlantının yöntemine ilişkindi. Bu arayış çerçevesinde bulunan çözüm ise, özgürlüklerin bireyin somut yaşam alanı ile ilişkilendirilmesinden çok, tinsel alanda gerçekleştirilebileceği düşüncesinde odaklanmıştı.*”¹⁰⁸ İşte bu görüş bağlamında çalışmanın bu aşamasında, Ortaçağ'ın doğal hukuk görüşünün biçimlenmesine etki eden en önemli düşünür olan Thomas Aquinas'ın görüşlerine yer verilecektir.

1226-1274 yılları arasında yaşamış olan Thomas Aquinas, sadece Skolastik'in yükseliş devrinin değil, tüm Skolastik döneminin en önemli düşünürü olarak bilinmektedir ve onun öğretisi bugün de Katolik Kilisesi'nin resmi felsefesini yansıtmaları nedeniyle önemini korumaktadır.¹⁰⁹ Thomas Aquinas, en önemli eseri olan Summa Theologica'da akıl ve inancı uzlaştırmaya çalışmış ve hukuk teorisini açıklarken dört tür kanunun varlığından söz etmiştir: Ebedi kanun, Doğal kanun, İnsani kanun ve İlahi (kutsal) kanun.¹¹⁰ Düşünür, bu kanunları şu şekilde açıklamıştır.

¹⁰⁵ Güriz, 1969, s. 30

¹⁰⁶ Gemalmaz, a.g.e., s. 57; Kapani, a.g.e., s. 22

¹⁰⁷ Sarica, a.g.e., s. 36

¹⁰⁸ Gemalmaz, a.g.e., s. 57

¹⁰⁹ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara, 1996, s. 170

¹¹⁰ Şenel, 1996 b, s. 258

Ebedi kanun, evreni yaratan ve yöneten kanundur ve bu kanun ifadesini Tanrısal akılda bulmaktadır.¹¹¹ Doğal kanun, ebedi aklın insanlara yansıyan kısmı, diğer bir deyişle Tanrısal aklın bir uzantısıdır.¹¹² Kanunlar arasında kendi oluşturduğu hiyerarşi bağlamında, bu Doğal kanunu insanların yapmış olduğu kanun, yani İnsani kanun izlemektedir. Pozitif hukuk olarak da adlandırılabilir bu insan yapımı kanunlar, doğal kanunun özel durumlara uygulanmasını olanaklı kılmakla kalmamakta, aynı zamanda pozitif hukukun doğal kanuna uyma zorunluluğu nedeniyle iktidarı keyfi uygulamalardan kaçınmaya zorlamaktadır.¹¹³ Ona göre insani kanunların iki amacı bulunmaktadır: Birincisi; insanlara yarar sağlamak ve toplumları ilerletmek, ikincisi ise doğal kanunun gösterdiği adalet ilkesine uygunluğu sağlamaktır. Thomas'a göre İlahi kanun ise, akıl aracılığıyla bulunamayan, vahiy yolu ile bildirilen ve kutsal kitaplarda açıklanan kuralların toplamıdır.¹¹⁴

Thomas Aquinas'ın kuramının merkezinde, zalim ve keyfi iktidarı önleme kaygısı yatmaktadır.¹¹⁵ Ona göre tüm insanlar, en yüksek iktidara sahip olan hükümdarlar da dahil olmak üzere, her türlü etkinliklerinde İlahi kanuna bağlı olmak zorundadır. Hükümdar, zulüm uygulamaktan ve keyfi tutumlardan kaçınmak zorundadır. Hükümdarın bu yönde tüm eylemleri, Thomas'a göre, kişilerin zulme karşı direnme hakkını da beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle, Thomas, adalet ilkesinin varlığına önem vermiş ve bu ilkenin zedelendiği durumlarda kişilerin yönetime karşı başkaldırı hakkını dolaylı olarak benimsemiştir.¹¹⁶ Ortaçağ düşün sistemi içinde, Thomas Aquinas'ın önemi, demokrasiye bağlı olmamasına rağmen tiranlığa karşı çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Böylece Thomas Aquinas, iktidarın eylemlerinin yasalarla sınırlanması ve keyfiliğin önlenmesi düşüncesi çerçevesinde insan hakları kuramının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur; bununla birlikte, daha önce de ifade edildiği üzere, insan hakları kuramı bugünkü ifadesine Ortaçağ'ın ilahi doğal hukuk anlayışının sekülerleşmesi sonucu ulaşmıştır.

¹¹¹ Güriz, 1999, s. 186-187

¹¹² Şenel, 1996 b, s. 258

¹¹³ Sarıca, a.g.e., s. 43

¹¹⁴ Güriz, 1999, s. 187

¹¹⁵ Kapani, a.g.e., s. 23

¹¹⁶ Güriz, 1999, s. 188; Kapani, a.g.e., s. 24

Bütün Ortaçağ boyunca düşünce dünyasına hükmeden ilahi doğal hukuk anlayışı, on yedinci yüzyılın başlarından itibaren egemenliğini yitirmeye başlamıştır.¹¹⁷ Bu yüzyılla birlikte laikleşmeye başlayan doğal hukuk düşüncesi, öncelikle dinsel varsayımlardan kurtularak objektifleşmiş ve evrenselleşmiştir.¹¹⁸ “Doğal hukukun dini unsurlardan ve görüşlerden arındırılması, kısmen din tartışmalarının Reform’la birlikte önemini yitirmesinden, kısmen de dünya sorunlarının laik bir görüş açısına göre incelenmesi zorunluluğunun anlaşılmasından kaynaklanmaktaydı.”¹¹⁹ Bu sürecin ürünü olan laik (seküler) doğal hukuk düşüncesinin insan hakları kuramı bakımından önemi de buradadır. Bu yeni doğal hukuk anlayışı ekseninde “dinsel temelli bir hukuk anlayışı yerine, maddi temeli insanın doğası ve doğal gereksinimleri olan bir hukuk anlayışı yerleşmiş, bununla bağlantılı olarak da eşitlik ve evrensellik görüşlerini oluşturmaya ve giderek de geliştirmeye yarayan bir etik anlayış ortaya çıkmıştır.”¹²⁰ Rönesans ve Reform hareketleri ile giderek özerkleşen bireyin kişiliğinde doğuştan varolan bazı hak ve özgürlüklerin bulunduğu yaklaşımının giderek merkezi önem kazandığı bu dönemin düşünürleri için doğal hukuk düşüncesi, insanın doğal hak ve özgürlüklerini siyasal otoritenin baskı ve ihlallerine karşı koruma amacı gütmesi nedeniyle, eşitliğin yanısıra özgürlük düşüncesinden de beslenmiştir. Nitekim, doğal hukuk düşünürleri, doğa durumunda insanın sahip olduğu hakların hangilerinin toplum sözleşmesi yoluyla devlete aktarıldığı konusunda uzlaşmış olmamalarına rağmen, “doğal hukuk kuramını çoğu zaman, orta sınıfların, hükümdarların mutlak egemenliğine karşı giriştikleri mücadelede, bireyin özerk alanını devlet aleyhine genişletme amacı doğrultusunda kullanmışlar”¹²¹ ve özgürlük düşüncesini yüceltmişlerdir.

Bu laik doğal hukuk düşüncesinden kaynaklanan insan hakları kuramı, Yeniçağ ile birlikte iki temel varsayım üzerinde yükselmesi nedeniyle de kendisinden önce gelen doğal hukuk anlayışlarından ayrılmıştır. “Bu iki temel varsayım; “toplum

¹¹⁷ Güriz, 1999, s. 189

¹¹⁸ Savcı, a.g.e., s. 99

¹¹⁹ Güriz, 1999, s. 189

¹²⁰ Gemalmaz, a.g.e., s. 61

sözleşmesi” ve “doğa durumu” varsayımlarıdır.”¹²² Bu iki varsayımın genel içeriğini şöyle ifade etmek olanaklıdır: İnsanlar, devletin ortaya çıkmasından önce, doğa durumunda oldukları zamanlarda, tam ve mutlak bir özgürlük içinde yaşamış ve daha sonra da toplum sözleşmesi yoluyla devlet aygıtını oluştururken bu özgürlüklerin bir kısmını devlete devretmiş, bir kısmını ise kendilerinde saklı tutmuşlardır. İnsanların devletin kuruluşundan sonra da saklı tuttıkları bu haklar, onların doğal, devredilmez ve vazgeçilmez haklarını oluşturmaktadır. Bu nedenle devlet, kendisi tarafından bağışlanmamış olan, kendisinden önce de var olan bu doğal haklarla bağlıdır ve bu haklara saygı göstermek zorundadır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere doğal hukuk ve ona bağlı olarak doğal haklar, kural olarak devletin üzerinde yer alır. Sancar’ın da belirttiği gibi; *“onun hukuk olma özelliği, devlet tarafından tanınmasına ya da güvence altına alınmasına bağlı değildir. Kaynağı itibariyle devlet dışıdır; geçerliliğini devleti aşan bir güçten alır. Bu güç, dönemden döneme veya akımdan akıma farklılık gösterecek şekilde tanrı, doğa ya da akıl olarak kodlanmıştır.”*¹²³ İşte bu yeni doğal hukuk anlayışının kaynağı, Aydınlanma Çağı’na damgasını vuran “akıl”dır. *“Bu dönemde John Locke gibi doğal hak kuramcıları tanrısal kaynağı tam olarak yadsımamakla birlikte, tanrının başışı olarak gördükleri doğal hakları dinsel olmaktan çıkarıp politikleştirmek yoluyla, kuramın işlevini devrimci biçimde değiştirmişlerdir. Bu nedenle, laik doğal hukukun birincil kaynağı ve ölçüsü ‘akıl’dır.”*¹²⁴ Dolayısıyla, insan hakları kuramının oluşumuna en büyük katkıyı sağlayan bu dönemin doğal hukuk düşüncesi için “Aydınlanmacı Doğal Hukuk Düşüncesi” nitelemesi yerinde olacaktır.¹²⁵

¹²¹ Güriz, 1969, s. 117

¹²² Kapani, a.g.e., s. 30

¹²³ Mithat Sancar, “Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki”, *Devlet Aklı Kısılcasında Hukuk Devleti* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 106

¹²⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 128

¹²⁵ Aydınlanma dönemi doğal hukuk düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Aydınlanma kavramının tanımına göz atmak gerekir. *“Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile yaşamını aydınlatmaya girişmesidir.”* Immanuel Kant’ın klasikleşen Aydınlanma tanımı ise şöyledir: *“Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmayış durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlamasıdır.”* Bkz., Gökberk, a.g.e., s. 325-326; *“Aydınlanma; Avrupa düşüncesinin, aklın, deneyimin, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakmanın ve seküler, liberal ve demokratik toplumların ideallerinin tedrici biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi.”*

Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle giderek idealize edilen aklın Doğal Hukuk akımında ilk yansımalarını John Locke'tan önce Hugo Grotius'un eserlerinde görme olanağı vardır. 1583-1645 yılları arasında yaşamış olan Grotius'a göre doğal hukukun ayırıcı özelliği, onun insan aklının emri olmasıdır. İnsan aklında a priori olarak bilinen doğal hukuk kuralları kesin ve değişmezdir.¹²⁶ Bu görüşleriyle Grotius, laik doğal hukuk anlayışının ardılları tarafından geliştirilmesine öncülük etmiştir. Buna karşın, devletin koruması gereken en temel hak olarak "mülkiyet hakkı"nı gören Grotius, insan bedenini de bir mülkiyet objesi olarak nitelemesi ve bu bağlamda açıkça kölelik kurumunu eserlerinde meşrulaştırması nedeniyle eleştirilmiştir.¹²⁷

Yeniçağ'ın Aydınlanmacı doğal hukuk akımının ortaya çıkışında en büyük düşünsel etkiyi yapan düşünürler açısından doğal hukuka ilişkin görüşleri en çok dikkate alınıp eleştirilen bir diğer düşünür ise Thomas Hobbes'tur. 1588-1679 yılları arasında yaşamış olan Hobbes'un en önemli yapıtı Leviathan'dır. Hobbes'un bu yapıtında ortaya koyduğu düşünceleri, doğal hukuk akımı açısından doğa durumu ve toplumsal sözleşme kuramı bağlamında değerlendirilebilir. "*Hobbes'un hareket noktası, doğa durumundaki insandır.*"¹²⁸ "*Ona göre insanlar, toplumun ve devletin kuruluşundan önce bir doğa durumu içinde yaşıyorlardı.*"¹²⁹ Bu doğa durumundaki insanlar, özgür ve eşitti; ancak bu eşitlik insanların birbirlerini öldürebilme yeteneğine indirgenmiş kaba bir eşitlikti. Hobbes'ta doğa durumu, herkesin herkesle mücadele ettiği, "insanın insanın kurdu" olduğu bir kargaşa ve düzensizlik ortamıydı.¹³⁰ Rekabet ve çıkar duygusu, insanların birbirlerine güvensizliği ile ölüm korkusu ve sınırlandırılmayan bir iktidar arzusu; doğa durumunda görülen bu mücadelenin nedenleriydi.¹³¹ Bu koşullarda, doğa durumundaki insanın koşullarını arayacağı iki doğa kanunu bulunmaktaydı: Birincisi; aklın emri doğrultusunda barışı

Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 48

¹²⁶ Güriz, 1999, s. 191

¹²⁷ Çağır, a.g.e., s. 94

¹²⁸ Sarıca, a.g.e., s. 63

¹²⁹ Şenel, 1996 b, s. 323

¹³⁰ Güriz, 1999, s. 195; ayrıca bkz., Şenel, 1996 b, s. 323

¹³¹ Marshall, a.g.e., s. 304

sağlamak, ikincisi ise insanların her türlü araç ile kendilerini korumaları.¹³² Hobbes'a göre bu doğa yasaları, insanların birbirlerine zarar veren eylemlerini yasaklayacak olan “devlet” aygıtının oluşturulmasına yol açmıştı. Bu süreçte insanların doğa durumundan sıyrılıp devlet aygıtını kurması, toplum sözleşmesi ile mümkün olmuştur.¹³³ Doğa durumunun istikrarsızlığından kurtulmak isteyen insanlar, bir toplumsal sözleşme yoluyla bireysel iktidatlarını merkezi bir egemen güce devretmişler ve bunun karşılığında can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı bir düzen elde etmişlerdir.¹³⁴ Ancak Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramında ilginç olan yön; devletin bu sözleşmeye taraf olmamasıdır. *“Bu nedenle onun toplum sözleşmesi kuramının en önemli iki özelliği; devletin toplum sözleşmesi ile bağlı olmaması ve sözleşmeyi yapan bireylerin yalnız birbirlerine karşı değil, fakat aynı zamanda üçüncü kişi durumunda olan devlet lehine de taahhüde girişmeleridir.”*¹³⁵ Bu nedenle Hobbes'un toplum sözleşmesi kuramı, doğal haklar anlayışının geliştirilip devlet tarafından ihlal edilmemesi amacından çok, doğa durumundaki düzensizliğin ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir otoriter devlet modelinin teorik gelişimine hizmet etmiştir.

Bilgi kuramında ampirist olmasına karşın, devlet ve hukuk kuramında Hobbes'un rasyonalist (akılcı) bir tutum izlediği görülmektedir. Devletin ortaya çıkışını din dışı bir etkenle açıklamaya çalışan Hobbes, toplum sözleşmesi kuramı yoluyla siyasal otoritenin ortaya çıkışına ilişkin rasyonalist (akılcı) temeller saptamıştır.¹³⁶ Ancak siyasal otoritenin ortaya çıkışını toplum sözleşmesine dayandıran diğer düşünürlerden farklı olarak Hobbes, bu kuramı mutlak monarşizm yanlısı görüşlerine elverişli kanıtlar sağlayacak biçimde düzenlemiştir. Başka bir deyişle; *“herkesin herkesle olan savaşını önleyebileceği düşüncesiyle oluşturulan Leviathan'ın politik otoritesi, Hobbes'un kuramında, tek alternatif kaosa olduğu için meşrulaştırılır.”*¹³⁷ Hobbes'un bu görüşleri, doğal hukuk ile pozitif hukuk arasındaki ilişki bağlamında da etkisini göstermiştir. Ona göre, *“doğal hukuk ile pozitif hukuk*

¹³² Güriz, 1999, s. 196

¹³³ Şenel, 1996 b, s. 324

¹³⁴ Sarıca, a.g.e., s. 63; ayrıca bkz., Marshall, a.g.e., s. 734

¹³⁵ Güriz, 1999, s. 196

¹³⁶ Marshall, a.g.e., s. 159; Şenel, 1996 b, s. 325

arasında bir aykırılık olduğu zaman, devletin pozitif hukukuna uyulması gerekir.”¹³⁸ Bu açıdan bakıldığında, birey, doğa kanunlarını yorumlamak hakkına sahip değildir. Bu kanunlar ancak devlet tarafından yorumlanabilir. Sonuç olarak Hobbes’un hukuk görüşü, pozitif hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır. Doğal hukuka bağlı sözleşme kuramını, mutlak otorite esasına dayalı Leviathan’ını meşrulaştırmaya olanak sağlayan bir araç konumuna indiren Hobbes’un bu doğal hukuk anlayışının klasik doğal hukuk geleneğini yansıtmadığı görülmektedir. Platon ve Aristoteles ile birlikte doğal hukuka egemen olan yaklaşımın onu olması gerekenler, diğer bir deyişle bir idealler dünyasının kuralları olarak yansıttığı yukarıdaki açıklamalarda da görülmüştü. Hobbes ile birlikte bu doğal hukuk anlayışı yerini *“her bireyin kendi egoist varlığını korumak ve sürdürebilmek için, sahip olduğu güç ve olanakları istediği gibi sınırsız olarak kullanma ve bu amaca hizmet edecek her şeyi sınırsız olarak yapabilme özgürlüğü”¹³⁹* anlayışına bırakmış, böylece insanın doğa durumunda iken toplumsal bir varlık olduğuna işaret eden klasik doğal hukuk geleneğinin aksine Hobbes, bu koşullardaki insanı toplum dışı (asosyal) bir varlığa indirgemıştır.¹⁴⁰ Aklı kural koyma yeteneği, gücü olarak görerek Rasyonalist Doğal Hukuk akımının gelişimine katkıda bulunan Hobbes, akla bu yaklaşımı nedeniyle Aydınlanma düşünürlerinden Locke, Rousseau ve Kant ile büyük benzerlikler göstermekle birlikte, bu düşünürlerin kuramları enikonu değerlendirildiğinde, farklılıkların benzerlikleri aştıkları da açık olarak görülmektedir.

Hobbes’un gerek doğa durumu betimlemesine gerekse toplum sözleşmesi kuramına yönelik ilk sistemli eleştiriyi John Locke (1632-1714) geliştirmiştir. 1690 yılında yayımladığı “Hükümet Üzerine İki Deneme” adlı yapıtında doğal hukuk kuramına ilişkin görüşlerini açıklayan Locke, *“bu iki denemeden birincisini devletin kaynağını Adem’e dayandıran Robert Filmer’in patriyarkal mutlak egemenlik teorisini; ikincisini ise Hobbes’un ‘Leviathan’ adlı yapıtını eleştirmek amacıyla yazmıştır.”¹⁴¹* Kısa sürede Liberalizm’in ve Doğal Haklar kuramının klasik eseri

¹³⁷ David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş -Rousseau, Kant, Hegel’den Foucault ve Derrida’ya-**, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 48

¹³⁸ Güriz, 1999, s. 198

¹³⁹ Thomas Hobbes, “Leviathan”, Abadan, a.g.e. içinde, s. 257; ayrıca bkz., Çağıl, a.g.e., s. 98

¹⁴⁰ Çağıl, a.g.e., s. 98

¹⁴¹ Abadan, a.g.e., s. 306-307

niteliği kazanan bu yapıtında John Locke, kendisinden önceki diğer toplum sözleşmesi kuramcıları gibi, “doğa durumu”nu hareket noktası olarak saptamıştır.¹⁴² Ancak Locke’un ortaya koyduğu siyasal toplum öncesi insanların içinde bulunduğu “doğa durumu” varsayımı, Hobbes’un yaklaşımından önemli ölçüde ayrılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere Hobbes’un “doğa durumu” betimlemesi, bir vahşet ve karmaşa durumunu anlatmaktadır. Locke ise, Hobbes’un tamamen tersi bir “doğa durumu” betimlemesinden hareket etmektedir. Ona göre doğa durumu; *“insanların kimseden izin almadan ve başka birinin iradesine bağlı olmadan, doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini uygun buldukları gibi kullanmak konusunda yetkin bir özgürlük durumudur. Bu aynı zamanda eşitlik durumudur.”*¹⁴³ Hobbes’un doğa durumu betimlemesinin aksine bu devrede, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, onların sadece ihtiraslarının güdüsüyle hareket etmelerini önleyen bazı doğal kanunlar vardır.¹⁴⁴ Bu nedenle Locke’a göre *“doğa durumu bir başıbozukluk durumu değildir; doğa durumunu yöneten ve herkesi bağlayan bir doğa kanunu vardır, bu doğal kanundan başka bir şey olmayan akıldır.”*¹⁴⁵ Doğa durumunda geçerli doğal kanun olan akıl, insanlara herbirinin bağımsız ve eşit varlıklar olduğunu ve hiç kimsenin diğerinin yaşam, özgürlük, sağlık ve mülküne zarar vermemekle ödevli olduğunu emretmektedir. Böylece Locke, sonradan bildirilere de yansıtacak olan, insanın doğuştan beraberinde getirip akıl yoluyla varlığını kavradığı birtakım doğal hakları olduğunu kurgulamış ve bu hakları; yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı olarak belirtmiştir.

Locke’un toplum sözleşmesi kuramına katkılarına geçmeden önce, onun doğa durumu betimlemesinin Hobbes’un yaklaşımından ayrıldığı bir noktayı daha belirtmekte yarar var. Locke’un doğa durumunda Hobbes’un doğa durumunun aksine, mülkiyet doğal haklardandır. Locke’un kuramında mülkiyet, her şeyin ötesinde bir hak olarak gözükmektedir. Kendi sözleriyle, *“mülkiyetin korunması devletin amacıdır.”*¹⁴⁶ Mülkiyet’in doğal haklardan olduğunu kanıtlamak için Locke, emek kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre, *“insanın doğada bulunan bir*

¹⁴² Kapani, a.g.e., s. 31; Sarıca, a.g.e., 69

¹⁴³ Şenel; 1996 b, s. 339

¹⁴⁴ Kapani, a.g.e., s. 31; Savcı, a.g.e., s. 100

¹⁴⁵ Şenel, 1996 b, s. 339

nesneyi, emeği ile birleştirerek kendisinin yapması, o nesnenin diğer insanların ortak haklarının dışına çıkması sonucunu doğurur. Emek sahibinin malı olduğuna göre, bir şeye emeğini katan kişi, diğer insanlar için de o şeyden aynı nitelikte yeter miktarın doğada var olması durumunda, o şeyin maliki olur.”¹⁴⁷ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Locke mülkiyet hakkını emeğe dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmış, eşitlik ilkesine de aktif bir içerik kazandırmaya özen göstermiştir. Locke, mülkiyet ve emek arasındaki ilişkiye dikkat çekerek Batı düşünce sisteminde reform yaratan bir doğal hukukçu olmakla birlikte, onun mülkiyet kuramı iki açıdan eleştirilmiştir. Birinci eleştiriye göre; Locke’un doğa durumuna yaklaşımındaki eşitlikçi öz, “onun tarihin ilk çağlarını bir bolluk dönemi olarak algıladığını göstermektedir. Oysa o dönemlerin bolluk dönemleri olduğunu gösteren hiçbir antropolojik kanıt yoktur. Aksine, insanların sürekli kıtlık ve açlık içinde yaşadığını gösteren kanıtlar vardır.”¹⁴⁸ İkinci eleştirilen yön ise, onun insan doğasına ilişkin iyimser görüşleri bağlamında, insanların doğa durumunda iken mülkiyet edinmek için diğerlerinin rızasını aramadıkları görüşüdür.¹⁴⁹ Ancak tüm bu eleştirilere rağmen onun mülkiyet kuramı, Liberalizm’in klasik mülkiyet kuramını biçimlendirmiş ve hemen tüm insan hakları bildirgelerine onun getirdiği mülkiyetin doğal haklardan olduğuna ilişkin anlayış yansımıştır. Bu çalışma açısından Locke’un mülkiyet görüşünün gerçek önemi, onun mülkiyet hakkını doğal haklardan saymasıyla ilişkilidir. Nitekim onun bu görüşü bağlamında, mülkiyet hakkının evrenselliği iddia edilmiştir. Locke, mülkiyeti insanların siyasi toplumu oluşturmalarından önce de varolan bir doğal hak saymak yoluyla, onun pozitif hukukça inkar edilip değiştirilmesi yolunu kapatmış ve böylece mülkiyet hakkının evrenselliğinin kabulüne sağlam bir dayanak bulmuştur.¹⁵⁰

Locke’un Hobbes’tan ayrıldığı ilk noktanın “doğa durumu” varsayımından kaynaklandığını belirttikten sonra, ikinci olarak, bu iki düşünürün “toplum sözleşmesi” kuramları arasındaki farkı irdelemek gerekir. “Locke’a göre, insanların doğa durumundan siyasal topluma geçmeye karar vermelerinin nedeni; doğa

¹⁴⁶ Güriz, 1999, s. 203

¹⁴⁷ Güriz, 1969, s. 136

¹⁴⁸ Atilla Yayla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 40

¹⁴⁹ y.a.g.e., s. 40

durumundaki insanlar arasında kolayca savaş durumuna yol açabilecek olan “saldırganı yargılama ve cezalandırma hakkı”na herkesin sahip oluşuydu. Bu nedenle, yargılama ve cezalandırma hakkını bireylerin elinden alacak bir üst otoritenin varlığına duyulan gereksinim, toplum sözleşmesinin yapılmasının en önemli nedeni olarak belirmiştir.¹⁵¹ Başka bir deyişle; “bazı insanların doğal hukuku çiğneyerek diğerlerinin özgürlük, kişilik ve malına saldırma eğilimi göstermesi, dolayısıyla suç işleyenlerin cezalandırılmasını sağlayacak bir organizasyonun kurulması isteği, toplum sözleşmesinin yapılmasına neden olmuştur.”¹⁵² Toplum sözleşmesi ile insanların uygar yönetim aşamasına geçme arayışlarında bir diğer önemli etken ise, yukarıda da belirtildiği üzere, insanların uygar yönetim aşamasında mülkiyetlerinin doğa durumunda olduğundan daha iyi korunacağına ilişkin taşıdıkları inançtır.¹⁵³ Toplum sözleşmesi ile insanlar, doğa durumunda iken tek tek sahip oldukları “cezalandırma hakkı”nın yanısıra, bazı doğal haklara saygı ve onları koruma çerçevesi içinde düzenlenmesi amacıyla yasama ve yürütme haklarını da, yani genel olarak “siyasal haklar”ını da üst otorite olarak benimsedikleri devlete devretmişlerdir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, insanlar toplum sözleşmesi yapmak yoluyla doğal haklarından vazgeçmiş değillerdir; tam tersine siyasal otoritenin asıl ödevi, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı olarak saptanan doğal hakların korunmasını sağlamaktır.¹⁵⁴ Toplum sözleşmesi kuramının siyasal iktidarın yönetilenlerin rızasına dayanmasını sağlamak açısından gerekli olduğuna inanan Locke’a göre, “doğa bakımından özgür, eşit ve bağımsız olan insanları, bu durumdan kimse çıkaramaz ve kendi rızası olmadan da, başkasının siyasal iktidarı altına koyamaz.”¹⁵⁵ Locke’un toplum sözleşmesi kuramında, siyasal iktidarın meşruiyetini sağlamak açısından yönetilenlerin rızasına dayanmak kural olduğu gibi, yönetenlerin de kendilerini bu kurallarla bağlı hissetmesi zorunludur. Bu açıdan Hobbes’un kuramının aksine, üst otorite olarak devlet de sözleşmenin tarafıdır ve onunla bağlıdır. Kapani’nin ifadeleriyle; “bir yanda, halkın devlet kudreti amacına uygun olarak kullanıldığı sürece ona itaat

¹⁵⁰ Bu konuda bkz. Güriz, 1969, s. 135

¹⁵¹ Şenel, 1996 b, s. 341-342

¹⁵² Güriz, 1999, s. 204

¹⁵³ Şenel, 1996 b, s. 342

¹⁵⁴ Güriz, 1999, s. 204; Kapani, a.g.e., s. 32

¹⁵⁵ Savcı; a.g.e., s. 100

etme zorunluluğu vardır. Buna karşılık, öte yanda da devletin, kendisine tanınmış olan iktidarı amacına uygun olarak kullanmak yükümlülüğü bulunmaktadır. Devlet, bu yükümlülüğü yerine getirmezse, halk da itaat zorunluluğu ile bağlı kalmaz."¹⁵⁶ Yönetime itaat zorunluluğu kalmayan toplum için devrim, sadece bir hak değil, aynı zamanda ahlaki bir ödev olarak belirir.¹⁵⁷ Locke ile Hobbes arasında bir önemli fark da bu saptamadan kaynaklanmaktadır. Nitekim, Hobbes, devrim hakkını tanımamış ve onun uygar toplum öncesi kaos ortamına yeniden doğuşu ifade ettiğini seslendirmişken, Locke aksi görüşten hareket ederek toplum parçalanmaksızın hükümetin yerine yenisini görevlendirmenin mümkün olduğu tezini savunmuştur. Locke'un kuramında iktidarın meşruiyetinin, onun toplumsal sözleşmeye bağlı kalmasına ve toplumun doğal haklarının korunması görevine riayetne bağlanmış olması ve bu nedenle mutlak iktidarlara kendilerini hiçbir kural ile bağlı görmemeleri bakımından gayrimeşru sayması, onu Hobbes'tan ayıran diğer bir önemli özelliğe işaret etmektedir. Hobbes ile Locke'un kuramları arasındaki bu fark, kimi yazarlar tarafından en önemli fark olarak saptanmıştır. Sözgelimi Yayla'ya göre; *"Hobbes ile Locke arasındaki farklılığı vurgularken, farklı doğa durumları anlayışından hareket ediyor olmalarını temel ayrım noktası olarak kabullenmek, yeterince isabetli bir yaklaşım değildir. Aksine siyasal düşünce tarihinin iki büyük filozofu arasındaki fark, vardıkları sonuçta, oluşturdukları otorite ve siyasal örgütlenme modelinde yatmaktadır... Hobbes ve Locke, sırasıyla, otoriter ve özgürlükçü siyasal modellerin temsilcileridirler.*"¹⁵⁸ Gerçekten de Locke, insanların doğuştan birtakım doğal haklara sahip olduğunu savunması, bu hakların korunması bakımından en uygun yönetim modeli olarak mutlak monarşiler yerine meşruti monarşileri benimsemesi, devleti toplumun mutluluğunun ve güvenliğinin bir aracı olarak yansıtmaları ve klasik hak ve özgürlüklerin on sekizinci yüzyıl Amerikan ve Fransız İnsan Hakları Bildirgeleri'nde yer bulmasına doğrudan etki etmesi bağlamında değerlendirildiğinde, insan hakları kuramının ortaya çıkışına önemli düşünsel katkılarda bulunmuştur. Locke'un pozitif hukuku önceleyen, zamana ve mekana bağlı olmaksızın tüm insanlar için geçerli, evrensel doğal hakların bulunduğu yolundaki düşüncesi, klasik Liberalizm'in siyasi boyutunu oluşturmuş ve

¹⁵⁶ Kapani, a.g.e., s. 32

¹⁵⁷ Güriz, 1999, s. 205

¹⁵⁸ Yayla, a.g.e., s. 33

Liberalizm'in ortaya koyduğu ekonomik modelin de evrensel olarak geçerli kılınabilmesine düşünsel zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan, tüm insanların üzerinde uzlaşabildiği birtakım evrensel hakların bulunması (nesnel evrensellik) olasılığının azaldığı koşullarda, nesnel alanın aleyhine genişleyen öznel evrenselciliklerin ortaya çıkmasını öncelemesi dolayımında Locke'un kuramı, önemli bir köşetaşına işaret etmektedir.

Doğal hukuk düşüncesinin gelişimi açısından üzerinde durulması gereken bir diğer önemli düşünür, Jean Jacques Rousseau'dur. Yarattığı "toplum sözleşmesi" kuramı ile Doğal Hukuk'a dayalı insan hakları anlayışının gelişiminde önemli rol oynayan Rousseau (1712-1778), kendisinden önceki düşünürler gibi, insanın toplum aşamasına geçmeden önceki yaşamını yansıtan bir "doğa durumu" betimlemesinden hareket etmiştir. "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı" adlı yapıtında ortaya koyduğu "doğa durumu" betimlemesi, onun Locke'un anlayışından esinlendiği ve Hobbes'un kuramına karşıt olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim bu yapıtında Rousseau, "*Hobbes'un doğal hukukun bütün modern tanımlamalarının eksik tarafını çok iyi gördüğünü*"¹⁵⁹ belirtmiş; ancak Hobbes'un bu tanımlamalardan yanlış vargılara ulaştığını saptayarak doğa durumu konusunda kendi yaklaşımını özetlemiştir. Ona göre Hobbes'un düşünce dizgesini oluştururken ulaşması gereken bu doğa durumu; "*bizim kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için, barışa ve insan türüne en elverişli durumdur.*"¹⁶⁰ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Rousseau'nun bu eserinde ortaya koyduğu "doğa durumu" betimlemesi, Hobbes'un kuramında öne çıktığı içerikle "herkesin herkesle mücadele içinde olduğu bir durum"dan çok, Locke'un dizgesine yakın biçimde bir mutluluk ve özgürlük durumunu yansıtmaktadır. Ona göre "*doğa durumu'ndaki insan, fiziki bakımdan hemen hemen hayvanlardan farksızdır. Hatta bazı hayvanlardan daha güçsüz ve daha hantaldır.*"¹⁶¹ Onun saptadığı bu süreçteki ilk insanın "*evi, işi ve dili yoktu, savaşı ve*

¹⁵⁹ Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, (Çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul, 1995, s. 119

¹⁶⁰ y.a.g.e., s. 119

¹⁶¹ Şenel, 1996 b, s. 359

*dostluğu bilmiyordu, tek başına yaşıyordu ve bu “doğa durumu”nda mutluydu.”*¹⁶² ‘İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı’ adlı bu yapıtta Rousseau’nun ortaya koyduğu doğa durumu tablosu, barış ve mutluluk durumunu yansıtan bir eşitlik durumu olması bakımından Locke’un betimlemesine yakın olmakla birlikte, Rousseau üstün edebi yeteneği sayesinde bu “doğa durumu”na yüklediği aşırı kurgusal içeriği ile Fransız Aydınlanmacıları arasında “*akla duyulan güveni sarsmak ve irrasyonel bir yaşam tarzı önermekle suçlanmış ve bu eser onun yeteneklerine duyulan güvenin sarsılmasına yol açmıştır.*”¹⁶³ Tüm bu eleştirilere karşın o, insanlığın kendi evriminin başlangıcına denk düşen bu “doğa durumu”na dönüşü önermemiş ve doğa durumu yaklaşımının bir fiksiyon (kurgu) olduğunun bilincinde olmuştur.¹⁶⁴

İnsanların akla göre değil, fakat duygularına ve doğal eğilimlerine göre yaşadıkları bir kurguya işaret eden Rousseau’nun “doğa durumu” anlayışının insanların mutlu ve barış içinde yaşamasını sağlayan en önemli özelliği, mülkiyet kurumunun bu dönemde henüz varolmamasıdır.¹⁶⁵ “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı” adlı yapıtında Rousseau, uygar toplumda mülkiyetin ve uygarlığın doğa durumundaki insanlar arasındaki eşitliği bozduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁶ Bununla birlikte Rousseau, insanlar arasında iki tür eşitsizliğin olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanlar arasında varolan birincil eşitsizlik, doğa tarafından yaratılan eşitsizlik, diğer bir deyişle fiziki (doğal) eşitsizliktir. Yaş, sağlık, beden gücü ve akıl ile ruhun niteliklerini içine alır. Politik ya da ahlaki eşitsizlik olarak adlandırılabilen diğer eşitsizlik ise bir tür sözleşmeye dayanmakta ve insanların rızası ile kurumsallaşmaktadır. Bu eşitsizlik durumu, bazı insanların diğerlerinin zararına

¹⁶² Gökberk, a.g.e., s. 384

¹⁶³ Güriz, 1999, s. 210, sözelimi Aydınlanma çağına en önemli düşünürlerinden biri olan Voltaire, Rousseau’nun bu yapıtı kendisine göndermesinin ardından yayınladığı bir mektubunda onu şöyle eleştirir: “Bizi yeniden hayvan yapmayı istemek için bunca zeka şimdiye dek hiç kullanılmamıştı; eserini okuyup bitirince insanın içinden dört ayak üzerinde yürümek isteği geliyor.” Rousseau bu eleştiriye yanıt olarak, insanı vahşet haline yeniden götürmeyi hiçbir zaman istemediğini bildirip Voltaire’in saptamasına itiraz etmiştir. Bkz., J. L. Lecercle, “İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Konuşma Konusunda İnceleme”, Rousseau, a.g.e. içinde, s. 39

¹⁶⁴ Rousseau’ya göre doğa durumu, artık varolmayan, belki hiçbir zaman varolmayacak olan, bununla birlikte şimdiki durumumuzu gereğince anlayabilmemiz için, hakkında doğru dürüst bilgi edinmemizin hiç de gerekli olmadığı bir durumdur. Bkz., Şenel, 1996 b, s. 359

¹⁶⁵ Güriz, 1999, s. 209

¹⁶⁶ Şenel, 1996 b, s. 359

yararlandıkları çeşitli ayrıcalıklardan meydana gelmektedir. Rousseau açısından doğal eşitsizliğin kaynağının ne olduğu sorulamamaktadır, ona göre böyle bir sorunun yanıtı sözcüğün tanımında bulunmaktadır.¹⁶⁷ Bu nedenle o, doğal eşitsizlik ile sosyal eşitsizliğin farklı olduğunu saptamış ve amacının birincisini değil, ikinci tür eşitsizliği gidermek olduğunu açıklamıştır.¹⁶⁸ Rousseau'nun varlığını saptadığı bu sosyal eşitsizliğin temelinde, yukarıda da belirtildiği üzere, mülkiyetin ortaya çıkışı bulunmaktadır. Onun kuramında, özellikle maden işletmeciliği ile tarımsal mülkiyetin doğuşu, zamanla doğa durumundaki insanlar arasında varolan sosyal eşitliği bozmuş ve bu durum uygar topluma geçişin önünü açmıştır.¹⁶⁹ Böylece, Güriz'in de belirttiği gibi, *"doğa durumunda iken ancak doğal eğilimlerine göre çıkarlarını izleyen insan, toplum durumuna geçtikten sonra kendi çıkarından başka hiçbir şey düşünmez olmuştur."*¹⁷⁰ Burada Rousseau'yu kendisinden önce gelen doğal hukukçulardan ayıran bir özelliği vurgulamakta yarar var. Rousseau, klasik Liberalizm'in ve özel olarak da onun insan hakları kuramının oluşmasında en önemli etkiye sahip olan John Locke'un betimlediği doğa durumu anlayışından hareket etmiş olmakla birlikte, aslında uygar topluma geçiş amaçları bağlamında büsbütün farklı bir sonuca ulaşmıştır. Çalışmanın ilgili bölümünde açıklandığı üzere Locke, doğa durumundaki insanların bir toplum sözleşmesi yoluyla uygar toplumu oluşturmalarını mülkiyet hakkının korunması gerekliliğine bağlamışken, Rousseau da mülkiyet kavramından hareket etmiş olmakla beraber, mülkiyetin ortaya çıkışının bizzat sosyal eşitsizliklerin temelinde yatan dürtü olduğunu saptaması nedeniyle uygar topluma geçişin bir uzlaşmadan çok bir zorlamaya işaret ettiğini vurgulayarak Locke'un vargısından giderek uzaklaşmıştır. Böylece Rousseau tezini, Lecercie'nin de saptadığı üzere, *"mülkiyetin kaynağının doğada bulunduğunu reddetmeye, bunun sonucu olarak da, doğal hukuk okulu tarafından moda haline getirilen bu 'uygarlık öncesi doğa durumu'nu yeniden gözden geçirmeye kadar vardırmıştır."*¹⁷¹ Bu yönüyle Rousseau, özel mülkiyet kavramına atfedilen doğal ve önüne geçilemez

¹⁶⁷ Rousseau, a.g.e., s. 87

¹⁶⁸ Güriz, 1969, s. 176

¹⁶⁹ Şenel, 1996 b, s. 360; Rousseau'nun uygar topluma geçiş sürecini özetlediği cümlesi, onun bu görüşünü yansıtmaları bakımından açıklayıcıdır. *"Bir toprak parçasının etrafını çevirerek bu benimdir demeyi düşünen ve kendisine inanacak kadar saf insanlar bulan kişi, uygar toplumun gerçek kurucusudur."* Bkz. Güriz, 1969, s. 176

¹⁷⁰ Güriz, 1999, s. 209

¹⁷¹ Lecercie, a.g.e., s. 53

olma niteliğini, diğer bir deyişle onun metafizik anlamını sorgulayarak mülkiyetin gelişimine tarihsel bir olgu olarak yaklaşmış ve böylece mülkiyet hakkına ilişkin tüm metafizik temellendirmelerin gerçekçi bir zemine taşınmasına düşünsel katkıda bulunmuştur.

Rousseau'nun en önemli görüşlerini yansıtan eseri, şüphesiz ki "Toplum Sözleşmesi" adlı yapıttır. Bu yapıtın ortaya koyduğu temel savlar ekseninde, onun "toplum sözleşmesi"ne ilişkin görüşlerinin saptanması kolaylaşmaktadır. Rousseau bu yapıtına, *"insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuş durumda. Kendilerini başkalarının efendisi sananlar bile onlardan daha az köle değil."*¹⁷² sözleriyle başlamıştır. Şenel'in de belirttiği üzere, Rousseau bu sözleriyle, *"özgürlüklerin ve eşitliklerin kaynağının doğa durumunda olduğunu, ancak eşitliğin ve özgürlüğün uygar toplumda da sürmesi gerektiğini göstermek istemiştir."*¹⁷³

Özgürlük ile otorite arasındaki denge sorununa yaklaşımı bakımından ele alındığında, Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramının ayırıcı niteliği belirmektedir. Rousseau'nun toplum sözleşmesi açısından asıl amaç, "hürriyet ile otoriteyi uzlaştırmaktır."¹⁷⁴ Ona göre, *"toplumu oluşturacak bütün insanların kendilerini hem öteki insanlara bağlamalarını, hem de kendilerine itaat ediyor olmalarını ve eskisi kadar özgür kalabilmelerini sağlayacak durum, herkesin bütün haklarını 'genel irade'ye devretmesiyle yaratılır."*¹⁷⁵ Herkesin tek tek haklarını devretmesiyle ortaya, toplumu yönetecek olan "genel irade" adı verilen güç ortaya çıkmaktadır. Toplum sözleşmesi yapıldıktan sonra, toplumun üyeleri genel iradeye itaat ile kendilerine itaat etmiş olacaklar, haklarının ve özgürlüklerinin tümünü devretmiş olmakla birlikte, bu hak ve özgürlüklerden yararlanmaktan da geri durmayacaklardır.

Rousseau'nun ortaya koyduğu biçimiyle, toplum sözleşmesi ile birlikte oluşan genel irade, aynı zamanda devlet aygıtının kullanılması aşamasında egemenliğin

¹⁷² Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Alpagut Erenulu), Öteki Yayınları, Ankara, 1996, s. 29

¹⁷³ Şenel, 1996 b, s. 361

¹⁷⁴ Güriz, 1999, s. 211

sahibi konumundadır. Bu durumda Rousseau'nun imgeleminde egemenlik, genel iradenin bir yansıması olarak kavramlaştırılması nedeniyle devredilemez ve bölünmez bir nitelik kazanmıştır.¹⁷⁶ Rousseau'nun genel irade kuramı bağlamında insan hakları açısından beliren sonuç ise, neredeyse Locke'un vargısı ile bütünüyle çelişmektedir. Rousseau'nun genel vurguları bağlamında yapılacak bir değerlendirme, Kapani'nin de belirttiği üzere, “*devlet ne kadar mutlak güce sahip olursa, insan da o derece özgür olur.*”¹⁷⁷ çıkarımına yol açmaktadır.

Rousseau'nun sisteminde beliren temel amaç enikonu değerlendirildiğinde, onun kurguladığı devlet modelinde özgürlüğün Locke'un kuramına oranla çok daha kolay biçimde kaldırılabilceği izlenimi edinilmekte, bu izlenim ise, onun toplum sözleşmesi kuramından insanların devlet tarafından ortadan kaldırılmayacak doğal haklara sahip oldukları sonucunu çıkaran Locke'un kuramından farklılaşmasına yol açmaktadır. Sonuç olarak Rousseau ulusal egemenlik anlayışına etki eden genel irade kuramı bağlamında, “ulus devlet” modelinin gelişimine katkıda bulunmuş olmakla birlikte, insan hakları alanında egemenliğin insana öncelenmesinin teorik olarak yolunu gösterdiği bir “mutlakiyetçi” modelin yolunu açması nedeniyle de eleştirilmiştir.

Genel olarak insan hakları kuramının gelişimine etki eden önemli düşünürlerin görüşlerini açıklamaya çalıştığımız bu bölümde aktarılmaya çalışıldığı üzere, doğal hukuk kuramını çıkış noktası olarak benimseyen düşünürlerin çoğu, bu kuram üzerinden doğrudan bir insan hakları kuramının oluşumuna, ya da daha açık bir ifadeyle bir doğal haklar kategorisinin yaratılmasına katkıda bulunmamış, kimi düşünürler bu kuramı dinsel otoritenin pekiştirilmesi amacının hizmetine koşarken, kimileri de seküler akli, mutlak otoritenin meşruiyetinin kanıtlanması amacıyla doğal hukuk kuramı üzerinden haklılaştırmıştır (elbette burada seküler akıl'dan çok, mutlak otoriter devlet anlayışını meşrulaştırma amacı öne çıkmaktadır). Kuşkusuz, bu çalışmanın tartışma evreni açısından Batı Liberalizm'i ile doğrudan ilişkilendirilerek eleştiriye tabi tutulan siyasal boyutu, John Locke tarafından

¹⁷⁵ Şenel, 1996 b, s. 362

¹⁷⁶ Rousseau, 1996, s. 59-63

¹⁷⁷ Kapani, a.g.e., s. 36

sistemleştirilen “Doğal Haklar Kuramı” oluşturmaktadır. Yukarıda da tartışıldığı üzere, John Locke, bir yandan yeryüzünde yaşayan tüm insanların kendilerinde üstün bir erdem olarak taşıdıkları değerleri sistemli kılmaya çalışmış ve yaşam ile özgürlük arasında diyalektik bir ilişkilendirmeye gitmek yoluyla da insan haklarının yaşamın etik amacının hizmetinde olduğu izlenimini teorik olarak beslemiş ve bu alanda varolan birikimi pekiştirmiştir. Öte yandan Locke, mülkiyet hakkının liberal söylemde kuramlaştırıcısı olma niteliği bağlamında değerlendirildiğinde, dönemin yükselen sınıfı olarak burjuvazinin teorik anlamda büyük bir açığını kapatma işlevi de görmüş ve pratikte tüm insanlar için evrensel geçerliliği tartışılır bir hak olan mülkiyet hakkını, doğal haklar kuramı aracılığıyla insanın evrensel hakları listesine aktarmıştır. Elbette bu çalışma açısından insanın harcadığı emeğin hakça karşılığını kendi gereksinimlerine koşut biçimde mülkiyete dönüştürmesi bir hak olarak değerlendirilmekle birlikte, asıl sorun bu hakkın insan hakkı olarak nitelenmesi ile değil, tam tersine bu hakkın evrensel olma özelliğinin vurgulanması noktasında belirlemektedir. Nitekim bu anlayış bağlamında konuya yaklaşıldığında, insan hakları sınıflarüstü niteliğini yitirmekte, sınıfsal ayrımları körükleyen bir yaklaşımın ise evrensel boyutta geçerliliğini haklılaştırmak zorlaşmaktadır. Bu zorluk bağlamında, çalışmanın bu aşamasında, özel mülkiyetin evrensel bir hak olarak kurgulandığı Liberal görüşe ilk ciddi eleştirileri yönelten Marksist bakışa yer verilecektir.

1.2.2.2. Doğal Haklar Kuramına Yönelen Eleştiriler Bağlamında Marksist Kuram ve İnsan Hakları Kuramı

Genel olarak mülkiyet hakkı, ortaya çıkışı açısından ele alındığında hukuki bir gerekliliğe işaret etmekle birlikte, pratikte sınırlı bir kesimin haklarının teorik evrenselliğinin iddia edilmesi, doğrudan karşıtını yaratmıştır. Nitekim bu duruma, Marks’ın geliştirdiği işçi sınıfının öncülüğünü yapacağı enternasyonal mücadele anlayışı, açık bir örnek olarak gösterilebilir. Sonuçta burjuvazi, sahip olduğu mülkiyetin niceliğine dayanarak kendisine evrensel olma niteliğini atfettiğinde, bu durumdan en çok etkilenen kesimlerin mücadelesi de, bu anlayışa koşut biçimde uluslararası/evrensel olma zorunluluğuna evrilmiştir. Marks ve Engels’in de saptadıkları üzere, “burjuvazi, artık bir zümre değil, bir sınıf olması bakımından,

yalnızca bu yüzden, yöresel planda değil, bütün ulusal planda örgütlenmek ve kendi ortak çıkarlarına evrensel bir biçim vermek zorundadır."¹⁷⁸ Burjuvazinin tarihsel olarak evrensel bir hak iddiasına yönelen mülkiyet anlayışı, çalışmamız açısından bu aşamada önemli bir boyuta denk düşmektedir. Zira konu burjuvazinin mülkiyet hakkının evrenselliğinin iddia edilmesi ekseninde ele alındığında, bu evrenselliğin kendi karşıtını, ya da daha açık bir ifadeyle ilk sistematik eleştirisini yarattığını da saptamak gerekir. Sonuç olarak, kapitalizmin gelişimini izleyen süreçte proleteryaı örgütleyecek teorinin inşasında bir çıkış noktası olarak mülkiyet hakkının eleştirisi, aynı zamanda insan haklarına ilişkin görelilik yaklaşımını iktisadi alanda incelemesi nedeniyle de dikkate alınmalıdır.

Sözü edilen süreçte, mülkiyet hakkı bağlamında evrenselci düşüncenin karşısına görelilik düşüncesini yerleştiren anlayışın teorik biçimlenmesinde Marksist yazının katkıları ele alınabilir. Sözgelimi Marks ile birlikte Marksizm'in gelişiminde en önemli işlevi gördüğü bilinen Engels'in yazılarında; doğal hukuk düşüncesinin göreliliği üzerinden insan haklarının ve adalet idealinin göreliliğine ilişkin çıkarımlar yapılabilir. Engels'e göre; *"neyin tabii hukuk olup neyin olmadığının ölçütü, hukukun en soyut anlatımı olan adalet değerinde aranır...Yunanlıların ve Romalıların adalet anlayışı, köleliği adaletli buluyordu. 1789'un burjuva adalet anlayışı ise feodalizmi adaletli bulmuyor ve ortadan kaldırılmasını istiyordu. Şimdi, ebedi adalet kavramı yalnızca zamana ve yere göre değil, fakat aynı zamanda insanlara göre de değişen ve herkesin başka türlü anladığı kavramlardan biridir.*"¹⁷⁹ Engels'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Marksist hukuk felsefesinde görelilik düşüncesi mevcut olmakla birlikte; bu süreçte görelilik, zamansal ve mekansal uzamın da ötesinde toplumsal olarak biçimlenen, diğer bir deyişle insanı söz konusu eden kavramların insan unsuru dışlanmadan açıklanması amacına yönelen bir anlayış ekseninde gelişmiştir.

¹⁷⁸ Karl Marks ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi -Feuerbach-*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999 a, s. 115

¹⁷⁹ Karl Marks ve Friedrich Engels, *Devlet ve Hukuk Üzerine*, (Der. ve Çev. Rona Serozan), May Yayınları, İstanbul, 1977, s. 65-66

Marksist insan hakları kavramlaştırması, kendisini burjuvazinin evrenselliğini iddia ettiği mülkiyet hakkının eleştirisi üzerinde biçimlendirmiştir. Öyleki, “Komünist Manifesto”da özel mülkiyet, “ürünlerin, sınıf karşıtılarına dayalı, birinin ötekini sömürmesine dayalı biçimde üretilmesinin ve sahiplenilmesinin en son ve en tam ifadesi”¹⁸⁰ olarak tanımlanmış ve bu tanım üzerinden kuramın gerçek amacı, “bu anlamda komünistler kuramlarını özel mülkiyetin kaldırılması diye tek bir sözle özetleyebilirler”¹⁸¹ sözleriyle saptanmıştır. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta, Marksizm’in özel mülkiyetin kaldırılmasını vurgulaması, diğer bir deyişle vurgusunda mülkiyet edinmenin bir hak olduğuna ilişkin bir yaklaşıma yer vermemesidir. Marksizm açısından, liberal insan hakları kuramına yönelen eleştirinin can damarı burasıdır. Marksizm, toplumun genel olarak küçük bir azınlığının sahipliğinde büyük çoğunluğun sömürülmesine yarayan özel mülkiyeti, bir insan hakkı olarak nitelememektedir. Aksine, özel mülkiyetin kaldırılması sömürü karşısında ezilen geniş kitlelerin insan haklarının gerçekleştirilmesinin bir koşulu olarak Marksizm’in teorik temelini biçimlendirmiştir. Marksist kuram, her şeyden önce özel mülkiyeti bir hak olarak tasarlayan Liberal kuramın kendine özgü hukuk ve değer yargıları bağlamında özel mülkiyeti ortadan kaldırma amacının bir hak ihlali olarak ilan edilmesini geçersiz saymaktadır. Zira Marksist kurama göre, özel mülkiyetin kaldırılması sonucunda doğacağı düşünülen hak ihlali iddiaları, son tahlilde liberal hukuk kuramının etkisini taşıyan burjuva karakterli eleştiriler olarak kalacaklardır.¹⁸² Sonuçta, liberal hukuk kuramı ve dünya görüşünden bağımsız bir insan hakları kavramlaştırmasının benimsenmesinin zorluğuna işaret edilmektedir.

Yukarıda ortaya koyduğumuz saptamalar bağlamında, insan haklarının evrenselliği düşüncesine yönelen ilk ciddi itirazın mülkiyet hakkının evrenselliği

¹⁸⁰ Karl Marks ve Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999 b, s. 63

¹⁸¹ y.a.g.e., s. 63

¹⁸² Marks ve Engels “Komünist Parti Manifestosu”nda bu boyutu açıklıkla gözler önüne sermişlerdir. “Burjuva mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını kendi burjuvaca özgürlük, kültür, hukuk tasarımlarınızla ölçerek tartışmayın bizimle. Sizin fikirleriniz bile burjuva üretim ve mülkiyet ilişkilerinin birer ürünü, nasıl hukukunuz, kendi sınıfınızın yasa düzeyine yükseltilmiş iradesinden ibaretse; bir irade ki içeriği kendi sınıfınızın maddi yaşam koşullarıyla belirlenmiş.”. bkz. Marks ve Engels, 1999 b, s. 67

düşüncesini hedef aldığı belirtilebilir.¹⁸³ Marks, “Yahudi Sorunu” adlı denemesinde, özel mülkiyet hakkını “*insanın özgürlük hakkının pratik uygulanımı*” olarak saptamış, bu hakkı “*diğer insanlarla ilintisiz, toplumdan bağımsız biçimde, dilediği gibi servetinden yararlanma ve onu tasarruf hakkıdır, özel çıkar hakkıdır*”¹⁸⁴ şeklinde tanımlamış ve mülkiyet hakkına ilişkin bu çıkarımları üzerinden de, “*insan hakları denen hakların hiçbirisi, öyleyse, egoist insanın; yani kendi içine kapanmış, kişisel çıkarlarının ve özel kaprislerinin sınırlarına çekilmiş ve topluluktan ayrılmış bir bireyin ötesine geçmez*”¹⁸⁵ görüşüne ulaşmıştır. Marksizm’in insan haklarına yönelik eleştirel ilgisinin merkezine mülkiyet hakkını yerleştirmesi, bir rastlantı olmanın ötesinde, yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere, atomize bireylerin çıkar ilişkilerine indirgenmiş kapitalist toplum yapısının eleştirisinin iletişimini üstlenmesi bakımından dikkate değer bir noktadır. Nitekim, bu durum salt mülkiyet hakkına yaklaşım bağlamında da değerlendirilemez. Zira, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere, insan hakları salt ideolojiler arasında yaşanan gerilimi örneklemenin ötesinde, kendi içinde barındırdığı çok boyutluluk ekseninde, devletler arasında yaşanan gerilimlerin de örtük ifadesini üstlenmiş durumdadır. Çin ile ABD arasında insan hakları üzerinden yaşanan söylemsel mücadelenin ana hatları, ayrıntılı olarak ilgili bölümde işlendiğinden burada salt şu noktaya değinmemiz yeterlidir. İnsan haklarına ilişkin itirazlar (burada daha çok teorik itirazlar dikkate alınmaktadır), bu itirazların yöneldiği düşünsel kaynağın salt insan hakları kavramlaştırmasını değil, bütüncül olarak bu kaynağın kendisini hedef almaktadır. Bu durum da göstermektedir ki, insan hakları konusunda beliren evrenselci yaklaşım bağlamında, mülkiyet hakkının evrenselliği düşüncesine yönelen Marksist eleştirinin temelinde, burjuvazinin insan hakları kavramlaştırmasının ötesinde bizatihi kapitalizm ve ona içkin değerler kümesinin eleştirisi yatmaktadır. Bu açıdan bu çalışma boyunca insan haklarının evrenselliğine

¹⁸³ Faydacı Hukuk Akımı’nın mülkiyet hakkının doğal haklardan olduğuna ilişkin görüş noktasında Doğal Haklar Kuramı’na eleştirel yaklaştığı bilinmekle birlikte, özünde özel mülkiyet hakkı olumlu algılanmakta, diğer bir deyişle bu hakkın teorik temellendirmesinde beliren ciddi düşünsel sorunlardan duyulan rahatsızlık, faydacılar açısından mülkiyet hakkından duyulan rahatsızlığın öntüne geçmektedir. Güriz’in de belirttiği gibi, “*faydacı teorisinin mülkiyeti sosyal faydası yönünden ve sosyal fayda ile sınırlı olduğu ölçüde benimseyip desteklediği söylenebilir.*”, bkz. Güriz, 1969, s. 228

¹⁸⁴ Karl Marks, **Yahudi Sorunu**, (Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu), Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 33-34

¹⁸⁵ y.a.g.e., s. 35

yönelik eleştirilerin salt insan hakları açısından değil, daha geniş bir çerçeveden ele alınması verimli olacaktır.

Marks'ın yaklaşımında insan hakları düşüncesinin gelişimi, bölünmüş egemenliğin ulus çatısı altında tek bir egemen odağa atıfla örgütlendiği modern devletin ortaya çıkışıyla ilişkili görünmektedir. “Kutsal Aile” adlı yapıtında da belirttiği üzere, *“modern devlet, toplumu ve onun bireyini, yani kendi doğal temelini evrensel insan haklarında tanıyıp bulmuştur. Kendi gelişiminin dayatmasıyla eski siyasal köstekleri aşan sivil toplumun bir ürünü olarak modern devlet, insan haklarını ilan etmekle, salt kendi kökenini ve temelini tanımış olmaktadır.”*¹⁸⁶

Sonuçta modern devlet, insan haklarını ilan etmekle kendi kökenini tanımış olmakla birlikte, Marksist yaklaşımda bütüncül olarak negatif insan hakları (devletin müdahale etmemesi gereken haklar kategorisi) anlayışı reddiyesi de görülmemektedir. Bu açıdan, özellikle 19. yüzyılda beliren burjuvazi-proleterya karşıtlığının göstergesi niteliğindeki mülkiyet hakkını dışarıda tutarsak, Marksist özgürlük tanımlamalarında devlet müdahalesine karşı korunma düşüncesinin merkezi bir önem taşıdığı görülebilmektedir. Bu konuda, “Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi” adlı yapıtta Marks ve Engels’in özgürlük-devlet ilişkisi üzerine saptamaları örnek niteliğindedir. Buna göre; *“özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilmiş olan devleti, topluma bütünüyle bağımlı bir organa dönüştürmektir ve bugün bile devlet biçimleri, ‘devletin özgürlüğü’nü sınırlandırdıkları ölçüde az ya da çok özgürdürler.”*¹⁸⁷ Bu düşünce açıldığında, Marksist insan hakları kavramlaştırmasının birinci kuşak haklar içinde temel eleştiri odağı olarak mülkiyet hakkını seçtiği, diğer bir deyişle bu hakkın eleştirisini odağına aldığı görülmektedir. Mülkiyet hakkını dışarıda tuttuğumuzda, bu kuşakta yer alan haklara Marksist eleştiri, bu hakların varolmasına değil, mülkiyet hakkının pekiştirdiği sömürü ilişkileri nedeniyle bu haklardan herkesin yararlanmasının koşullarının varolmamasına, diğer bir deyişle insan hakkı olarak evrenselliği öne sürülen bu

¹⁸⁶ Marks ve Engels, 1977, s. 141

¹⁸⁷ Karl Marks ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, (Çev. Mustafa Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2002, s. 38

hakların uygulamada sınırlı bir kesimin kullanımına açık olmasına yönelmiştir.¹⁸⁸ Bu eleştiriler bağlamında değerlendirildiğinde, Marksizm'in mücadele yöntemi olarak "işçi sınıfı enternasyonalizmi"ni benimsemesinin nedenleri de daha açık olarak anlaşılabilir. Marks'ın ve Engels'in ortaya koyduğu biçimde, mülkiyet hakkının evrenselliği savına yönelik eleştirinin burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden değerlerin evrenselleşmesi noktasında odaklandığını saptamıştık.¹⁸⁹ Sonuçta, burjuvazinin evrenselliğini öne sürdüğü değerlere ve sömürüye karşı mücadele, beraberinde karşı-evrenselciliği yaratmış ve Marksizm, değerlerini evrenselleştirme yoluna gittiğini düşündüğü burjuvazinin ideolojisine karşı mücadelenin uluslararasılaşmasının gerekliliğini saptamıştır.¹⁹⁰ Uluslararası sömürünün eleştirisini, işçi sınıfı hareketinin örgütlenme açısından hem ulusal hem de uluslararası bir nitelik taşıması gerekliliği görüşü ile takviye eden Marksist enternasyonalizm görüşü¹⁹¹, son tahlilde Aydınlanma evrenselciliğinin bir ürünü olarak Modernizm'e bağımlı kalmış ve Liberalizm ile birlikte aynı düşünsel kanallardan beslenerek pratiğin sonuçları üzerinden farklılaşan görüşlerini evrenselci yöntem konusunda birleştirmiştir. Sonuç olarak, Marksizm de, Liberalizm de evrenselci bir öze daima sahip olmuş; Liberalizm özel mülkiyeti en doğal, vazgeçilemez bir insan hakkı olarak evrenselliği ahlaki boyutta sorgulanabilir teorisinin desteğine sunmuşken, Marksizm bu teoriye karşı kendi evrenselci

¹⁸⁸ Sözelimi 1848 yılında yayımlanan "Eşitlik Üzerine" adlı yapıtında Pierre Leroux'nun saptamaları, yukarıdaki savı güçlendirir nitelikte olması nedeniyle aktarılabilir. Leroux şöyle demektedir. "Acaba Lyon fabrikasının 75 bin işçisi, şu herkese oldukça fazla tanınan düşünme hakkını yeterince kullanıyor mu?... 30 milyon nüfuslu bir milletin sadece birkaç bin kişisine verilmiş düşünce özgürlüğü, düşündüğünü ifade etme özgürlüğü ve dinsel özgürlük, özgürlük değildir sanırım. Yüz binde bir kişinin bu tür ayrıcalıklardan yararlandığı bir durumda, özgürlük kelimesinden ziyade, esaret kelimesini kullanmak daha uygun düşmektedir."; Pierre Leroux, "Proleter Özgürlüğü Tanımaz", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, (Yay. Yön. Ertuğrul Kürkçü), İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, tarihsiz, s. 22

¹⁸⁹ "Alman İdeolojisi" adlı yapıtlarında da görüleceği üzere, Marks ve Engels'in burjuva evrenselciliğine ilişkin görüşleri oldukça eleştireldir. "Gerçekten, kendisinden önce egemen olan sınıfın yerini alan her yeni sınıf, kendi amaçlarına ulaşmak için de olsa, kendi çıkarını toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı olarak göstermek zorundadır. Bu sınıf, kendi düşüncelerine evrensellik biçimi vermek ve onları, tek mantıklı, evrensel olarak geçerli düşünceler olarak göstermek zorundadır.", bkz. Marks ve Engels, 1999 a, s. 77; Marks ve Engels'in evrensel insan haklarına bakışları da bu görüş bağlamında saptanabilir.

¹⁹⁰ "Enternasyonalizmin sosyalizme kopmaz bir biçimde bağlı olduğu görüşünün temelinde, proleterlerin kapitalizmden nihai kurtuluşlarının ancak dünya ölçeğinde mümkün olabileceği düşüncesi yatar.", Ertuğrul Kürkçü, "Proleter Enternasyonalizmi", (Yay. Yön. Ertuğrul Kürkçü), a.g.e. içinde, s. 290

¹⁹¹ John Bellamy Foster, "Marx ve Enternasyonalizm", (Çev. Mehmet Bayazıt), **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 11, Haziran-Eylül 2000, s. 131

yaklaşımını geliştirmiş ve sonuçta, taşıyıcı öznesi işçi sınıfı olan bu evrenselliğin gerçekleşme yöntemi olarak da uluslarüstü bir yaklaşım geliştirmiştir. “*Bütün ülkelerin işçileri, birleşin.*”¹⁹²

Genel olarak doğal hukuk kuramının insan hakları kavramlaştırmasına ilişkin bir tartışmayı yürüttüğümüz bu aşamada, sözünü ettiğimiz Marksizm-Liberalizm karşıtlığının teoriden pratiğe aktardığı gerilimin insan hakları kuşaklarının oluşumuna etkileri ekseninde, insan hakları kuşakları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.2.3. İnsan Hakları Kuşakları

İnsan hakları kavramı, tarihsel gelişimi bakımından dikkate alındığında, tamamlanmış bir haklar dizgesine işaret etmekten çok, oluşum halinde bir haklar dizgesini çağrıştırmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, insan haklarının zamandan ve mekandan bağımsız olarak, her koşulda aynı hak listesi ile anlamlandırılması da zor gözükmektedir. Bu nedenle, insan hakları halen oluşum halinde bir listedir ve bu oluşumu simgeleyen farklı dönemsel gereksinimlerin içerikte öne çıktığı insan hakları kuşakları da bu oluşumun tamamlanmamış bir sürece denk düştüğünü göstermektedir. Bu bakımdan bu aşamada, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde sayılan evrensel insan hakları listesine geçmeden önce, tarihsellik ile olan bağı koparmamak adına, insan hakları kuşaklarından söz etmek yerinde olacaktır.

1.2.3.1. Birinci Kuşak Haklar

Klasik haklar olarak da adlandırılan Birinci Kuşak Haklar, özellikle 17. ve 18. yy. düşünürlerince dile getirilmiş ve Amerikan ve Fransız Devrimleri sonucu yaşama geçirilmişlerdir. Bu kuşakta güvenceye kavuşturulan kişi özgürlükleri ile

¹⁹² Marks ve Engels, 1999 b, s. 88; Marks ve Engels, işçi sınıfının mücadele birimini uluslararası (enternasyonal) bir zemine taşımış olmakla birlikte, ulusal birimi, sanıldığının aksine, gözardı etmiş değillerdir. “*İçerik açısından değilse de, biçim açısından proleteryanın burjuvaziye karşı mücadelesi*

siyasal haklar, öncelikle iktidar ve diğer kişiler karşısında bireyin güvenliğini ve özerkliğini sağlayan haklardır.¹⁹³ Bu bağlamda, Birinci Kuşak Haklar, şöyle sıralanabilir:

- Yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı,
- Kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği,
- Düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü,
- İnanç ve ibadet özgürlüğü,
- Konut dokunulmazlığı,
- Mülkiyet hakkı,
- Eşitlik hakkı,
- Dernek kurma hakkı,
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü hakkı,
- Çalışma özgürlüğü,
- Dilekçe hakkı,
- Seçme ve seçilme hakkı,
- Kamu hizmetlerine girme hakkı,
- Adil yargılanma hakkı.¹⁹⁴

Yukarıda saydığımız klâsik haklar, ortaya çıkışları bakımından büyük ölçüde burjuvazi ile aristokrasi çatışmasının ürünü haklardır. Kaboğlu'nun ifadesiyle, *“iki sınıf arasındaki çelişki ve çıkarlar çatışması, özellikle siyasal haklarda netleşmektedir.”*¹⁹⁵ Bu bakımdan klasik anlamıyla hak ve özgürlükler, burjuvazinin feodaliteye karşı verdiği mücadeleden doğmuştur. Bu özelliği kapsamında ele alındığında, birinci kuşak haklar burjuvazinin çıkarlarını temsil eden niteliği ile sınıfsal bir nitelik taşımaktadır.

Birinci kuşak hakların temel özelliği; kişilere devletin karışamayacağı özel, dokunulmaz bir alan yaratmasıdır. Bu dokunulmaz alan, kişileri devletin olumsuz ve

ilk aşamada ulusaldır. Her ülkenin proleteryası, elbette önce kendi burjuvazisiyle hesaplaşmak durumundadır.”, bkz. Marks ve Engels, 1999 b, s. 60

¹⁹³ Kaboğlu, a.g.e., s. 41

¹⁹⁴ Uygun, a.g.e., s. 22

¹⁹⁵ Kaboğlu, a.g.e., s. 41

sınırlayıcı edimleri karşısında koruyucu bir işlev görmektedir. Bu nedenle klâsik haklar, devlete karışmama, herhangi bir müdahalede bulunmama yükümlülüğü getirmektedir. Devlete yüklenen bu pasif tutum baz alındığında klâsik hakları, daha önce de belirtildiği üzere, Jellinek'in sınıflandırması doğrultusunda “negatif statü hakları” olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

1.2.3.2. İkinci Kuşak Haklar

Sanayi Devrimi sonrası gelişen burjuvazi, klâsik hakların ortaya çıkışı ile kendi siyasal geleceğini güvenceye kavuşturmuştu. Bununla birlikte, burjuvazi evrenselliğini ilan ettiği bu hakların uygulamada herkes için geçerli kılınmasını mümkün kılmak yerine, doğası gereği kârını maksimize etme amacına kendisini bağlamış ve geniş toplumsal kesimlerin bu haklardan yararlanmasının önünü tıkamıştı. Yükselen burjuvazi karşısında giderek belirmeye başlayan yeni bir sınıf olarak işçi sınıfı yoksullaştıkça, talepler birinci kuşak hakların bireyci vurgusunun aksi yönde, giderek toplumsallaşmıştı. Başka bir deyişle; insan haklarını klâsik haklarla sınırlayan burjuvazinin bireysellik vurgusuna karşı, gerek yürütülen mücadele ve gerekse taleplerin gereksindiği hakların içeriği toplumsallaşmıştı. İşçi sınıfının burjuvazi karşısında artan talepleri, salt klâsik hakların kullanıcı öznesi olamamak ile ilişkilendirilebilecek bir eksiklikten çok, işçi sınıfı öncülüğünde beliren yeni toplumsal gücün genel olarak sağlıklı bir yaşam ve eşitlik talepleri ile bağlantılıydı. Bu anlamda, bireyci haklar giderek toplumsallaştırılmış ve ikinci kuşak haklar olarak anılan toplumsal ve ekonomik haklar ortaya çıkmıştır.

İkinci kuşak haklar, sosyal eşitlik talepleri üzerinde biçimlenmiş, bu amacın gerçekleştirilmesi ise birinci kuşak hakların uygulanma koşulunun tersine, devletin olumlu bir edimde bulunmasını, müdahale etmesini zorunlu kılmıştır.¹⁹⁶ Bu bakımdan, Jellinek'in sınıflandırması ekseninde bu kuşakta yer alan haklar, “pozitif statü hakları” olarak da anılmaktadır.

¹⁹⁶ Özdek, a.g.e., s. 39

Tarihsel olarak ele alındığında, 1848 Fransız Devrimi ve 1871 Paris Komünü deneyinden, 1917 Sovyet Devrimi'ne ve İkinci Dünya Savaşı'na dek bir dizi tarihsel mücadele, sosyal hakların tanındığı yasa ve anayasaların doğumu ile sonuçlanmıştır. Kaboğlu'nun da belirttiği gibi, *“sosyal hakların yaygın biçimde anayasalarca tanınması ve sosyal devletin kurulması, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı anayasacılığının belirgin özelliğidir.”*¹⁹⁷ Batı anayasalarına 20. yy. ile birlikte girmeye başlayan sosyal haklar listesi, daha sonra uluslararası düzleme de taşınmış ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi' ni (1948) izleyen süreçte bu haklar, “Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar” olarak anılmaya başlamıştır.

İkinci kuşak haklara ilişkin bu genel bilgilendirme arayışına son vermeden önce, bu haklardan bazılarını belirtmek yerinde olacaktır. Bunlar;

- Çalışma ve Dinlenme Hakkı,
- Sendika Kurma, Grev ve Toplu Sözleşme Hakkı,
- Sosyal Güvenlik Hakkı,
- Beslenme ve Konut Hakkı,
- Kültürel Yaşama Katılabilme Hakkı.¹⁹⁸

1.2.3.3. Üçüncü Kuşak Haklar (Dayanışma Hakları)

Dayanışma hakları olarak da anılan bu kuşaktaki haklara gereksinim duyulmasına yol açan etmenlerin başında, bilimsel ve teknik ilerlemeler bağlamında ortaya çıkan sorunlar yer almaktadır. Kaboğlu'nun ifadesiyle; *“insan çevresini tüketen sınırsız ve denetimsiz sınai büyüme yanında, kalkınmakta olan ülkeler ve bağımsızlığına henüz kavuşmuş az gelişmiş devletlerin karşı karşıya bulunduğu ciddi sorunlar da insan hakları üzerinde yeniden düşünmeyi gerekli kılmıştır. Kısacası, toplumsal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar, dayanışma haklarının hukuk öncesi temelini oluşturmuştur.”*¹⁹⁹

¹⁹⁷ Kaboğlu, a.g.e., s. 45

¹⁹⁸ Uygun, a.g.e., s. 24

¹⁹⁹ Kaboğlu, a.g.e., s. 45

Dayanışma, üçüncü kuşak hakların kaynağı değil, gerçekleşme yöntemidir. “Birinci kuşak haklarda devletin daha çok negatif, ikinci kuşak haklarda pozitif tutumu hakların gerçekleşmesi bakımından gerekliydi; üçüncü kuşak haklarda ise devletlerin, kişilerin ve grupların dayanışma içinde olması gerekmektedir. Üç kuşak bakımından belirtilen bu özellikler, hakların kaynaklarına değil, niteliklerine ve gerçekleşme koşullarına ilişkin özelliklerdir.”²⁰⁰

Dayanışma hakları henüz oluşum halinde olduğu için, bu kuşakta yer alan haklar listesi tamamlanmamıştır. Henüz tartışmalı olan bu haklar, belli bir topluluk halinde yaşam anlayışını yansıtmakta, başka bir deyişle topluluğu bireysel çıkar karşısında koruma amacı gütmektedir. Çevre hakkı, insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı, Gelişme hakkı ve Barış hakkı bu haklar arasında gösterilmektedir.²⁰¹

Üçüncü kuşak hakların genel özellikleri bakımından dayanışmayı yöntem olarak gerektirdiği açıktır. Öte yandan, bu hakların güvenceye kavuşturulmasının koşulları, bu hakların norm haline getirilmesinden çok, hakkın işaret ettiği eksiklik (barış, gelişme, sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre hakkını talep etmek, aynı zamanda bu koşulların varolmadığını dile getirmenin başka bir yoludur) ile ilişkilidir. Bu anlamda, dayanışma haklarının düşünsel düzlemde evrensel insan hakları kavramlaştırmasından, uygulamada evrensel insan haklarına doğru yöneliş isteğinin iletişimini üstlendiği de belirtilmelidir. Bu bakımdan, sermayenin giderek küreselleşme eğilimini içinde barındırması sonucu yükselen karşıt talepleri imlemesi bağlamında dayanışma hakları, farklılaşan koşullar ve Batı kapitalizminin askerileşmesi²⁰² olgusuna bir tepkiyi de dile getirmektedir.

²⁰⁰ Uygun, a.g.e., s. 39

²⁰¹ Kaboğlu, a.g.e., s. 530

²⁰² Askerileşme ya da Militarist eğilimlere yönelme kapitalizmin doğasında vardır. Luxemburg’un da belirttiği üzere; “militarizm, kapitalist ülkeler arasında kapitalist olmayan uygarlık bölgeleri için verilen rekabet mücadelesinde bir silahtır.”, bkz., Rosa Luxemburg, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 153. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist olmayan coğrafyalar varoldukça, paylaşım savaşlarının da varolacağı gerçeği kaçınılmaz gözükmektedir. Bugün yaşanan küreselleşme süreci, bu bağlamda, kapitalist olmayan coğrafyaların önce rızaya dayanarak, rızanın işlev görmediği koşullarda da askeri müdahale ile sömürge kapitalistleştirilmesi olarak tanımlanabilir.

Sonuçta, kapitalizmin küreselleşmesi ile beliren üçüncü kuşak haklar, kapitalizmin yarattığı sorunlara evrensel, dayanışmacı çözümler öngörmesi nedeniyle de tartışmalı bir hak kategorisine işaret etmektedir. Kapitalizmin içinde bulunduğu askerileşme ve genişleme eğiliminin ortadan kalktığı koşullarda bu haklara yönelen talebin göreceli olarak azalacağı varsayımı gözönüne alınırsa, zamana ve mekana göre değişkenlik göstermeyen evrensellik boyutunun zedelenmesi de kaçınılmaz gözükmemektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında, dayanışma hakları, bu hak taleplerini yaratan sorunun çözümüne bağlı içerikleri nedeniyle, zamandan bağımsız değil, tam tersine “zamana göreceli - bugüne özgü” ifadeleriyle değerlendirilmelidir.

İnsan hakları kuşaklarının aktarıldığı bu aşamanın ardından, İnsan haklarının düşünce düzeyinden normatif düzeye yükselişi bağlamında, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hakkında bilgi verilebilir.

1.2.4. İnsan Haklarının Normatif Evrenselliği: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB)

Çalışmanın bu aşamasına dek, insan haklarının evrenselliği düşüncesinin gelişimi aktarılmıştır. Bu aşamadan sonra, insan haklarının uluslararasılaşması ekseninde, bu hakların uluslararası bir Bildirge’ye aktarılması süreci bağlamında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ele alınacaktır.

26 Haziran 1945’te ABD’de imzalanarak yürürlüğe giren ve bu tarihten sonra uluslararası siyasal örgütlenmenin temel belgesi sayılan Birleşmiş Milletler Şartı, insan hakları kavramına yer vermiş olmakla birlikte bu kavramın somut içeriğini açıklamamış; bir başka deyişle, bu hakları tek tek sayma ve saptama yoluna gitmemiştir.²⁰³ Bu nedenle 1945 yılında oluşturulan İnsan Hakları Komisyonu, insan hakları bildirisi hazırlıklarına başlamıştır. Sonuçta, 10 Aralık 1948 tarihinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi onaylanmıştır.

²⁰³ Bu konuda bkz., Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 22-23

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin hazırlanmasına en önemli etkiyi 2. Dünya Savaşı ve bu savaş sırasında Nazilerin gerçekleştirdiği Yahudi Soykırımı yapmıştır. Bununla birlikte, evrensel bir bildirgenin hazırlanmasına etki eden olaylar bununla sınırlı değildir. Waltz'ın belirttiğine göre, İspanya İç Savaşı, Japon askerlerinin 1937'de Nanking'i işgal etmeleri sonucu 200 bin Çinli'nin katledilmesi, ırk ayrımcılığını körükleyen çizgisi ile Milliyetçi Parti'nin Güney Afrika'da iktidara gelmesi, Pakistan ile Hindistan arasında soykırıma varan çatışmalar, bireysel özgürlükleri sınırlama eğilimi olan Sovyetler'in varlığı gibi etmenler Bildirge'nin hazırlanması sürecine etki etmiştir.²⁰⁴

Gemalmaz'ın da belirttiği üzere, *"1948 Bildirisi, 'Aydınlanma' geleneğine bağlı, Sosyalist görüşün tüm etki ve katkılarına karşın klâsik Bildiriler mantalitesi ile uyumlu, bu nedenle büyük ölçüde Doğal Hukuk anlayışıyla örülü biçimde "özgürlük" ve "eşitlik" evrensellik bazında sunan ve bunu da "herkes" teriminde anlatımladığını savlayan bir belgedir."*²⁰⁵ Bildirge'nin benimsenmesini izleyen süreçte, Bildirge'de yer alan haklar, birçok devletin anayasasına girmiş ve yasal yaygınlık kazanmıştır.

Bildirge ile öne çıkan önemli yenilikler, Bildirge'de sayılan hakların bölünmez nitelikte olduğu vurgusu ile; bu hakların herkes için geçerli ve uygulanabilir niteliğini vurgulayan evrensellik vurgusu olmuştur.²⁰⁶ Bölünmezlik niteliği ile sosyal ve ekonomik haklar ile sivil ve siyasal haklar arasında bir ayrım yapılamayacağı anlatılırken, evrensellik vurgusu ile de haklara felsefi temel arayışı seslendirilmiş ve aynı zamanda eşitlik vurgusu öne çıkarılmıştır.

İnsan haklarının evrim süreci ele alındığında, Evrensel Bildirge özgürlük ve eşitlik arasındaki karşılıklı ilişkiyi genişletmiş, geleneksel "doğal haklar" yaklaşımıyla karşılaştırıldığında insan hakları kavramının içeriğini genişletmiş, bu hakların herkesi için geçerli; diğer bir deyişle evrensel olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁷

²⁰⁴ Susan Waltz, "Reclaiming and Rebuilding The History of The Universal Declaration of Human Rights", *Third World Quarterly*, Vol: 23, No: 3, 2002, s. 440

²⁰⁵ Gemalmaz, a.g.e., 63

²⁰⁶ Asbjorn Eide, "The Historical Significance of The Universal Declaration", *International Social Science Journal*, Vol: 158, December 1998, s. 476

²⁰⁷ y.a.g.e., s. 476

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Başlangıç ve 30 maddeden oluşmaktadır. Bildirge’de yer alan hak ve özgürlükler başlıca iki kategoride toplanmaktadır. Birinci kategoride birinci kuşak haklardan olan sivil ve siyasal haklar sayılmaktadır ve bu haklar 3. madde ile 21. madde arasında düzenlenmiştir. Bu haklardan bazıları şunlardır;

- Herkesin yaşama ve kişi özgürlüğü ile güvenliğine hakkı vardır. (Madde 3)
- Kimse kölelik ya da kulluk altında tutulamaz, kölelik ve köle ticareti her türüyle yasaktır. (Madde 4)
- Herkes yasa önünde eşittir ve herkesin ayırım gözetilmeksizin yasa önünde eşit korunma hakkı vardır. (Madde 7)
- Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz, sürgün edilemez. (Madde 9)
- Kimsenin özel yaşamı, ailesi, konutu ya da haberleşmesine keyfi olarak dokunulamaz, şeref ve adına saldırılamaz. (Madde 12)
- Herkesin tek başına ya da başkalarıyla birlikte mülkiyet edinme hakkı vardır. (Madde 17)
- Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü vardır. (Madde 18)
- Herkes, doğrudan ya da özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülke yönetimine katılma hakkına sahiptir. (Madde 21)²⁰⁸

Bildirge’nin 22. maddesi ile 27. maddesi arasında kalan haklar ise, ikinci kuşak hakları, diğer bir deyişle sosyal ve ekonomik hakları kapsamaktadır. Buna göre;

- Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır. Herkesin bir ayırım gözetilmeksizin eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır. (Madde 23)
- Herkesin iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ve ücretli dönemsel tatiller dahil, dinlenme ve boş zaman hakkı vardır. (Madde 24)
- Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitin en azından temel eğitim aşamasında parasızdır. (Madde 26)

²⁰⁸ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, (Der. Ergin Ergül), a.g.e. içinde, s. 162-165

- Herkes, toplumun kültürel yaşamına özgürce katılma ve sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak yararlarını paylaşma hakkına sahiptir. (Madde 27)²⁰⁹

Bildirge’de sayılan hakların yasal güvenceye kavuşturulmamış olması; başka bir deyişle Bildirge’nin yaptırım gücünden yoksun olması, Bildirge’nin, Kapani’nin deyişiyle, “*ulaşılması gereken hedefleri belirleyen ideal bir haklar listesi*”²¹⁰ olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bildirge’de yer alan haklar bir çok ülkenin yasal sistemi içerisinde yaptırım gücüne kavuşmuş olmakla birlikte, Bildirge’nin imzalanmasından bugüne dek geçen sürede yaşananları, Sancar’ın da belirttiği gibi, “*insan haklarına evrensel riayetden çok insan hakları ihlallerinin evrenselleşmesi olarak nitelemek de pekâlâ mümkündür.*”²¹¹

Sonuç olarak, normatif anlamda evrenselliğin Bildirgeler yoluyla inşa edilmesi olumlu ve bu yönüyle de zorunlu görünmekle birlikte; bu hakların uygulamada evrenselleşmesinin koşullarının yaratılmaması ve bu hakların ihlal edilmeleri durumunda hak ihlal eden “özne”ye yönelecek bir yaptırım gücünün bulunmaması, aynı zamanda küresel olarak insan hakları söyleminin sahiplenicisi işgalci ve müdahaleci pratiğin varlığı, insan haklarının evrensel uygulamasının, yürürlüğe geçirilmesinin ve güvenceye kavuşturulmasının önünde ciddi engeller olarak durmaktadır.

İnsan haklarının kavramsal açılanmasını, tarihsel gelişimini, evrenselci düşüncenin oluşumunu ve bu evrenselciliğe ilk itirazlar bağlamında Marksist yaklaşımı ele aldığımız Birinci Bölüm’ün ardından, İkinci Bölüm’de, Soğuk Savaş sonrası insan haklarının genel durumuna ve bu alanda beliren yeni tartışmalara değinilecek ve insan hakları ile “mekan” arasındaki etkileşim, mekanın Batı’ya yönelttiği eleştiriler ekseninde değerlendirilecektir.

²⁰⁹ y.a.g.e., s. 166-167

²¹⁰ Kapani, 1993, s. 64

²¹¹ Mithat Sancar, “İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik”, **Birikim**, Sayı: 165, Ocak 2003, s. 125

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI KURAMINDA MEKANSAL KUTUPLAŞMALAR

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve İnsan Hakları

‘Soğuk Savaş’ döneminde kendisini “Özgür Dünya”nın ve liberal insan hakları anlayışının evrensel temsilcisi olarak kurgulayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğindeki Batı Bloku karşısında, birey merkezli liberal insan hakları anlayışı yerine toplum merkezli sosyalist/kollektivist insan hakları anlayışını geliştirmiş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin öncülüğünde Doğu Bloku durmaktaydı. Bu dönemde farklı siyasi ve ekonomik sistemler öneren bloklar arasında ortaya çıkan farklı insan hakları kavramlaştırmaları, uluslararası politik alanda tarafların birbirleri üzerinde iktidar sınamaları boyunca yaşanan Soğuk Savaş kurgusunun da iletişimini üstlenmiştir. Bu ortamda Batı Soğuk Savaş döneminde, her şeyden önce kendisini demokratik katılım kanallarının hemen hemen hiç işletilmediği, diğer bir deyişle totaliter eğilimlerin ağır bastığı Sosyalist Doğu karşısında giderek Doğu’nun vurgularının aksi bir söylem geliştirmiştir. Daha somuta indirgemek gerekirse, Batı kendisini tanımlamak adına Doğu’nun insan hakları kavramlaştırmasını dışlamak yoluyla insan hakları anlayışını giderek “birey” merkezli siyasal ve sivil haklar kategorisine hapsetmiş, Doğu ise bu şartlarda Batı dışı ‘öteki’ işlevini yerine getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi ile birlikte Batı, insan hakları söylemini ekonomik etkinlikler söz konusu olduğunda bireysel girişim ve serbest rekabete dayalı özel mülkiyet merkezli pazar ekonomisi anlayışı ile güçlendirirken, siyasal alanda farklı çıkar ve baskı gruplarının örgütlenebildiği serbest seçimlere dayalı demokratik katılım vurgusunu söylem olarak öne çıkartmıştır. Buna karşın SSCB gibi devlet sosyalizmi ile yönetilen ülkelerde, kollektif hak anlayışı doğrultusunda, ekonomik alanda özel mülkiyet ve serbest girişim hakkına karşı devlet mülkiyeti ve planlı ekonomiye dayalı sosyal ve ekonomik haklar vurgusu; siyasal alanda ise parti-devlet tarafından biçimlendirilen “kollektif siyasal çıkar” anlayışı öne çıkmıştır.¹

¹ Füsün Üstel, “İnsan Hakları Tartışmalarında Standartlaşma - Rölativizm İkilemi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 46-47, Yaz-Güz 1989, s. 148-149

Özetlemek gerekirse, Soğuk Savaş dönemi boyunca insan hakları, kendisinin taşıyıcı öznesi olan “insan”ın karar alma sürecine olan uzaklığı bağlamında, devletlerin dış politikalarında bir üstünlük karinesi olarak araçsal bir konuma sürüklenmiş, başka bir deyişle farklı sosyal sistem önerilerinin birbirlerine üstünlük sağlama stratejilerinin örtülü ifadesi işlevini yerine getirmiştir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesini simgeleyen Berlin Duvarı’nın yıkılması ve iki farklı bloğun temsilcilerinin (Doğu ve Batı Almanya) Federal Almanya Cumhuriyeti çatısı altında birleşmeleri, Batı’da kimi akademisyenler tarafından (en çok yankı uyandıran örnek olarak Francis Fukuyama) Doğu’yu ve Batı’yı simgeleyen tüm değerlere ilişkin cepheleşmelerden Batı’nın üstünlük ile ayrıldığı ve liberal insan hakları anlayışı da dahil olmak üzere, Batı’yı Batı yapan değerler karşısında artık hiçbir alternatifi varolamayacağı şeklinde yorumlanmış ve “Tarihin Sonu”nun geldiği iddia edilmiştir.² Bu aceleci yorum, başta insan hakları alanında olmak üzere 90’larda farklı kültürel coğrafyalardan yükselen yeni bir itiraz olarak “Kültürel Görececilik” tezlerinin üzerini bir süreliğine örtmeyi başarmışsa da, Batı’nın kendi üstünlüğüne duyduğu sarsılmaz inancı pekiştirmek suretiyle Batı’yı, özellikle de insan hakları kavramına yaklaşımı bağlamında paradoksal biçimde totaliterleştirmiştir. Özdek’in de belirttiği üzere, “*Bugünkü insan hakları teorisi ve pratiğinde, ‘totaliter komünizmler’in yıkılışı ile birlikte, insan hakları açısından daha umutlu bir döneme girildiği görüşü egemen olsa da, Batı, kendi merkezinden tanımladığı insan hakları kavramından başka insan hakları kavramlaştırmasını meşru saymamakla, insan hakları alanındaki kendi ‘totaliter’ eğilimini*”³ gizleyememiştir.

Batı’nın giderek totaliterleşme eğilimini simgeleyen bir diğer önemli iddia ise ABD’li akademisyen Samuel Huntington’un “Uygarlıklar Çatışması” tezi bağlamında belirmektedir. Fukuyama’ya koşut biçimde tezinin çıkış noktası olarak Soğuk Savaş sonrası dönemi alan Huntington’un önermelerini ise 5 başlıkta

² Fukuyama’nın ifadesiyle, “belki de sadece Soğuk Savaş’ın ya da savaş sonrası dünya tarihinin sona ermesine değil, fakat insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaşması ve beşeri yönetim biçiminin son evresi olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi anlamında tarihin sonuna tanıklık etmekteyiz.”, bkz., Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu mu?”, (Çev. Yusuf Kaplan), **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 23

³ Yasemin Özdek, **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları - Eleştirel Bakışlar -**, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 236

toplamak mümkündür. Huntington'a göre, a) tarihte ilk kez küresel politika çok kutuplu ve çok medeniyetli olmuştur. Modernleşme Batılılaşmadan farklıdır ve bu modernleşme hiçbir biçimde evrensel bir uygarlığı ve Batılı olmayan toplumların Batılılaşmasını sağlayamamaktadır, b) Medeniyetler arasındaki güç dengesi değişmektedir: Göreli etkililik bakımından Batı gerilemekte; Asya medeniyetleri ekonomik, askeri ve siyasal güçlerini genişletip yaymaktadırlar, c) Medeniyete dayalı bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır: Kültürel yakınlıkları paylaşan toplumlar birbirleriyle işbirliği yapmakta, toplumları bir medeniyetten öbürüne geçirme çabaları başarısız olmakta ve ülkeler kendi medeniyetlerinin çekirdek ya da önde yer alan devletleri etrafında kümelenmektedir, d) Batı'nın evrenselcilik taslaması, gittikçe artan ölçüde diğer medeniyetlerle, özellikle Çin ve İslamla çok ciddi çatışmalara neden olmaktadır, e) Batı'nın varlığını sürdürebilmesi Amerikalıların Batılı kimliklerini vurgulamalarına, Batılıların medeniyetlerini evrensel değil, kendi türünde biricik görmelerine, Batılı olmayan toplumlardan gelen tehditlere karşı koruma ve medeniyetlerini yenileyebilmelerine bağlıdır.⁴ Huntington'un temel önermeleri içinde insan hakları konusunda beliren eğilim, Batı'nın kendi içinden yükselen bu kültürel farklılıkları kutsayıcı boyutu seslendirme işlevini yerine getirmekte ve bu eğilime koşut biçimde, Batı dışı toplumlara evrensellik bağlamında Batılı değerlerin dayatılmaması saptaması üzerinden Batı'nın üstünlüğü ve tekliği düşüncesine ulaşılmaktadır.⁵ Sonuçta, gerek Huntington gerekse Fukuyama, temelde farklı öncüllerden hareket ediyor izlenimi vermekle birlikte, bu iki düşünce birbirini tamamlamakta; başka bir deyişle bu iki görüş, Batı'nın üstünlüğüne olan inançla beslenen içeriği sadece farklı biçimlerde sunmaktadır.⁶

⁴ Huntington'un 5 temel önermesi için bkz., Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, (Çev. Mehmet Turan, Cem Soydemir), Okuyanous Yayınları, İstanbul, 2002, s. 23

⁵ Huntington'un Batı'nın evrensel olamayacağı saptaması üzerinden Batı'nın tekliği düşüncesine ulaştığı görüşleri için bkz., Samuel P. Huntington, "The West Unique, Not Universal", **Foreign Affairs**, Vol: 75, No: 6, November-December 1996, s. 28-46; Huntington'a göre, "Batı'nın evrenselciliği, dünyanın geriye kalan kısımlarında emperyalizm anlamına gelmektedir.", a.g.e., s. 40

⁶ Ahmet Davudoğlu da bu iki düşüncenin birbirini tamamladığı görüşündedir. Davudoğlu'na göre, "Huntington bu tezi ile Fukuyama'nın yarım bıraktığı resmi tamamlıyor. Oluşturduğu evrensel değerler ve demokratik sistemle insanoğlunun nihai hedefini gerçekleştiren Batı medeniyeti (Fukuyama) ve detaydaki bunalımların çıkmasına sebep olan yerel kültür ve medeniyet çatışmaları (Huntington). Fukuyama'nın tezi ile Batı medeniyetinin felsefi ve sistemik unsurları yüceltilirken, Huntington'un tezi ile başta İslam ve onu takiben Konfüçyanizm olmak üzere diğer bütün kültür ve medeniyetler, çıkan siyasi huzursuzluk ve bunalımların kaynağı ve sorumlusu olarak takdim ediliyor." Bkz., Ahmet Davudoğlu, "Fukuyama'dan Huntington'a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı", **Medeniyetler Çatışması** içinde, (Der. Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 372

Batı dünyasının insan hakları söyleminde giderek totaliterleşme eğilimi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin üzerinden geçen 10 yıldan daha uzun sürede, insan hakları alanında Batı dışı "Öteki"nin kendisini yeniden kurgulamasına olanak vermiş; bu dönemle birlikte özellikle ABD tarafından Batı dışı dünyaya yönelik insan hakları politikalarının sivil ve siyasal haklar odaklı bir seyir izlemesi, "Öteki" olarak Doğu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan diğer hak kategorilerini öne çıkartmasına olanak vermiştir. Sözgelimi; henüz ekonomik gelişimini tamamlamamış kimi Doğu Asya ülkeleri (başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere) "Gelişme Hakkı"nı insan hakları gündemlerinin ilk sıralarına yerleştirirken "sosyal ve ekonomik haklar"ın oluşturduğu kategori, sivil ve siyasal hakların belirli bir süre (muğlak bir ifadeyle, ekonomik gelişme tam olarak sağlanana dek) için gözardı edilebileceği imasının örtük ifadesini sağlamıştır. İslam dünyasından ise insan haklarının uygulamada kültürden kültüre, toplumdan topluma görelilik gösterdiğini, tek bir insan hakları kavramlaştırmasının olanaksızlığını vurgulayan "kültürel görececi" sesler yükselmeye başlamıştır. Zaman zaman Asya toplumları ve İslami gelenek vurgusunun öne çıkarıldığı Ortadoğu Arap dünyasının insan haklarının evrenselliğine yönelik itirazları içiçe geçmiş; Asyalı devletler de Batı ile insan hakları alanında yaşanan tartışmalarda kimi zaman kültürel farklılık tezine ağırlıklı önem verirken, İslam dünyasından da "Gelişme Hakkı"na yönelik vurgular öne çıkabilmiştir.

İnsan haklarının kültürden kültüre değişkenlik gösterdiği varsayımı üzerinde biçimlenen "kültürel görececi" bakış açısı, genel olarak Batı'nın insan hakları alanında yukarıda sözünü ettiğimiz "totaliterleşme" eğilimi karşısında güçlü bir itiraz ve bir tepkisellikle donatılmış olmasına rağmen, bu yaklaşım Batı düşmanlığıyla desteklendiği koşullarda alternatif bir insan hakları anlayışı geliştirmek yerine giderek baskıcı rejimlerin yönetici elitlerinin elinde insan hakları ihlallerinin kültürel meşrulaştırıcısı bir araca dönüşmüştür. Diğer taraftan da, İslam dünyasında Amerikan karşıtı eğilimlerin giderek güçlenmesi (başta Filistin topraklarında işgalci konumundaki İsrail devletini bölgede en çok destekleyen ülke olması nedeniyle), giderek ABD tarafından olumlanan her olgunun reddedilmesi

gibi bir tehlike doğurmuştur. ABD'nin insan hakları alanında tutarsız ve çelişkili politikalar gütmesi⁷ ve özellikle 11 Eylül 2001'de yaşadığı terör saldırısı sonucu geliştirdiği dış politika ve müdahale anlayışı, doğrudan İslam dünyasının hedef alındığı izlenimini yaratarak insan hakları alanı da dahil olmak üzere İslam dünyasında içe kapanma eğilimlerini tetiklemiştir. Nitekim, bu süreç Uzak Asya'da da benzer bir seyir izlemiş, sözgelimi Çin ABD'nin insan hakları alanındaki çelişkili tutumunu kendi insan hakları ihlallerinin meşrulaştırıcısı olarak kullanmış ve her yıl ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan Çin'in İnsan Hakları Raporu'na karşılık olarak Çin Devleti de ABD'nin insan hakları ihlallerini düzenli raporlar yayınlamayı gelenek haline getirmiştir.⁸ Diğer bir deyişle, bugün insan hakları söylemsel düzlemde ve uluslararası anlaşmalar aracılığıyla evrensel destek kazanmış

⁷ ABD'nin insan hakları alanında izlediği tutarsız politikanın son örneklerinden biri de, Küba'da bulunan Guantanamo Bay Askeri Üssü'ndeki tutukluların hukuki durumudur. Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)'nın ABD Bürosu tarafından 29 Mayıs 2003'te yapılan açıklamaya göre, Guantanamo Askeri Üssü'nde 17 aydır tutuklu bulunanların çoğu halen yargılanmamış ve mahkum statüsü kazanmamış, suçlarının ne olduğu hakkında ise hukuki bir açıklama yapılmamıştır. Af Örgütü'nün 2003 yılı raporundaki bu kaygılar karşısında Beyaz Saray Sözcüsü Ari Fleischer, herhangi bir biçimde hukukken kendilerini savunamayan, henüz yargılanmamış bu kişiler için "teröristler ve çok tehlikeli insanlar" açıklamasını yapmıştır. Fleischer'in çok tehlikeli insanlar olarak nitelediği bu tutukluların en küçüğü 13 yaşındadır ve kıdemli bir Pentagon sözcüsüne göre "yaşlarına rağmen bu kişiler çok tehlikeli"dirler. Hukuki durumlarından habersiz bu tutuklulardan bugüne dek 27'si intihar girişiminde bulunmuştur. Bkz., *USA: The Guantanamo Scandal Continues*, Erişim: 30.05.2003, <http://www.amnestyusa.org/news/2003/usa05292003.html>; Bir diğer önemli insan hakları örgütü olan İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch)'nın 2003 yılı Dünya Raporu'na göre ise, ABD'nin Afganistan Savaşı'ndaki tutumu ile sıklıkla insan haklarını ihlal etmesi nedeniyle terörizme karşı savaşa yönelik küresel destek önemli ölçüde azalmaktadır. Bkz., *US Human Rights Leadership Faulted*, Erişim: 16.03.2003, <http://hrw.org/press/2003/01/wr2003.htm>; İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW)'nın ABD programı yöneticisi Jamie Fellner'in de belirttiği üzere, "ABD, Irak Savaşı sırasında ABD'li esirlerin Irak televizyonu aracılığıyla tüm dünyaya gösterilmesi nedeniyle Cenova Konvansiyonu'nun ihlal edildiğini saptamakta haklı olmakla birlikte, Guantanamo Üssü'nde henüz yargılanmamış 641 tutuklunun konumu göz önüne alındığında, insan hakları alanında ABD'nin konumu zayıflamaktadır ve böylece ABD uluslararası hukukun en açık hükümlerini ihlal ederek başta Irak olmak üzere tüm diğer ülkeleri aynı şeyi yapmaya davet etmektedir." Bkz. Jamie Fellner, *Double Standards*, 31.03.2003, *International Herald Tribune*, Erişim: 24.04.2003, <http://www.hrw.org/editorials/2003/us033103.htm>.

⁸ Sözgelimi Çin Halk Cumhuriyeti, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 31 Mart 2003'te yayımladığı "2002 Yılı Ülkelerin İnsan Hakları Uygulamaları Raporu"na yanıt olarak 03 Nisan 2003 tarihinde "2002 Yılı ABD'nin İnsan Hakları Kayıtları" aslı raporu yayınlamış ve suçlamayı yapan ülkenin insan hakları kayıtlarının da bozuk olduğu hatırlatılarak ihlaller meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bkz. *China Releases US Human Rights Record in 2002*, *People's Daily*, 03.04.2003, Erişim: 04.04.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200304/03/eng20030403_114519.shtml; ayrıca ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Craner'in "Amerikan askeri müdahalelerinin, ülkelerin insan hakları alanında ilerleme kaydetmesine katkıda bulunduğuna inanıyorum." sözleriyle sunduğu rapora ilk tepkiyi veren Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Liu Jianchao'nun, raporu olumlu bulmadıklarını belirterek, "ABD'nin kendi sorunlarını hatırlaması, diğer ülkelerin içişlerine müdahalede insan hakları bahanesini kullanmaya son vermesi ve insan hakları konusunda çifte standarttan vazgeçmesi gerekiyor." açıklamasını yapması da bu meşrulaştırmada önemli bir not olarak kayda geçilmelidir. Bkz. Washington'a itiraz var: Önce Kendine Bak, 02.04.2003 tarihli *Radikal Gazetesi*, s. 9

görünse de, uygulamada farklı görüşlerin bulunduğu “Soğuk Savaş”tan miras bir çatışma alanı niteliğini korumaktadır.

Forsythe’un da belirttiği üzere, “*Soğuk Savaş’ın sona ermesi bir taraftan hak ihlallerinin artmasına yol açarken bu hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasına yönelik çabanın canlandırılmasına katkıda bulunarak uluslararası insan hakları üzerinde ikili bir etki yaratmıştır.*”⁹ Soğuk Savaş sonrası insan hakları alanında beliren bu ikilem, insan haklarının gerçekleştirilmesi ve güvence alınması için ortaya atılan meşruiyet kaynaklarının da giderek çeşitlenmesine yol açmış (siyasal ve ahlaki meşruiyet) ve Batı dışı gelenekler açısından Batı, insan haklarına ilişkin yaklaşımında ahlaki açıdan sorgulanmaya başlanmıştır.¹⁰ İnsan hakları bir yandan devletler açısından uluslararası meşruiyet kaynağı olarak belirip güçlenirken zaman zaman bu meşruiyetin ahlaki zeminden siyasal zemine kaymalar göstermesi, Soğuk Savaş sonrası özellikle İslam ve Uzak Asya devletlerinin insan haklarının evrenselliğine yönelttikleri eleştirilerde, ahlaki boyutun öne çıkmasına ve kültürel özcü (cultural essentialist) vurguların giderek güçlenmesine yol açmıştır. Nitekim 1993 yılında Viyana’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Dünya İnsan Hakları Konferansı sırasında, Batı dünyası ile Asya ve İslam devletlerinin insan haklarına ve onun evrenselliğine yönelik yaklaşımları arasındaki farklılık güçlü bir biçimde gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle Çin, Endonezya ve Malezya’nın başını çektiği bu devletlerin Batılı insan hakları kavramlaştırmasına yönelik eleştirilerinde kültürel ve ekonomik değişkenlere yapılan vurgunun öne çıktığı gözlenmiştir. Sözgelimi Çin

⁹ David P. Forsythe, “Human Rights After The Cold War”, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol: 11, No: 4, 1993, s. 394

¹⁰ Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından ABD’nin bölgede yeni kurulan devletlere yönelik insan hakları politikasındaki tutarsızlık bu sorgulamanın güçlenmesine yol açmıştır. ABD ve Batı Avrupa devletleri, bu yeni devletleri tek taraflı olarak tanımadan önce uluslararası insan hakları kurallarına saygı göstereceklerini açıklamalarını zorunlu şart olarak bildirmiş; ancak bu devletlerde uluslararası insan haklarına yönelik ağır ihlaller sürmesine rağmen, İran’ın bölgedeki nüfuzunu genişletmeye yönelik çabalarını arttırması karşısında, ABD tarafından derhal tanınmışlardır. Bkz. Forsythe, a.g.e., s. 402-403; Heuer ve Schirmer’in saptadıkları gibi, Batı’nın insan haklarına yaklaşımında beliren çifte standartın izleri, önemli insan hakları ihlalleri kayıtlarının olduğu bilinen güçlü ve büyük devletlere müdahale (silahlı) etmemesinde de görülebilir. Müdahale için, “*en zayıfları seçilir. Büyük silahların ortaya çıkacağı zaman ve yeri, insan hakları ihlallerinin vehameti değil siyasi fırsatçılık belirler.*” Bkz. Uwe-Jens Heuer, Gregor Schirmer, “İnsan Hakları Emperyalizmi”, (Çev. Can Yıldız), *İnsan Hakları Diplomasisi* içinde, (Der. Emin Gürses), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 129; Batı’nın siyasi çıkar anlayışını kimi zaman ahlaki meşruiyete önelemesi, Üçüncü Dünya’nın eleştirisinin ahlaki vurgu üzerinde yoğunlaşmasına yol açmış, giderek Batı eleştirisi bir ahlak standardı eleştirisine dönüşmüştür. Özellikle İslam dünyasının yönelttiği eleştirilerde bu durum daha belirgin olarak saptanabilir. Bu konuya ayrıntılı olarak ilerleyen bölümlerde değinilmiştir.

Delegasyonu Başkanı'nın sözleri, yaşanan gerilimi yansıtmaları bakımından ilgi çekici, aynı zamanda insan haklarının evrenselliğine yönelik itirazların hangi noktalarda yoğunlaştığını ve hangi temel savlar üzerinde inşa edildiğini özet olarak anlatması bakımından da açıklayıcı niteliktedir: *“İnsan hakları kavramı, tarihsel gelişmenin bir ürünüdür. Bu haklar, bir ülkenin kendine özgü toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları ve tarihi, kültürü ve değerleri ile yakından bağlantılıdır. Farklı tarihsel gelişme aşamaları, farklı insan haklarının uygulanmasını gerektirir. Farklı gelişmişlik düzeylerine ve farklı tarihsel gelenekler ile kültürel geçmişlere sahip olan ülkelerin insan haklarını algılayışları ve uygulamaları da farklıdır. Bu nedenle, hiç kimse belirli ülkelerin insan hakları standartlarının ve modellerinin tek uygun standart ve model olduğunu ve bu modele diğer ülkelerin de uyum göstermeleri gerektiğini düşünmemelidir.”*¹¹

Çin Delegasyonu Başkanı'nın bu açıklamasından ortak ve standart bir insan hakları modelinin evrensel düzeyde uygulanmasının mümkün olmadığını kanıtlamak adına üç temel varsayımın çıkış noktası olarak benimsendiği sonucu çıkmaktadır. Buna göre; bugün anlaşıldığı biçimiyle insan hakları düşüncesi, Batı'nın tarihsel ve ekonomik gelişiminin ürünüdür ve bu nedenle aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmayan ülkelerde aynı insan hakları standartlarının uygulanması beklenemez.

İkinci olarak, bu gelişmişlik düzeylerinin gerektirdiği farklı insan hakları kategorileri vardır; diğer bir deyişle bu gelişme düzeyinin sağlandığı zamana dek, birey hakları ve siyasal haklar karşısında topluluğun çıkarlarını öne alan sosyal ve ekonomik hakların yürürlüğe konmasına daha fazla önem verilecektir.

Üçüncü varsayıma göre ise, insan hakları tarihsel olarak toplumdan topluma göreceli olduğu gibi kültürden kültüre de görelilik göstermektedir. Kültürel göreceli bakış açısı olarak adlandırılan bu tutum, sonuç olarak bütüncül bir kültüralizm ile kendi kültürünün diğer kültürlerle üstünlüğünü öngörmekten çok, eşit kültürel dokular arasında insan haklarına yaklaşım konusunda bazı farklılaşmaların olmasının doğal olduğu varsayımına dayanmaktadır. *“Kültürel Göreceli (Cultural*

¹¹ Aktaran, Rıza Türmen, “Contemporary Issues in Human Rights”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol: 2, No: 1, March-May 1997, s. 42

Relativist) bakış açısına göre, her kültürde geçerli kimi ahlaki değer yargıları bulunmakla birlikte, hiçbir ahlaki yargı evrensel olarak geçerli olamaz. Her ahlaki yargı, kültürden kültüre görelilik göstermektedir.”¹² Bu bağlamda, kültürel görececi bakışın temel kabulü, Pollis’in ifadeleriyle, “Batılı anlamda kişi olarak kişinin varolmadığıdır. Kültürel özellikler büyük çeşitlilik gösterdiği halde, temel özellik cemaatçiliktir. Kültürel ve psikolojik olarak bir kişi, bir bütün oluşturan daha büyük bir grubun bir parçasıdır... Grup içinde bir kişi, bireysel özerkliğe, seçme özgürlüğüne veya eşit kişisel haklara sahip değildir. Karşılıklı hiyerarşik haklar ve yükümlülükler, insanlararası ilişkileri yönetir.”¹³

Özellikle bu üç varsayımın da gösterdiği üzere, “90’larda Batılı insan hakları kavrayışının ‘evrenselligi’ tezine karşı Üçüncü Dünya’dan yükselen bu seste, kapitalist iktisadi düzenin eleştirisiyle, Batılı kültürel değerlerin eleştirisinin içiçe geçtiği görülmektedir.”¹⁴ Diğer bir deyişle bu üç eleştirinin ortak noktası, Batılı anlamda insan haklarının öngördüğü toplumsal bağlarından yoksun, “atomize birey”dir. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de ayrıntılı olarak görüleceği üzere, insan haklarının evrensellğine yönelik itirazları seslendiren Çin Halk Cumhuriyeti; birey karşısında topluluk, haklar karşısında ise ödev merkezli insan hakları kavramlaştırmasına sahip olması nedeniyle, “karşı evrenselcilik” savları altında bir bakıma Batılı “birey” algılamasının kendi toplumlarında kabul görmesinden duyulan endişeyi dile getirmektedir.

Sonuçta, Batılı anlamda birey-yurttaş kimliğinin bu ülkeler tarafından içselleştirilmesi, tüm diğer Batılı kavram ve kurumların da bu ülkelere girişini hızlandıracığından, bu ülkelerin evrenselligi iddiasına karşı çıktıkları haklar birey merkezli sivil ve siyasal haklar olagelmıştır. Diğer bir deyişle, Üçüncü Dünya açısından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde ifadesini bulan sosyal ve ekonomik hakların kabulü, insan haklarının evrensellğine bütüncül bir itirazın söz konusu

¹² Bu açıklama ve Kültürel Görececi bakış hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., John J. Tilley, “Cultural Relativism”, *Human Rights Quarterly*, Vol: 22, 2000, s. 505; kavramın Antropolojik açıdan da benzer bir çağrışım uyandırdığının kanıtı olarak bkz., Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji - İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış -*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 56

¹³ Adamantia Pollis, “Yeni Bir Evrenselciliğe Doğru: Yeniden Yapılandırma ve Diyalog”, (Çev. Bülent Peker - R. Çağrı Ataman), *50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları* içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi - Bülent Peker), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 111

¹⁴ Özdek, a.g.e., s. 196

olmadığını kanıtlamaktadır. Bu durumda ise Batı'ya yönelik eleştiri, evrensel insan haklarına işaret etmekten çok bu hakların bireyi merkeze alan sivil ve siyasal haklara (genel olarak birinci kuşak haklara) indirgeniyor olmasınadır. Bu noktada, insan haklarına yönelen itirazların evrensellik boyutundan çok, onun mekansal açıdan Batılı karakteri üzerinde yoğunlaşması, insan haklarını mekan boyutu ile almamızı zorunlu kılmaktadır.

2.2. Mekan ve İnsan Hakları

İnsan hakları açısından mekan kavramına yaklaşıldığında, dar ve geniş boyut olmak üzere iki boyut ortaya çıkmaktadır. Dar boyut, mekanı yerleşme ve kentsel yaşam içerisinde konumlandırmakta ve bu bağlamda da mekansallığı yerleşim ve yaşanan, çalışılan alanlar üzerinden tanımlamaktadır. Sözgelimi Tekeli'nin insan haklarının mekanın yerleşme boyutuyla ilişkilendirdiği şu saptamalar, dar boyutu göstermesi bakımından fayda sağlayıcı niteliktedir. Tekeli'nin ifadeleriyle; *“tek boyutta düşündüğümüzde mekan, insanlar ve insanlar ile olgular arasında uzaklık koyar. Bu niteliğiyle insan haklarının gerçekleşmesinin bir engeli olduğu kadar, insan haklarının gerçekleşmesinin bir nedeni de olabilir. Bir örnek vermek gerekirse uzaklık, gürültü kirliliğinden koruyucu etkisiyle insan haklarının gerçekleşmesine yardımcı olabildiği gibi, emek pazarına uzaklık, çalışma fırsatlarına ilişkin bilgilenmeyi zorlaştırarak çalışmada fırsat eşitliğinin ortadan kalkmasının nedeni olabilir.”*¹⁵

Tekeli'nin ortaya koyduğu şekliyle, insan hakları ile mekan arasındaki ilişki, kentsel doku ve yaşam koşulları ile bağlantılı geliştirilmiştir. İnsan haklarını mekanla ilişkilendiren bu bakış açısı, evrenselliği sorunsallaştırmaması ve yereli konu edinmesi bağlamında mekana dar yaklaşımı ifade etmektedir.

İnsan hakları ile mekan arasında kurulacak bağlantının geniş boyutu ise, mekanın insan haklarının evrenselliği niteliğine yönelen eleştirilerin dokusunu oluşturması ve bu itirazların hangi öncüller üzerinde biçimlendiğini gösteren zemine

¹⁵ İlhan Tekeli, “İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekana İlişkin Boyutları Üzerine”, **İnsan Çevre Kent** içinde, (Ed. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22

işaret etmesi oluşturmaktadır. Sonuçta, insan haklarının evrenselliği düşüncesini sorunsallaştıran yaklaşımlar açısından mekan, vazgeçilmez bir ölçek olarak belirmektedir. Mekanın insan haklarının evrenselliği düşüncesi ile olan sorunlu ilişkisini açıklamadan önce, mekana ilişkin genel kuramlar hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Mekana ve toplumsal süreçlerin mekanla etkileşimine ilişkin üç temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki; mekanı sosyal ilişkilerin gerçekleştiği bir sahne olarak değerlendiren; başka bir deyişle mekan ile sosyal ilişkileri birbirinden bağımsız biçimde kurgulayan mutlak mekan yaklaşımıdır. İkinci yaklaşım ise; mutlak mekan yaklaşımına bir tepkiyi dile getiren Görece mekan anlayışıdır. Görece mekan anlayışının temel varsayımı, mekanın sosyal olandan bağımsız olamayacağı, tersine sosyal birimlerin birbirlerine göre konumlanışları üzerinden mekanın oluştuğu düşüncesine yaslanmaktadır. İlişkisel yaklaşım olarak adlandırılan üçüncü yaklaşım ise, kendisinden önce gelen iki yaklaşımı aşma çabası içindedir. Bu iki görüşe eleştiri olarak ortaya çıkan İlişkisel yaklaşım, mekanı sosyal birimler arası ilişki olarak kavramakla birlikte, bir kez bu ilişki ortaya çıktığında artık mekanın kendisini oluşturan birimlere indirgenemeyeceğini öne sürmektedir.¹⁶

Mekanı sosyal ilişkilerin gerçekleştiği sahne olarak kurgulamak, mekanı sosyal ilişkilerden soyutlamak anlamına gelmektedir ki; özellikle bu çalışma açısından bu yönde bir mekan kavramlaştırması sağlıklı değildir. Zira mekan, evrenselliğe yönelen eleştirilerin seslendirildiği sahne olmaktan çok, bu sosyal ilişkiler, değerler ve bu değerlerin biçimlendirdiği gelenekler aracılığıyla kutsanıp insan hakları söylemine dahil edilmektedir. Bu bakımdan, mekanla toplumsal boyut arasında diyalektik bir etkileşim öngören İlişkisel yaklaşım, mekanın insan hakları ile ilişkilendirilmesini sağlayacak geniş boyutun açılmasına da hizmet edebilir.

Mekan, genel olarak insan hakları ve özelde bu söylemin dolayımındaki evrensellik iddialarının kesişme noktasındadır. Çalışma boyunca görüleceği üzere,

¹⁶ Bu yaklaşımlar ve değerlendirmeleri için bkz., Tarık Şengül, “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 123-124

farklı toplumsal yapıların biçimlendirdiği farklı coğrafyalardan (coğrafi mekan) yükselen eleştirel seslerin üzerinde uzlaştıkları temel görüş, insan haklarının mekansal vurgusuna duyulan tepki ile ifade edilmektedir. Evrensel insan haklarına yönelen itirazların “Batı dışı” olarak kurgulanmaları, bu hakların ortaya çıkışları bakımından “Batılı” olmalarından ve Batı anlam dünyasının izlerini taşımaları bağlamında Batı dışı coğrafya ve kültürlerle uyumsuzluk içinde olduğu görüşünden beslenmektedir. Bu anlamda insan hakları alanında “mekan”ı ölçek olarak benimsemek, iki yönlü bir çıkarımın da yolunun açmaktadır. Birincisi; mekanın varlığının kabullenilmesi, insan hakları alanında farklı yaklaşımların da kabulünü gerektirmektedir. Zira evrenselci düşünce, mekansal farklılıkları yoksayarak aşma yoluna başvuran bir totaliterleşme eğilimini içinde barındırdıkça, evrenselliğe yöneltilen itirazlar bağlamında giderek farklılık ve mekan kutsanmakta ya da mekan tarihsel olarak Batı’ya ve onun evrenselciliğine üstün olunan zamanların ifade alanı olarak mitleştirilmektedir. Özellikle, Neo-Osmanlıcı yaklaşım bağlamında bu durum ayrıntılı olarak ilgili bölümde değerlendirildiğinden, burada tekrar ele alınmayacaktır.

Mekanın gerek gelenek, gerek kültür ve gerekse toplumsal gereksinimler ekseninde biçimlenmesi, Batı ile Doğu karşıtlığının da yolunu açmaktadır. Bu bakımdan mekanın ölçek olarak saptandığı insan hakları tartışmalarında evrensellik boyutunun sorunsallaştırılması, Batı ile Doğu kurgularının öne çıkmasına olanak veren ikinci çıkarımın yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Buna göre, Batı ile Doğu, kültürel temelde biçimlenen mekanlar olarak veri kabul edildiğinde, bu iki kavram, insan hakları alanında yaşanan kutuplaşmanın da örneklediği gibi, diyalektik olarak birbirlerini beslemektedir. Bu anlamda Doğu, Batı dışını imlemektedir ve bu mekansal adlandırma Batı’ya olan karşıtlığın ifade edilmesini olanaklı kılarken, Batı da Doğu kavramlaştırması üzerinden kendisini yeniden üretmektedir. Bu anlamda, *“Doğu diye adlanan, Batı’nın kimliğinin kurulma sürecine içsel bir kurgudur.”*¹⁷ Daha açık bir ifadeyle; *“eğer Batı’nın tarihsel oluşum süreci, oryantalizm gibi kurumlaşmış ve dile yerleşik söylemlerin içinde etkin ve kurucu bir rol aldığı bir süreç ise ve eğer bu söylemler sömürgeci kurumlarda olsun sömürge sonrası*

¹⁷ Hasan Bülent Kahraman, E. Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, *Doğu Batı*, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat-Mart-Nisan 1998, s. 69

dünyada olsun Batı ile dünyanın gerisi arasındaki ilişkiyi tanımlama işini gördülerse, o zaman Batı'nın "modern", "uygar", "ileri" kimliğinin oluşum süreci, Doğu'nun bu özelliklerinin karşıtı veya öncesi (geçmişı) olarak tanımlandığı ve kurulduğu bu süreçten ayırtedilemez."¹⁸ Said'in ifadesiyle Şarkiyatçılık (Oryantalizm) olarak adlandırılabilcek bu durum, "Şark'la - Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek - uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Şark'a egemen olmakta, Şark'ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir."¹⁹ Sonuç olarak Oryantalizm/Şarkiyatçılık, "özel olarak pasif, tarihsiz ve tabi bir Doğulu kurulmasıyla Batılı kimliğin kendinden menkul, özerk, hükümran veya egemen özne olarak üretilmesi sistemi"²⁰ şeklinde tanımlanabilmektedir.

Özellikle insan hakları alanında Batı'nın kendi üstünlüğüne duyduğu sarsılmaz inancı pekiştirmesi bakımından öne çıkan Şarkiyatçı bakış açısının çağdaş temsilcisi olarak S. Huntington'un görüşleri yukarıda aktarılmıştı. Huntington, Batı'nın tek olduğu ve evrensel olmadığı düşüncesi üzerinde kurguladığı savı aracılığıyla, çağdaş Şarkiyatçılığa önemli bir örnek oluştururken²¹, insan hakları alanında mekansal göreliliği seslendirmenin ötesinde, Batı'nın üstünlüğüne duyulan inancı pekiştirmektedir. Kendi kültürünün diğer tüm kültürlerle üstün olduğu varsayımı ile biçimlenen bu kültüralist bakış açısı, Oryantalizm'den beslenmektedir ve bu üstünlüğe duyulan inanç bağlamında, Batı dışı mekanların sömürgeleştirilmesi dolaylı yoldan meşrulaştırılmış olmaktadır. İşte bu nedenle de, "emperyalizm ile kültüralizm birbirini tamamlamaktadır."²²

¹⁸ Fuat Keyman, Mahmut Mutman, Meyda Yeğenoğlu, "Giriş: Dünya Nasıl "Dünya" Oldu?", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, (Der. F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12-13

¹⁹ Edward W. Said, **Şarkiyatçılık - Batı'nın Şark Anlayışları**, (Çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13

²⁰ Mahmut Mutman, "Şarkiyatçılık/Oryantalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 - Modernleşme ve Batıcılık** - içinde, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 193

²¹ Huntington'a göre, "Batılılar sürekli güçlü biçimde nükleer silahlanmaya karşı çıkmakta, demokrasi ve insan haklarını desteklemektedir.", Huntington, 2002, s. 293; Huntington buna karşın Doğu için aynı şeyleri söyleme olanağını bulamamaktadır.

²² Samir Amin, "Imperialism and Culturalism Complement Each Other", **Monthly Review**, Vol: 48, Issue: 2, June 1996, s. 1

Batı'nın insan hakları alanında totaliterleşme eğilimine karşı yönelen mekansal itirazları ayrıntılandırmadan önce, mekanın toplumsal gereksinimler ekseninde biçimlenen insan hakları anlayışına etkileri de dikkate alınmalıdır. Bu açıdan iki örnek anketin sonuçları, toplumsal gereksinimlerin farklılaşması ve buna koşut olarak insan haklarının uygulamada farklı önceliklere bölünmesi durumunu kanıtlar niteliktedir.

Bu anketlerden ilki, 2002 yılında Rusya'da yapılmıştır. Anket, Rus halkının insan hakları konusundaki fikirlerini saptamak amacıyla "Program on New Approaches to Russian Security" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anketin sonuçlarına göre, Rus halkının %65'inin vazgeçilmez gördüğü ilk üç hak, ekonomik ve sosyal haklar kategorisindedir. Sivil ve siyasal haklar konusunda ise Ruslar'ın sadece %12'si temel öncelik şikkını seçmiştir.²³ Buna karşın Avustralya National University Social Science Data Archive tarafından Avustralya vatandaşları üzerinde yürütülen insan hakları anketi sonuçları oldukça farklıdır. Bu ankete göre, Avustralyalılar'ın en çok önem verdikleri haklar sırasıyla; seçme hakkı, keyfi tutuklanmama hakkı ve çalışma hakkıdır.²⁴

Bu iki anketin sonuçlarını mekansallıkla ilişkilendirerek genel bir değerlendirmeye tabi tutmak yerinde olacaktır. Görüldüğü üzere, henüz Batı kapitalizminin öncü ülkelerinin gelişmişlik düzeyine ulaşamamış durumdaki Rusya'da, Rus vatandaşlarının en çok önemsedikleri haklar sıralamasında ekonomik ve sosyal hakların bulunması, haklarla ilgili mekansal değişimlere etki eden en önemli unsurun toplumsal gereksinimler olduğu çıkarımını haklılaştırır niteliktedir. Gerçekte, Donnelly'nin "Sahiplik Paradoksu" olarak adlandırdığı bu durumun kanıtladığı üzere, *"bir hakkın gerçek değeri, hakkın konusundan yararlanmanın tehlikede olması veya inkâr edilmesi durumunda, kişiye hak taleplerini ileri sürme özel yetkisini vermesinde yatar... Bundan dolayı, bir hakka sahip olma, en fazla, kişinin hakkın konusuna sahip olmadığı zaman değer kazanır."*²⁵ Rusya'da yapılan

²³ Theodore P. Gerber, Sarah E. Mendelson, *How Russians Think About Human Rights: Recent Survey Data*, Ponars Policy Memo No: 221, s. 3, Erişim: 13.10.2002, http://www.csis.org/ruseura/ponars/policymemos/pm_0221.pdf

²⁴ *Human Rights in Australian Opinion Polls*, Erişim: 13.10.2002, http://www.hreoc.gov.au/human_rights/human_rights_dialogue/opinion.html

²⁵ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan - Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 21

anketin sonuçlarına bu açıdan yaklaştığımızda, Rus vatandaşlarının sosyal ve ekonomik haklardan yoksun olduklarını, bu hakların kullanılmasının tehlikede olduğunu düşündüklerini ve son olarak bu haklara gereksinim duymalarını sağlayacak ekonomik olumsuzlukların bulunduğunu anlatmaya çalıştıklarını saptamak yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, insan haklarına kuşaklar arasında önem sıralaması yaparak yaklaşmak, toplumsal gereksinimler bağlamında biçimlenmiş olmaktadır.

Sorunu Avustralya’da yapılan anket sonuçları üzerinden karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele aldığımızda ise, yukarıda aktarılmaya çalışılan boyut daha da açıklık kazanmaktadır. Avustralyalı deneklerin hakları önem sıralamasına tabi tutması sonucu ilk sırayı “seçme hakkı”nın alması, öncelikle bu hakkın kullanımının tehdit altında olduğu çıkarımını desteklemekten uzaktır. Bununla birlikte, özellikle Rusya’daki sonuçların aksi yönde, sosyal ve ekonomik hakların Avustralya vatandaşları için öncelik sıralamasında geride kalması, bu hakların kullanımının tehlikede olmadığı düşüncesini de pekiştirmektedir. Seçme hakkı’na yüklenen anlam ise, bu hakkın birinci kuşak klasik haklardan olma niteliği ile bağdaşır niteliktedir. Sonuçta bu iki anket çalışmasının da gösterdiği üzere, insan hakları, evrensellik niteliğine yönelen itirazların öncesinde, mekanı biçimlendiren etmenlerden biri olarak toplumsal gereksinimlerin dayattığı öncelik sıralaması bağlamında mekandan mekana görelilik gösterebilmektedir.

İnsan hakları ile mekan kavramlaştırmasının geniş boyutunun ele alınmasında öne çıkan çatışmalı alanın evrensellik niteliği üzerinde biçimlendiğini söylemek doğru olacaktır. Yukarıda iki anket çalışması aracılığıyla da kanıtlanmaya çalışıldığı üzere, insan hakları, evrensellik niteliği dikkate alınmadığında dahi, mekandan mekana görelileşebilmektedir. Bununla birlikte, mekanı kuşatan ve onu insan hakları nezdinde asıl anlamlandıran boyutun evrensellik niteliği ile ilişkilendirilebilir olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim bu çalışmada da, gerek Çin Halk Cumhuriyeti’nden yönelen itirazlar, gerekse Neo-İslamcı’ların karşı evrenselci yaklaşımları mekan bağlamında ele alınmış ve mekan, insan haklarına ve onun

evrenselliği niteliğini biçimlendiren Batılı kimliğe karşı duruş ekseninde kavramlaştırılmıştır.

Gerek Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin gerekse Yeni (Neo) Osmanlıcı söylemin insan haklarının evrenselliğine yönelttikleri itirazların ayrıntılandırıldığı bu çalışma açısından “mekan”, bu iki politik konumun evrenselliği “Batı” ile özdeşleştirmeleri bağlamında devreye girmektedir. Her iki örnekte de görüleceği üzere, insan haklarının tarihsel olarak ortaya çıktığı coğrafyayı imlemesi dolayımında Batı, Batı karşıtlığının da üreticisi olacak eylem ve söylemlerle ilerlemesini sağladığından; insan hakları alanında da Batı dışından yönelen itirazlar, insan haklarından çok onun Batılı karakteri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda insan hakları, ister söylem ister uygulama noktasından ele alınsın, Batı-Doğu mekansal karşıtlığının ve kutuplaşmasının iletişimi üstlenen sorunlu bir alan haline gelmiştir.

Batı dışından insan haklarına yönelen itirazlarda, Batı'nın salt doğuşu bakımından insan haklarının sahiplenici ya da yüklenici öznesi olarak kurgulanmadığı; bunun yanında bugünün çözümlemesi ekseninde, Batı'nın insan hakları alanında kendi kavramlaştırmasına duyduğu sarsılmaz inanç ve bu bağlamda pekişen totaliterleşme eğiliminin de gözönüne alındığı saptaması da yanlış olmayacaktır.²⁶ Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, Batı, kendisini üreten tarihsel, kültürel ve dinsel değerlerin bugünün mekansallığını biçimlendirmesi oranında, karşıtını da yaratmıştır. Batı dışı olarak adlandırılan bu mekansal konumun Oryantalist söylem tarafından Doğu olarak işaretlenmesinin; başka bir deyişle Batılı özne tarafından Doğu'nun nesneleştirilmesi sürecinin aksine, bugün yaşanan insan hakları tartışmaları ekseninde, birçok farklı kültürel, tarihsel ve dinsel pratiği birarada bulunduran farklı, heterojen niteliğiyle Doğu'nun kendi mekansal kimliğinin kurucu öznesi olma yoluna evrildiğini belirtmek mümkündür. Böylece insan hakları alanında Batı karşıtlığı, giderek mekansallık vurgusunun öne

²⁶ Batı, kendi üstünlüğüne beslediği sarsılmaz inanca koşut olarak totaliterleşme eğilimi taşımakla birlikte, Latouche'un da belirttiği gibi, “*Batı ancak üstünlüğünden kuşku duyduğu ve duyabildiği sürece üstün olabilir.*” Bkz., Serge Latouche, **Dünyanın Batılaşması-Gezeganimizin Bir Örnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları Üstüne Bir Deneme-**, (Çev. Temel Keşoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 61. Bu açıdan Batı'nın her alanda totaliterleşme eğilimi, bu tarihsel konumun üstünlüğüne duyduğu inancın gerisinde yatan şüpheciliğinin de belirtilmesini

çıkmasına olanak vermiş ve Doğu, farklılıklarını gözardı etmeksizin ortak bir insan hakları dilini içselleştirme sürecine dahil olmuştur.

Bu saptamalar ekseninde mekan, Batı dışı coğrafyaların giderek ortak bir insan hakları dilini ve tepkisellikle donatılmış bir insan hakları siyasetini Batı'ya karşı varoluş mücadelesinde araçsallaştırma isteğinin seslendirilme zemini olmuştur ve kendisini biçimlendiren değer kümeleri bağlamında Doğu mekanı, Batı dışından yönelen tepkiselliğin yol haritası işlevini görmeye başlamıştır.

Bu çalışma açısından mekanın insan hakları alanında beliren boyutu, iki farklı örnek dahilinde ele alınmıştır. Özde farklı söylemlerin ürünü olan bu iki örnek, Batı'ya duyulan tepkinin ifadesini farklı araçlar ile seslendirmeleri bağlamında, Batı karşıtlığını insan hakları alanında sorunsallaştırmıştır. Bununla birlikte, Çin örneğinde de görüleceği üzere, Çin'in resmi insan hakları söyleminde beliren Batı karşıtlığı, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı bir yaklaşıma eklemlenirken; Türkiye özelinde incelemeye tabi tuttuğumuz Yeni Osmanlıcı (İslamcı) konum, Batı'ya sömürgeciliği açısından yaklaşmak yerine, Batı'yı kendi yayılmacılığına özlem duymasına yol açan karşıt evrenselci tarihsel konum olarak "öteki"leştirilmiştir. Tersinden Oryantalizm olarak adlandıracağımız bu bakış açısı, bu bağlamda insan haklarına karşı çıkmak yerine onun Batılı karakterini sorunsallaştırmış ve evrensellik niteliğini de bu karaktere koşut olarak değerlendirmiştir. Neo-Osmanlıcı yaklaşımın insan hakları alanında Batı'yı sorunsallaştırma eğilimi, böylece geçmişe duyulan özlem bağlamında, geçmiş ve onun gerçekleşme zemini olarak gelenekle kurgulanmış mekanı kutsama yaklaşımına evrilmiştir.

Osmanlı'nın en geniş sınırlarına ulaştığı dönemi kutsama ve bu dönemin fermanlarını "insan hakları"nın gerçek kaynağı olarak saptama eğilimi, çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığından, burada mekanla ilişkili olarak şu değerlendirmeyi yapmak mümkün gözükmektedir. Osmanlı döneminin kutsanması ve bu dönemden geleneği meşrulaştırma adına referanslar sağlama çabaları, bu siyasal konumun Batı'yı Osmanlı evrenselciliğinin sonunu getiren mekansal konum

olanaklı kılmaktadır. Böylece Batı saldırganlaştıkça, özgüven eksikliğini de açığa vurmuş olmaktadır.

olarak kavramlaştırma anlayışının uzantısı niteliğindedir. Bu anlamda, Neo Osmanlıcı söylemde insan hakları açısından sorunsallaştırılan boyut, insan haklarının kendisi değil, bu hakların evrenselliği düşüncesi ile Batılı karakteri arasındaki geçişgenlik ve özdeşleşmedir. Batı mekanına bu eksende karşıtlığın doğal sonucu ise; kendi evrenselliğini önermektir. Böylece bu söylemde sömürgecilik bütünsel bir olgu olarak değil, sömürgeciliği Batı üstlendiği için, bu konunun örneği Batı olduğu için eleştirilmekte ve insan hakları söylemi de bu söylemi seslendirme işlevini görmektedir. Bu anlamda, Neo Osmanlıcı söylemde insan hakları, mekanı biçimlendiren geleneği meşrulaştırmak adına araçsal bir konuma itilmektedir. Böylece bir yandan Batı ve onun modernist çerçevesi ile insan hakları arasındaki özdeşleşmeden duyulan rahatsızlık bağlamında alternatif insan hakları kuramı geliştirme arayışları güçlenirken²⁷, öte yandan da modernist söylemin ürünü olarak insan hakları söyleme dahil edilmekte ve insan hakları gibi modernist söylemin ürünü kavramlar aracılığıyla gelenek kutsanıp haklılaştırılmaktadır. Bu durum, Tanıl Bora'nın saptamasını haklılaştırır niteliktedir. *"1980'lerle birlikte, İslamcı düşüncedeki modernlik eleştirisinin modernleştiğini görürüz."*²⁸

Belirtildiği üzere, İslamcı söylemde Modernite eleştirisinin modernleşmesi bağlamında içine düşülen ikilem, giderek öne çıkmaktadır. *"Mümeyyiz vasfı, geleneği, dinsel düşünüşü, modern bilimsel-felsefi terminolojiyi kullanarak tarif etme yeteneği"*²⁹ olan bu eğilim, modernite eleştirisinde ve modernizmin sonunun yaklaştığını iddia ederken dahi, tarihin doğrusal bir çizgide ilerlediği varsayımı üzerine kurulu "ilerlemeci tarih anlayışı"nın ve bunun dolayımında da İslamcı söylemin sekülerizm ile ilişkilendirerek dinsel gerilemenin nedeni olarak anlamlandırdığı pozitivist felsefenin³⁰ etkisinde kalmaktadır.³¹ Sözgelimi, İslamcı

²⁷ Alternatif bir insan hakları kuramı arayışını dile getiren Mustafa Yıldız'ın sözleri bu yakınmanın anahatlarını belirtmesi açısından ilgi çekicidir. *"Modernitenin yeryüzü ölçeğinde kurduğu egemenlik dolayısıyla, her iki fenomen zihinlerde bir ve aynı hale gelmiş/getirilmiştir. Bunun sonucu olarak da insan hakları, bir anlamda, Batılı kavramsal modele indirgenmiştir. Bu yüzden ki, aynı kavramı kullanarak, farklı bir kavramsal çerçevenin kurulabilmesi ve bunun yaygınlık kazanabilmesi de zor görünüyor belki. Buna rağmen zor olanın zorunlu olduğu da ortada."*, Mustafa Yıldız, **Alternatif İnsan Hakları Kuramı - İnsan Haklarına İlahi Referans -**, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 16

²⁸ Tanıl Bora, "Milliyetçi - Muhafazakâr ve İslamcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 - Modernleşme ve Batıcılık** - içinde, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 266

²⁹ y.a.g.e., s. 266

³⁰ **"Pozitivizm (Olguculuk):** Bilinebilir olanın sadece olgular olduğunu varsayan düşünce akımı.", bkz., Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 289

entelijansiyanın (aydınlar sınıfı) önde gelen isimlerinden Ali Bulaç, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezine yönelik olarak yazdığı eleştiri yazısında, sonu gelenin tarih değil, modernizm olduğunu belirtmekte ve ilerlemeci tarih anlayışı bağlamında "tarihin henüz ikinci vakti"nde olduğunu belirtmektedir.³² Diğer bir deyişle, İslamcı söylemde modernite eleştirisinde ve modernitenin sonunun geldiğinin savunulmasında bile, modernist söylem ve ilerlemeci tarih anlayışı etkisini göstermektedir.³³

Benzer biçimde Çin de, insan hakları söyleminde modernist yaklaşımın etkisinde kalmış, insan haklarının Batılı karakterine yönelttiği eleştiriler bağlamında modernist tahayyülün sınırları içinde eleştirel söylemini inşa etmiştir. Çin resmi söyleminde, Batılı niteliğin biçimlendirdiği karaktere koşut biçimde, birey hakları ve siyasal özgürlükler merkezli insan hakları eleştirisi karşısında insan hakları kataloğunun topluluk merkezli sosyal ve ekonomik haklar kategorisi ile alışveriş güçlendirilmiştir. Bu anlamda insan haklarına Çin'den yönelen mekansal itiraz, insan haklarından çok, bu hakların sınırlı bir bölümü üzerinde yoğunlaşan Batılı vurguya yönelmiştir. Böylece Çin açısından da insan hakları düzleminde sorunsallaştırılan esas boyut, insan haklarının da ötesinde, Batı ve onun insan hakları kavramlaştırmasına içkin totaliter tutum olmuştur.

Çin'in insan haklarına yönelttiği mekansal itirazda Batı'nın merkezi bir konumda bulunması, bir yandan insan hakları aracılığıyla Batı dışının Batı eleştirisinin iletişimini kolaylaştırırken, öte yandan da Batı dışı coğrafyaların Batı mekanında eleştirdikleri ortak noktalar bağlamında özneleşmiş bir "Doğu"nun inşasının da önünü açmıştır. Bu doğrultuda, Batı'nın oryantalist söylem aracılığıyla üzerinden kendisini kurguladığı nesneleşmiş "Doğu", bu kez insan hakları söylemi

³¹ Demirci'nin de belirttiği üzere, "Modernite, toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak dinsel inançlara ancak özel yaşam dahilinde yer bırakır... Bu anlamda modernite; bir kopuş, bir rasyonelleşme olduğu kadar bir sekülerleşme ve laikleşmedir de. Ancak modernizm, yalnızca kendisinden önceki dönemlerden bir fakılaşmayı değil, daha iyi, daha ileri ve gelişmiş olmayı da içeren bir nitelişsellikle bütünleşmektedir. Yani modernlik aynı zamanda ilerleme, gelişme ve kalkınma düşüncesini içermektedir.", Fatih Demirci, "Modernite Sorunsalında Postmodernite", **Düşünen Siyaset**, Sayı: 15, Tarihsiz, s. 85

³² Bkz., Ali Bulaç, "Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu", **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 96-121

³³ Bununla birlikte, bu yeni söylemde gelenek, Giddens'in ifadesiyle, geleneksel yollarla meşrulaştırılmadığından, diğer bir deyişle gelenek modernist söylem aracılığıyla haklı kılınmaya çalışıldığından, bu yeni boyutu "fundamentalist" olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Giddens'in bu tanımı için bkz., Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde - Radikal Politikaların Geleceği** -, (Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 53

aracılığıyla Batı mekanını eleştirmek yoluyla özneleşmiş; diğer bir deyişle süreci tersine çevirmiştir.

Genel yönleri ile insan hakları alanında yaşanan mekansal kutuplaşmaların aktarılmaya çalışıldığı bu bölümün ardından, Çin'in resmi söylemi bağlamında insan haklarına yönelen mekansal itirazı ayrıntılandırmak ve ardından benzer bir bakış ile Neo Osmanlıcı insan hakları kavramlaştırması ve bu kavramlaştırmada öne çıkan mekansal vurguları, itirazları saptamak yerinde olacaktır. Bu nedenle, çalışmanın Üçüncü Bölümü'nde Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi insan hakları görüşü açıklanacak ve insan haklarının özellikle mekansal kutuplaşmaların varlığını kanıtlayan niteliğine örneklerle dikkat çekilecektir.

Çalışmanın Dördüncü Bölümü'nde ise, mekansal kutuplaşmanın Türkiye İslamcılar'ı özelinde hangi tezler üzerinde biçimlendiği saptanmaya çalışılacak ve bunun için Neo Osmanlıcı söylemde insan hakları ve “türban sorunu” bağlamında “mekansallık” ve “evrensellik” sorunsallaştırılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC) VE İNSAN HAKLARINA YÖNELİK MEKANSAL İTİRAZLAR

Çin yönetiminin evrensel insan hakları kavramında eleştirdiği unsurlara değinmeden önce, bugünkü Çin’de insan haklarına yaklaşım konusunda genel olarak iki eğilimin bulunduğu söylenebilir. Bu eğilimlerden ilki özellikle devlet elitleri tarafından destek bulan, insan haklarını Batı’nın tarihsel gelişiminin ürünü ve dolayısıyla Batı’nın Çin’e dayatmaya çalıştığı bir değer sistemi olarak değerlendiren yaklaşım; ikincisi ise insan haklarını insanlığın çıkarlarını ve saygınlığını koruma altına alan bir sosyal sistem olarak gören yaklaşımdır.¹ Bu çalışma açısından ele alınıp çeşitli örnek verilerle derinleştirilerek çözümlenmeye çalışılacak olan eğilim, evrensel insan haklarına yönelttiği eleştiriler ekseninde, genel olarak Çin devleti yönetici elitlerinin ve bağlı akademisyenlerin benimsediği birinci yaklaşım olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)’nin resmi insan hakları görüşü aktarılacak ve bu aktarım doğrultusunda, resmi insan hakları söyleminin insan haklarının evrensel karakterine yönelttiği eleştirilerin hangi noktalarda odaklandığı saptanacak, bu eleştiriler sonucu “Asya değerleri”ne atıfta bulunan yeni bir insan hakları temellendirmesinin Çin yönetimi açısından olanaklılığı tartışılacaktır. İkinci olarak ise, “insan hakları” söyleminin Çin’in dış politikasında kendi konumunu inşa etmesi ve bu konumu pekiştirmesi açısından taşıdığı önem üzerinde durulacak ve son olarak resmi insan hakları söyleminin tutarlı ve çelişkili yönleri ayrıştırılarak genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3.1. Çin Halk Cumhuriyeti ve Resmi İdeolojide İnsan Hakları

Çin Devleti, özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Sosyalist Blok’a dahil ülkelerde yaşanan ani değişimler karşısında (özellikle reel sosyalizmin çöküşü ve Batılı değer ve kurumlar ile kapitalizmin bu ülkelere hızla yönelmesi sonucu yaşanan büyük siyasal ve toplumsal dönüşümler) sosyalist sistemini korumak adına

¹ Liu Qing, “Human Rights, Democracy and China”, *Journal of International Affairs*, Vol: 49, No: 2, Winter 1996, s. 333’ten aktaran Murat Çıplak, “Çin’de İnsan Hakları Ve Ayrılıkçı

insan hakları söylemini Batı'dan farklılaştırmaya yönelmiş, bir bakıma “insan hakları söylemi”ni Batı'ya ait değer ve kurumlar (demokratik ve serbest seçimler, siyasal katılma olanaklarının genişletilmesi ve devletin olumsuz edimlerine karşı güvencelenen birey hakları) karşısında bir alternatif olarak durabilmenin iletişimini sağlama amacına bağlamıştır. Bu doğrultuda, Çin açısından Batı'nın Soğuk Savaş sonrası Doğu Bloku ülkelerine ihraç ettiği sistemden korunmanın yolu, Batı'nın Çin'e yönelttiği insan hakları ihlalleri eleştirileri ve demokratikleşme talepleri karşısında Çin'in kendine özgü tarihsel, kültürel değerlerine dayanan bir insan hakları kavramlaştırmasının bulunduğu giderek sıklıkla dile getirilmesi olmuştur. Moore'un da belirttiği üzere, “*Çin BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer aldığı biçimiyle insan haklarının evrensel karakteri yorumuna boyun eğerse, bu durum Çin'in toplumsal düzeninde, yasal dizgesinde ve yönetim şeklinde büyük bir değişime yol açacak ve böylece büyük olasılıkla 1949'dan bu yana varolan tek partili yönetim sisteminin iktidarı elinde tutmasının garantisi ortadan kalkacaktır.*”² Bu açıdan “insan hakları” tartışması, Çin yönetimi açısından çevresel değil, Maoist/Dengist çizginin sürdürülmesi bakımından merkezi bir soruna işaret etmektedir ve Çin yönetimi bu durumun açık biçimde ayırdına varmıştır.³ Bu nedenle, benimsenmesi durumunda beraberinde sosyalist blokun yaşadığı büyük dönüşümlere yol açacağına farkına varılan insan haklarının Batılı karakterine karşı çıkışlar güçlenirken, insan hakları listesi bütün olarak reddedilmek yerine Çin'e özgü insan hakları kavramı, diğer bir deyişle Çin'de sözü edilen köklü dönüşümlere yol açmayacak insan hakları algısı geliştirilmeye çalışılmıştır. Böylece Çin bir yandan insan haklarının devletlerin dış politikalarında diplomatik bir araç konumuna indirgenmesi karşısında kendine özgü bir söylem geliştirme arayışına girerken, diğer yandan bu tartışmalar arasında uluslararası insan hakları kurallarını içselleştirme yönünde adımlar atabilmiştir. Çin yönetimi açısından insan haklarının gerek dış

Hareketler”, **Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya** içinde, (Der. Deniz Ülke Arıboğan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 212

² Gregory J. Moore, *Human Rights And United States Policy Towards China In The New Millennium*, **Denver University Human Rights Working Papers**, No: 8, s. 1-2, January 2000, Erişim: 12.10.2002, <http://www.du.edu/humanrights/workingpapers/papers/08-moore-09-00.pdf>

³ İnsan haklarının Çin'in dış politikasında taşıdığı önemin en önemli göstergelerinden birisi olarak, 1976 yılında, ÇHC'nin kurucusu devlet başkanı Mao Zedung'un ölümü sonrası bu görevi devralan Deng Xiaoping'in şu sözleri kayda değerdir. “*İnsan hakları sorunu, dünyadaki iki sosyal sistem arasındaki mücadelenin merkezinde yer almaktadır. Eğer insan hakları cephesindeki savaş kaybedersek, bizim için her şey artık anlamsız olacaktır.*” James D. Seymour, “Human Rights in Chinese Foreign Relations”, **China And The World: Chinese Foreign Relations In The Post Cold War Era**, (Ed. Samuel S. Kim), Boulder: Westview, 1994, s. 202'den aktaran y.a.g.e., s. 1

politikada gerekse dış ilişkilerin bir yansıması olarak iç politikada giderek artan bir öneme işaret ettiğini saptadıktan sonra, bu önemli konuda Çin yönetiminin ve akademisyenlerin geliştirdiği temel savların, başka bir deyişle resmi insan hakları görüşünün içeriği üzerinde yoğunlaşmak mümkündür.⁴

Çin Dışişleri Bakanlığı'nın "Çin'de İnsan Hakları" başlığı altında sunduğu görüşler dikkate alındığında, Çin'in insan haklarına yaklaşımının hangi noktalarda Batı'dan ayrıldığı açıkça gözlemlenebilmektedir. Buna göre; Çin Hükümeti, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne dünyada insan haklarının uygulamaya geçmesinin temelini oluşturan ilk uluslararası insan hakları belgesi olması nedeniyle değer vermektedir. Bununla birlikte, insan haklarının gelişimi farklı ulusların tarihsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel koşulları tarafından belirlenmektedir. *"Ülkeler tarihsel geriplanları, toplumsal dizgeleri, kültürel gelenekleri ve ekonomik gelişme düzeyleri açısından önemli ölçüde birbirlerinden ayrıldıkları için, her ülkenin insan haklarını anlamlandırması ve uygulamaya koyması diğer ülkelere göre farklılaşmaktadır."*⁵ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Çin yönetimine göre insan hakları, uygulamada ve algılamada sadece Çin açısından değil tüm diğer kültürlerle ve ülkelere göre farklılaşabilmekte, "görelileşebilmekte"dir. Öte yandan, insan haklarına yönelik olarak farklı kültürler tarafından farklı anlamlandırmalar yapılabileceği gibi, aralarında derin kültürel farklılaşmaların bulunmadığı ülkeler arasında da (diğer bir deyişle ortak bir kültüre sahip olan toplumlar arasında da) aynı insan hakları kavramlaştırmasının farklı gelişmişlik düzeyleri nedeniyle farklı uygulamalara tabi tutulacağı belirtilmiş, böylece Çin'in resmi insan hakları görüşü insan haklarının kültürel açıdan olduğu kadar, gelişme farklılıklarına bağlı olarak uygulamada da "görelileşebileceği" savı üzerine inşa edilmiştir. Nitekim, bu sava birçok resmi kaynakta sürekli olarak atıf yapılmaktadır, böylece ortak/evrensel bir

⁴ Bu çalışma sırasında Çin yönetiminin resmi insan hakları görüşünün saptanması amacıyla üç önemli kaynaktan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar, Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na ait İngilizce web sitesi, ikincisi Çin devleti tarafından oluşturulmuş ve içinde devlet adamlarına Çinli akademisyenlere ait, Çin'in insan hakları alanındaki görüşlerini yüzeye çıkaran çeşitli açıklama ve makalelerin yer aldığı İnsan hakları web sitesi ve Çin Komünist Partisi İngilizce resmi yayın organı (aynı zamanda Çin devletinin İngilizce resmi yayın organı) olan People's Daily gazetesidir. Bu kaynakların web adresleri sırasıyla şöyledir: Çin Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi (İngilizce): <http://www.fmprc.gov.cn/eng>; İnsan Hakları Sitesi: <http://www.humanrights-china.org>; People's Daily: <http://english.peopledaily.com.cn>

⁵ Bkz., *Human Rights in China*, Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, Erişim: 13.02.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/32295.html>

insan hakları standardı ve modelinin saptanmasının önüne geçme ve sonuçta insan hakları sorununu devletlerin iç sorunları olarak yansıtmaya arzusu öne çıkmaktadır. Çin açısından insan haklarına yönelik bu kültürel görelilik ve gelişme farklılıkları vurgusu ile, Batı'nın insan hakları mazeretiyle Çin'in içişlerine karışmasının önünün kapatılmak istendiği sonucuna varılabilir.⁶

Çin yönetiminin insan haklarına yaklaşımı konusunda bir diğer önemli saptama ise, Çin'de insan haklarına atfedilen üç önemli özelliklerle bağlantılı görünmektedir. Buna göre Çin'de insan haklarının üç temel bileşeni; kapsamlılık, eşitlik ve otantikliktir.⁷ Bu üç bileşen hakkında Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamanın aktarılması, salt Çin'in insan haklarına yaklaşımını belirginleştirmesi açısından değil, aynı zamanda bu ilkelere varolan vurgu aracılığıyla Batı'nın insan hakları kavramlaştırmasındaki eksik ve yanlış görülen, diğer bir deyişle eleştirilen yanları ortaya koyması bakımından da yarar sağlayacaktır.

Sözü edilen metinde ilk olarak kapsamlılık özelliği ile insan haklarının salt küçük bir azınlığın ya da bir sosyal sınıfın hakları olmadığı saptanmakta, tüm Çin yurttaşlarının bu haklara sahip olduğu belirtilmekte ve Çin halkının sahip olduğu hakların sadece yaşam hakkı, bireysel haklar ve siyasal haklarla sınırlı olmadığı, bu haklara ek olarak Çinli yurttaşların sosyal ve ekonomik haklarla da donatıldığı özellikle vurgulanmaktadır.⁸ Böylece Çin'in Batılı insan hakları kavramlaştırmasına yönelttiği ilk eleştiri de belirlemektedir. Bu ifade ile Çin, Batı'nın insan hakları algısının birinci kuşak haklar dizgesi (yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve siyasal

⁶ Resmi yetkililer tarafından yapılan açıklamalar da bu saptamayı destekler niteliktedir. Sözgelimi Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Kong Quan, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından 2002 yılında yayımlanan "2001 Yılı Ülkelerin İnsan Hakları Uygulama Raporu" ardından ABD'yi çifte standartlı davranmakla suçlamış ve ABD'nin kendi ülkesindeki insan hakları ihlallerini görmezden gelerek keyfi olarak başka ülkelerin insan hakları kayıtlarını çarpıttığını belirtmiş ve sonuçta ABD'yi insan hakları bahanesiyle Çin Hükümeti'nin içişlerine karıştığını söyleyerek eleştirmiştir. Bkz., *US Human Rights Report Interferes China's Internal Affairs*, 06.03.2002 tarihli **People's Daily**, Erişim: 14.12.2002, http://english.peopledaily.com.cn/200203/06/eng2002_0305_91463.shtml; Bir diğer resmi yetkili, Çin Devlet Konseyi Enformasyon Dairesi Genel Müdürü Zhao Qizheng de benzer biçimde, Batı'nın yayımladığı insan hakları raporları aracılığıyla "Çin'in içişlerine karıştığını, bu raporların ülkedeki sosyal istikrarı bozmayı, ekonomik gelişmenin önünü kesmeyi ve ülkenin uluslararası itibarını sabote etmeyi amaçladığını" belirtmiştir. Bkz., *Different Views Between China and The West on Human Rights: Official* 11.02.2002 tarihli **People's Daily**, Erişim: 13.02.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200202/11/eng20020211_90299.shtml

⁷ Bkz., *Human Rights In China*, Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, Erişim: 13.02.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/32295.html>

⁸ Bkz., y.a.g.e.

haklar) ile sınırlı olduğunu ve bireysel-siyasal haklar alanına hapsedilmiş insan hakları algısının ancak belirli bir sınıfın ya da küçük bir azınlığın yararına hizmet edeceğini vurgulayarak bu tarz bir insan hakları anlayışının Çin açısından kabul edilemezliğini diplomatik bir dille ifade etmiş olmaktadır. Bu ifadeden çıkarılacak bir diğer sonuç ise, Çin'in Sosyalist insan hakları kavramlaştırmasından henüz uzaklaşmadığıdır.⁹ Nitekim, diğer iki ilke (eşitlik ve otantiklik) karşısında, resmi bir metinde Batı'daki insan hakları anlayışında belirleyici durumdaki sınıfsal farklılıklar vurgusuna öncelik tanınması da, bu çıkarımı güçlendirir niteliktedir.¹⁰ Ele aldığımız resmi metinde ifadesini bulan ikinci önemli özellik, "eşitlik" ilkesidir. Sosyalist söylemde insan haklarının kavramsal temelini oluşturan "eşitlikçilik" ilkesi¹¹, bu resmi metinde şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Çinli yurttaşlar, milliyetlerine, ırklarına, cinsiyetlerine, mesleklerine, ailelerinin geçmişlerine, dinlerine, eğitim düzeylerine ve ikamet yerlerinin konumuna bakılmaksızın olduğu kadar, parasal ve mülki durumlarına da bakılmaksızın tüm yurttaşlık haklarından eşit olarak yararlanırlar.*"¹² Bu ifadede eşitlik ilkesine yapılan vurgu ayrıca değerlendirilmelidir. Çalışmanın ilk bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, Batı'da insan haklarının gelişimi eşitlik ilkesinin benimsenmesi ve giderek bu ilkeye yönelik felsefi temellendirme girişimlerinin artması ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte Batı'da siyasal liberalizmin evrimine koşut biçimde birey haklarının içeriğinin güçlü kılınmasına yönelik olarak içselleştirilen bu ilkenin genel olarak birinci kuşak haklarla sınırlı kılındığı ve bu bağlamda özellikle insan haklarının evrenselliğinin öne sürülmesine teorik temel oluşturduğu da bilinmektedir. Nitekim

⁹ Burada Sosyalist insan hakları kavramlaştırması ile, bir sosyal sınıf olarak burjuvazinin mülkiyet hakkına indirgenmemiş, herkes için uygulanabilir insan hakları anlayışını kastetmekteyiz.

¹⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü Bürosu tarafından 31 Mart 2003 tarihinde yayımlanan "2002 Yılı İnsan Hakları Uygulamaları Raporu"nda da "*Çin'de Marksist planlama anlayışında pragmatik değişimler yaşanmakla birlikte, Sosyalizm hala ulusal politikaların saptanmasında teorik temel işlevini yerine getirmektedir.*" vurgusu öne çıkmıştır. Bkz., *Country Reports on Human Rights Practices -2002-, China (includes Tibet, Hong Kong, and Macau)*, released by US. Department of State Bureau of Democracy Human Rights and Labor, Erişim: 02.04.2003, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18239.htm>

¹¹ Lin Chun, "İnsan Hakları ve Demokrasi İlişisini Açıklığa Kavuşturma Denemesi", (Çev. Bülent Peker-R. Çağrı Ataman), *50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünya'da İnsan Hakları* içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi-Bülent Peker), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 182; Çin geleneksel kültüründe insan hakları kavramını inceleyen Huang Nansen'e göre de, "*Tüm haklar içinde en önemlisi eşitlik hakkıdır.*", Bkz., Huang Nansen, *The Concept Of Human Rights In Traditional Chinese Culture*, Erişim: 12.02.2003, <http://www.humanrights-china.org/features/20021219123256.htm>

¹² *Human Rights In China, Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi*, Erişim: 13.02.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/32295.html>

Batı'daki gelişimi yeniden özetle ele aldığımızda, “eşitlik” ilkesinin dinsel/feodal otorite karşısında giderek özerkleşen burjuva bireyin haklarının temellendirmesine eşlik ettiği görülmekte, aynı zamanda tüm insanların doğaları gereği eşit oldukları varsayımı aracılığıyla da insanın haklarının evrensel olduğuna ilişkin savın güçlendirilmesine düşünsel katkıda bulunduğu saptanabilmektedir. Bu genel hatırlatmadan sonra, yukarıda Çin yönetimi açısından ele aldığımız metnin çözümlemesi de kolaylaşacaktır. Bu bağlamda Çin'in insan haklarına ilişkin “eşitlik” ilkesini Batı tarafından evrenselliği öne sürülen “insan hakları”na özgü eşitlik ilkesi bağlamında değil, tam tersine böyle bir temellendirmenin ancak ulusal sınırlara ve ulusal egemenlik sahalarına göre görelileşebileceği “yurttaş hakları” ekseninde ele alarak, “eşitlik” ilkesinin “evrensellik” ilkesine koşutluğu ile olan bağlarını koparmayı amaçladığı görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda, insan haklarının gerçekleştirilmesinin ulusal sorun olarak nitelenmesi ve hakların “insan hakları” olarak değil “yurttaş hakları” olarak vurgulanması, bir yandan da güçlü bir biçimde Batı'nın Çin'in içişlerine karışmasının meşru olmadığını da kanıtlama kaygısına işaret etmektedir.

Çin'in resmi insan hakları söyleminde öne çıkardığı son özellik ise, otantikliktir. Bu ilke gereği, devletin insan haklarının gerçekleştirilmesi için gerekli tüm yasal güvenceleri sağlayacağını garanti edildiği açıklanmakta ve Çin'de insan hakları hukukunun bu ülkede yaşayan tüm uluslar, toplumsal tabakalar ve toplumsal örgütler tarafından tam olarak desteklendiği belirtilmektedir.¹³ Bu son ifade ile birlikte, genel hatlarıyla Çin'in Batılı insan hakları kavramlaştırması aracılığıyla kendisine yönelttiği “demokratik seçimler yoluyla halkın yöneticilerini seçme ve değiştirebilme hakkı”nın varolmamasından kaynaklanan demokratik meşruiyet eleştirisinden duyulan rahatsızlık örtülü biçimde dile getirilmiş ve Çin'in insan hakları yaklaşımının tüm Çinli yurttaşlar tarafından desteklendiği belirtilmiş, diğer bir deyişle soyut bir ‘meşruiyet’ kaynağına atıf yapılmıştır. Bununla birlikte Çin yönetiminin kendisine atfettiği bu meşruiyetin ölçümünün hangi nesnel kriterler eşliğinde saptandığına dair somut bir verinin bulunmaması nedeniyle, sözü edilen Çin'e özgü insan hakları yaklaşımı Çin yönetimine yöneltilen eleştirileri bertaraf

¹³ Bkz., y.a.g.e.

etmeyi sağlamaktan çok, yönetimin bu suçlamalardan duyduğu rahatsızlığı (Çin'in içişlerine karışılması) seslendirmesine olanak veren bir işlev görmektedir.

Ele aldığımız bu ilk resmi metin aracılığıyla Çin yönetiminin insan hakları söyleminde kendisini genel olarak “evrensel”, özel olarak da “Batılı” insan hakları düşüncesinden kimi noktalarda farklılaştırmayı amaçladığı görülmektedir. Saptadığımız bir diğer nokta ise, Çin ile Batı dünyası arasında insan hakları alanında yaşanan gerilimin ve Çin'in sözünü ettiğimiz ilkeler doğrultusunda dile getirdiği rahatsızlıkların aslında salt insan hakları alanıyla sınırlı kalmadığı, insan hakları alanında gerçekleşen söylemsel mücadelenin sadece Çin ile Batı dünyası arasında yaşanan gerilimin iletişimini üstlenen ortak bir dil olduğudur. Bu açıdan, Çin'in resmi olarak dile getirdiği insan hakları kavramlaştırmasında beliren farklılıklar bir yana, Çin ile Batı dünyası arasında insan hakları alanında beliren en önemli ortak noktanın iki tarafın da insan haklarını bir söylemsel mücadele alanı olarak birbirlerine karşı kullanması gerçekliğidir. Çin yönetimi, insan hakları söylemi aracılığıyla Batı'nın bireyci, hak merkezli, liberal toplum yapısını eleştirme olanağı bulurken; Batı dünyası da Çin'in insan hakları yaklaşımını ve ihlallerini eleştirirken aynı zamanda onun kollektivist, ödev merkezli ve henüz Batılı yabancı sermayeye kapılarını rahatlıkla açmaktan çekinen, şeffaflıktan uzak sosyalist yönetimini eleştirmiş olmaktadır. Bu sayede ortaya çıkan görüntü ise, sosyal sistemler arasında eleştirel yaklaşımların aracı konumuna düşürülen insan haklarının zarar gördüğünü anlatmaktan öteye gitmemektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, Çin yönetiminin kendine özgü bir insan hakları anlayışını teorik olarak temellendirme gereksinimi karşısında, gerek ideolojik aygıtlarını gerekse bu aygıtlar bağlamında bilişim teknolojisinin devlete sağladığı olanakları sonuna dek insan haklarının Batı dışı teorik temellendirmesinin hizmetine koşan anlayışıdır. Bu yönde bir çabayı Batı dışı insan hakları kavramlaştırması amacıyla geliştiren bir başka Asya devletinin görülmemesi¹⁴, Çin'in Batı'dan yükselen eleştirel sesler karşısında insan hakları

¹⁴ Bu araştırma sırasında, özellikle Haziran 1993'te Viyana'da düzenlenen BM Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda insan haklarının Batılı karakterine itirazlar yönelten ülkelerin (başta İran, Endonezya, Malezya olmak üzere) gerek Dışişleri Bakanlıkları'na ait web siteleri, gerekse bu devletlere bağlı insan hakları kuruluşları ve yayın organları taranmış ve en yüksek donanımın ÇHC tarafından sağlandığı saptanmıştır. Sözünü ettiğimiz şekliyle, bilgi teknolojisinin son olanaklarını, Batı'nın Çin'e yönelttiği insan hakları ihlalleri suçlamalarını ortadan kaldırmak ve bu suçlamaların devlet seçkinleri nezdinde yarattığı rahatsızlık nedeniyle Çin'e özgü insan hakları kavramlaştırmasına

alanında bir alternatif olarak durmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik, Çin yönetimini insan hakları alanında kendine özgü bir anlayış geliştirmeye yönelttiği gibi, Batı'nın insan hakları alanında benimsediği hegemonik yaklaşımın ideolojik ve teknik aygıtlarını da insan hakları söyleminde Batılı kavramlaştırma karşısında antitez geliştirmek amacıyla içselleştirme yoluna ittiği görülmektedir.¹⁵

Çin yönetiminin resmi insan hakları söylemini teorik olarak besleyen en önemli kanallardan birisi de, Çinli akademisyenlerin ve düşünürlerin geliştirdikleri insan hakları yaklaşımıdır. Çalışmanın bu aşamasında, genel olarak Çin yönetim kademelerine bağlılık duyan akademisyen ve düşünürlerin insan haklarının evrenselliği düşüncesine yönelik geliştirdikleri tezler üzerinde durulacak ve buradan hareketle Çin yönetiminin dış ilişkilerini inşa ettiği insan hakları zemininin genel hatları da belirlenecektir.

Çin yönetimini insan hakları alanında Batı dünyasından yönelen eleştiriler karşısında teorik olarak güçlendirmeye çalışan Çinli akademisyenlerin görüşlerinde en çok öne çıkan yön insan haklarının evrensel olduğu; ancak her ülkenin tarihsel, kültürel koşulları gereği bu evrenselliğe farklı uygulama modelleri geliştirerek ulaşabileceği görüşüdür. Sözgelimi Li Yunlong'a göre, *"Batı'da savunulan insan hakları evrensel değildir. Batı'nın insan haklarına yaklaşımı, sadece evrensel insan haklarını gerçekleştirmenin özel bir biçimidir. Çin ödev/yükümlülük merkezli bir toplum olarak, insan haklarını daima 'ortaklaşacılık' merkezli ve ödevlerle bağlı niteliği ile tanımlayacaktır."*¹⁶ Başka bir makalesinde ise Yunlong, konuya daha da açıklık getirerek her ülkenin ya da bölgenin insan haklarını uygulamaya koymada kendine özgü yolları olduğunu örneklerle belirtmektedir. Sözgelimi Yunlong'a göre, *"bazı ülkeler devrimci yöntemler aracılığıyla insan haklarının gerçekleşmesinin yolunu açarken bazı ülkeler barışçı yöntemlerle bunu sağlamış ve bazı ülkeler*

yönelmek için bu olanaklardan yararlanılması (sözgelimi insan hakları alanında İngilizce dergi yayınına başlanması), insan haklarının Çin açısından içselleştirilmesi yönünde önemli bir adım olarak görülebileceği gibi, tüm bu olanakların seferber edilmesi eski devlet başkanı Xiaoping'in yukarıda alıntılıdığımız ifadesiyle *"insan hakları cephesinde verilen savaşı kaybetmeme"* düşüncesinin uzantısı olarak da görülebilir.

¹⁵ Çıplak'ın da belirttiği üzere, *"Çin, 'insan hakları diplomasisi'nin bileşenleri (bilgi üretimi + iktisadi güç) vasıtası ile sisteme bir ayna tutmakta, Batı tarafından kendisine karşı kurulan düzeni (bilgi üretimi + iktisadi güç) çözerek bir benzerini Batı'ya karşı kurmaktadır."*, bkz., Çıplak, a.g.e., s. 229

¹⁶ Li Yunlong, *Cultural Pluralism And Universal Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/features/20021219121413.htm>

*uluslararası işbirliğiyle insan haklarını gerçekleştirirken bazıları da bağımsızlık ve kendi tercihlerine dayanma yoluyla insan haklarını gerçekleştirme yoluna gitmiştir.”*¹⁷ Benzer biçimde Zhu Muzhi de, evrenselliğin bir amaca işaret ettiğini, bu amaca ulaşmak için ülkelerin kendilerine özgü nitelikleri gereği farklı yolları benimseyebileceğini vurgulamaktadır.¹⁸ Yaptığımız bu alıntılardan da anlaşılacağı üzere genel olarak eleştirilen yön; insan haklarının evrensel niteliğinden çok bu evrensel niteliğe ulaşmada tek bir modelin varolduğuna ilişkin Batılı görüşüdür. Diğer bir deyişle eleştiriler insan haklarının evrensel niteliği üzerinde değil, bu evrensel niteliğe yön veren Batılı karakterin kendisini tek standart model olarak Batı dışı dünyaya dayatması üzerinde odaklanmaktadır.

Çin açısından yukarıda evrensellik niteliğinin Batılı karakterine yöneltilen eleştirilerde Batı’nın insan haklarının evrenselliğine işaret eden standart model olarak kendi modelini dayatmasından duyulan rahatsızlık, diğer bir deyişle Batı’nın kendisini dünyanın merkezine koyma ve çevreyi kendi değerleri üzerinden eleştirmesine duyulan tepkide öne çıkan unsur, sömürgeci bir geçmişe sahip olan Batı’nın bu ülkelerin tarihlerinde emperyalist girişimlerinin bulunmasının yarattığı güvensizlikle de ilişkilidir. Bu anlamda, insan hakları alanında Batı’nın evrenselci söylemine yönelik örtülü “insan hakları emperyalizmi” suçlaması, kendisine Çin’in Batı ile ilişkilerinin geçmiş verilerinden tarihsel referanslar sağlayabilmektedir. Sözgelimi Muzhi bu durumdan duyulan rahatsızlığı, “*Uzun bir dönem emperyalizmin kısırcasında yaşamış Çin halkının, Çin’in onuruna ve egemenliğine insan hakları bahanesi altında zarar vermeyi amaçlayan hegemonyacı girişimlere karşı nefreti bitmiş değildir.*”¹⁹ sözleriyle dile getirmektedir. Böylece Çin’in insan hakları kavramlaştırmasında, geçmişte Batı ile ilişkilerden edinilen acı dersler bugün için bir ölçüt olarak geliştirilirken aynı zamanda bu durum Batılı insan hakları

¹⁷ Li Yunlong, *On the Universality and Particularity of Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/course/Basic2001101095512.htm>

¹⁸ Muzhi’ye göre “*bütün yollar Roma’ya çıkıyorsa, diğer bir deyişle Roma ulaşılacak hedef olarak saptanmışsa, Roma’ya farklı yollardan da gidilebileceği gerçeği gözardı edildiğinde, orada evrensellikten söz edilemez.*”, bkz., Zhu Muzhi, *A Knot To Be Untied -Differences on Human Rights Between China and the West-*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/documents/Schol20011130104126.htm>

¹⁹ Muzhi, y.a.g.e.

kavramlaştırmasının karşısında durabilmenin gerekçesini temellendirme işlevini de üstlenmiş olmaktadır.²⁰

Çin'in geçmişindeki Batı emperyalizmi deneyimini insan haklarının uygulanması sırasında yaşadığı sorunlara yönelik eleştirilere bir yanıt olarak geliştirmesi sonucu, Çin yönetimi tarafından ulusal egemenlik ve bağımsızlık kavramına yapılan atıflar artmış ve insan hakları sorununa Çin yönetim kademesi dışındaki aktörlerden yönelecek her türlü müdahale, Çin'in egemenlik sahasına müdahale olarak algılanmaya başlanmıştır. Nitekim bu anlayışın izleri, Çin'in "Yurt Savunması Siyaseti Temel İlkeleri" belgesinde de açıkça görülebilmektedir. Buna göre; *"bütün ülkeler, devletlerarası ilişkilerini beş ilke, yani; egemenlik alanları ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmama, karşılıklı içişlere karışmama, eşit haklara sahip olma, karşılıklı yarar ve barış içinde birarada yaşama ilkeleri temeli üzerinde oluşturmalıdır... Her ülkenin, kendi toplumsal düzenini, gelişme stratejisini ve yaşam tarzını seçme hakkı vardır. Hiçbir ülke, herhangi bir biçim veya herhangi bir bahane ile başka ülkelerin iç işlerine karışmamalı, asla başka ülkeleri askeri olarak tehdit etmemeli veya saldırmamalıdır."*²¹ İnsan hakları konusunda Çin'e yöneltilen eleştiriler karşısında Çin'in içişlerine müdahale edildiğinin resmi olarak açıklandığı ve insan hakları mazeretiyle Çin üzerinde Batı'nın hegemonik ilişkilerini pekiştirmesinden duyulan rahatsızlığın saptandığı alıntıları Çin'in yurt savunmasına ilişkin benimsediği ilkeler ile ilişkilendilendirdiğimizde ortaya çıkan sonuç; Çin açısından insan hakları sorununun aynı zamanda bir ulusal güvenlik sorununa işaret ettiğidir. Bu sonuca, *"hiçbir ülke, herhangi bir biçim veya herhangi bir bahane ile başka ülkelerin iç işlerine karışmamalı"* ifadesinden hareketle ulaşılabileceği gibi, sözünü ettiğimiz yaklaşım Yunlong'un şu sözleri ile de pekiştirilebilir: *"Çin insan haklarının uygulanmasında 'ulusal egemenlik' kavramına özel vurgu yapar ve egemenliğinin korunmasını daima öncelikli olarak gözetir."*²²

²⁰ Hernandez'in de belirttiği gibi, *"birçok Asyalı, Batı'nın geçmişteki dış politika tutumlarının onun değerler tartışmasında kredibilitesini azalttığına inanmaktadır."*, bkz., Carolina G. Hernandez, "How Different Are The Civilizations? A View From Asia", *International Politics and Society*, Vol: 2, 1997, s. 122

²¹ "Çin'in Yurt Savunmasının Temel İlkeleri", *Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Şurası Basın Müdürlüğü*, (Çev. Hakan Sevin), *Teori*, Sayı: 115, Ağustos 1999, s. 32

Buraya kadar aktarılan görüşlerden anlaşılacağı üzere, Çin'in insan hakları kavramlaştırmasının ortaya çıkmasında en büyük işlevi paradoksal biçimde Batı'nın insan hakları politikaları yerine getirmektedir. Batı'nın evrensellik anlayışı karşısında farklı evrensellik kurgularına yöneliş, Batı'nın geçmişte Çin'e yönelik emperyalist tutumunu bugün insan hakları konusuna dair tutumuyla ilişkilendirme ve ulusal egemenliğe yapılan vurguda insan hakları söylemi aracılığıyla sürekli hazırda tutulan bir Batı emperyalizmi tehdidi anlayışı. Tüm bu değişkenler gözönüne alındığında, Çin açısından insan hakları kavramlaştırmasında Batı'nın yerine getirdiği en önemli işlev, Batı'nın 'olumsuzlanan değerler bütününe işaret eden bir tarihsel konum' olarak görülmesi sonucu, Çin'in Batı'yı söylem inşası açısından "öteki" kılarak kendi insan hakları algısını kurgulamasına katkıda bulunmuş olmasıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kurguda öne çıkan önemli unsurlardan birisi de, hangi haklara uygulamada öncelik tanınacağı sorunu ile ilişkili görünmektedir. Batı'nın evrensellik söz konusu olduğunda birey haklarını sosyal ve ekonomik haklara önceleyen insan hakları yaklaşımı, Batı dışı toplumları insan hakları kataloğunun diğer haklar listesi ile bağ kurmaya yöneltmiş ve böylece insan hakları alanında Batı'nın evrensel bildirgede yer alan haklardan genel olarak bireyi özne olarak kurgulayan siyasal haklar kategorisiyle ilişkilendirilebilecek hakları öne çıkarması karşısında, Batı dışı yönetimler ve özelde Çin yönetimi birey karşısında topluluğu özne olarak vurgulayan sosyal ve ekonomik haklar ile gelişme hakkına işaret eden bir anlayışı benimsemiştir. Yunlong bu durumu şu sözlerle dile getirmektedir: *"Farklı ülke ya da bölgelerin insan haklarını uygulamaya geçirmeleri sırasında farklı öncelikleri bulunmaktadır. Bizler, Evrensel Bildirge'de ve bağlı sözleşmelerde ortaya konulan tüm hakları yürürlüğe koyamayız, bu gerçekçi olmaz. Her ülke bazı hakları toplumsal gereksinimlere ve tarihsel koşullarına uygun biçimde başka bazı haklara göre öncelikle uygulamaya koymalıdır. Çin, görece az gelişmiş bir ülke olarak ekonomik kalkınmaya vurgu yapmalı ve bu amaçla sosyal ve ekonomik hakların geliştirilmesine öncelik vermelidir. Bu evrensel insan haklarını*

²² Li Yunlong, *On the Universality and Particularity of Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/course/Basic2001101095512.htm>

uygulamaya geçirmenin yeni bir yoludur."²³ Bu sözlerde ifadesini bulan insan hakları kavramlaştırmasından da anlaşılacağı üzere Çin, evrenselci düşünce karşısında "kültürel görelilik" savını güçlendirmek yerine bu alanda "gelişmeci" yaklaşımı benimsemekte ve böylece insan haklarının evrensel niteliğine karşı durmamanın yarattığı düşünsel boşluğu, bu evrenselliği belirleyen Batılı kimliğin birey haklarına indirgenmiş evrenselciliğine karşı çıkmak yoluyla, öncelikler listesi farklılaşmış bir insan hakları listesi ile doldurmaktadır. Nitekim Yunlong'un da belirttiği üzere, *"bireysel haklar vurgusuna karşı çıkanlar insan haklarının evrensel niteliğine değil, onun bu çarpıtılmış tanımındaki bireyci aşırı vurguya karşı durmaktadırlar."*²⁴

Sözü edilen anlayışın izlerini diğer Asya ülkeleri bağlamında da sürmek mümkündür. Sözgelimi 1959 ile 1991 yılları arasında Singapur Başbakanı olarak görev yapmış olan Lee Kuan Yew'e göre, *"demokrasinin yayılması gelişmeye zarar veren disiplinsiz ve düzensiz koşulların yolunu açmaktadır"*²⁵, Endonezya'nın kurucu öncülerinden Supomo'ya göre ise, *"bireysel haklara yönelik talepler Endonezya'nın kendine özgü "aile devlet" anlayışı ile uyum göstermemektedir ve bu haklara yönelik talepler Endonezya'nın sahip olduğu karmaşık toplum yapısına çatışmaları alevlendirmek yoluyla zarar verebilir."*²⁶ Görüldüğü gibi, insan hakları listesinde "gelişme hakkı" adına bireysel hak ve özgürlüklerin tanınmasının belirli bir ekonomik performans sağlanana dek ertelenmesi düşüncesi, Asyalı yönetici elitler tarafından güçlü biçimde desteklenmektedir. Sözü edilen bu yaklaşımın doğurduğu çelişkiler ve bu çelişkilerin beraberinde taşıdığı sakıncaları saptamak, insan hakları alanında yaşanan düşünsel çatışmanın hatlarının belirlenmesine güçlü dayanaklar oluşturabilecektir. Bu yaklaşımın içinde barındırdığı birincil çelişki, ekonomik gelişme adına demokratik yönetim ile bireysel hak ve özgürlüklerin ertelenmesinin yarattığı zamansal sınırın belirsizliğidir. Diğer bir deyişle, ekonomik gelişmenin sağlanması amacıyla yürürlüğe konmayan, ekonomik gelişmeye zarar verdiği düşünülen bireysel hakların nesnel olarak hangi gelişmişlik aşamasına

²³ Li Yunlong, *On the Universality and Particularity of Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/course/Basic2001101095512.htm>

²⁴ y.a.g.e.

²⁵ David I. Hitchcock, "Asian Values and the United States: How Much Conflict?", *CSIS Report*, Washington, 1994'ten aktaran, Hernandez, a.g.e., s. 121

ulaşıldığında tanınıp yürürlüğe konacağı belirsizdir. Bu çelişkinin yarattığı sakınca ise, sözü edilen belirsizliğin tüm zamanlar için otoriter yönetimlerin iktidarlarını muhafaza etmelerinin anahtarı olarak kullanılmasıdır. Nitekim bu yaklaşım, bireysel hak ve özgürlük ihlallerini otoriter yönetimler açısından haklılaştırdığı kadar, bu yönetimlerin sonu belirsiz bir süre için iktidarda kalmalarını da meşrulaştırmak gibi çift yönlü bir işleve işaret etmektedir. Jones'un da belirttiği gibi, *"ılımlı otoriter yönetimler kısa sürede katı diktatörlüklere dönüşebilmekte ve kamu düzeni ile ulusal güvenlik adına yurttaşların haklarını ihlal edebilmektedir. Güvenlik güçleri tarafından aşırı güç bir kez elde edildiğinde, sıklıkla bu durum kurumsallaşmaktadır."*²⁷

Nesnel olarak bakıldığında, ekonomik gelişmenin sağlanması adına az gelişmiş ülkelerde planlı ekonomi modeli doğrultusunda kaynakların verimli değerlendirilmesi ve yurttaşların temel gereksinimlerinin karşılanması amacıyla devlet müdahalesinin şart ve zorunlu olduğu açıktır. Bununla birlikte, sözü edilen gelişmeci stratejinin mutlak otoriter yönetimlerin baskıcı eğilimlerini yurttaşlar nezdinde haklılaştırmayacağı da bir gerçek olarak saptanmalıdır. Nitekim Arat'ın da belirttiği üzere, *"azgelişmiş ülkelerde yeterli ekonomik kaynaklardan yoksun olan ve toplumsal rahatsızlıklarla karşılaşan hükümetler bu duruma baskıcı önlemlerle karşılık vermektedirler. Sonuç ise daha az demokratik yönetimdir. Bir yandan demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğunu seslendirirken diğer yandan Makyavel pragmatizmi ile otoriter önlemler almaktan geri durmayan siyasal elitlere tanık olmak oldukça yaygın bir durumdur."*²⁸ Ancak bu yaygın durum, yurttaşların demokratik haklarından yoksun bırakılmasını; sözelimi ifade özgürlüğünün, örgütlenme özgürlüğünün ve haklarının ihlal edildiğini düşünen yurttaşların yönetime talip olabilmesinin önünü açan yönetime katılma hakkının kullanımının sonu belirsiz bir süre için ertelenmesini haklılaştırmaktan da uzaktır. Bu yaklaşım açısından ortaya konulması gereken ikinci sakınca ise, ekonomik performansın giderek yükseldiği otoriter yönetim koşullarında yönetici elitlerin bu kez siyasal

²⁶ T. Mulya Lubis, "Human Rights Discourses in Contemporary Indonesian History: 1945-1993", presented at the First ASEAN Colloquium on Human Rights, Institute for Strategic and Development Studies, Manila, 16-17 January 1993, s. 17-18'den aktaran Hernandez, a.g.e., s. 121

²⁷ Sidney Jones, "Asian Human Rights, Economic Growth, and United States Policy", *Current History*, Vol: 95, No: 605, December 1996, s. 420

hakların tanınmasının varılan gelişme potansiyelini gerileteceği düşüncesi ile bu hakların tanınmamasını meşrulaştırmaya çalışmalarıdır. Bu bağlamda, hızlı büyüme oranına sahip bir “gelişmeci devlet” modelinin yönetici elitleri, sivil ve siyasi hak ve özgürlüklerin yokluğu ile sağlanan üstün ekonomik performans üzerinden bu hakların yokluğu ile ekonomik gelişme arasında pozitif bir ilişkilendirmeye gidecek ve sonuçta sivil ve siyasi haklara yönelik ihlaller, yönetici elitlerin iktidarına dönük tehditlerin bertaraf edilmesinde araçsal bir rol oynayacaktır. Böylece ekonomik gelişmenin sağlanması amacına feda edilen siyasi hak ve özgürlükler, bu kez de tanınmamaları yoluyla varılan ekonomik gelişmişlik düzeyinin korunması amacına hizmet edeceklerdir. Nitekim Singapurlu yurttaşların geliri, kişi başına yıllık ortalama 20 bin ABD Doları’nın üzerinde olmasına rağmen, Jones’un da belirttiği üzere bu ülke hala otoriter bir yönetim modeline sahiptir. Sonuç olarak, *“ekonomik gelişmenin siyasi özgürlüklerin genişletilmesine yol açtığı savı doğru olsaydı, Singapur bugün Asya’nın en özgür ülkesi olmalıydı.”*²⁹

Genel olarak Asya devletleri, özelde ise Çin devleti açısından insan haklarına ilişkin olarak ele alınması gereken bir diğer nokta ise, güvenceye bağlanması ekonomik gelişme düzeyi ile ilişkilendirilmiş bireysel hakların geleceğine ilişkin çıkarımları tarihsel-kültürel birikimle destekleyen, diğer bir deyişle “Asya değerleri” kategorisini inşa etmeyi gereksinen yaklaşımdır. Pollis’in de belirttiği gibi, *“Doğu Asya ülkelerinin modernite ve insan hakları söylemi, Batı’nın gelişmeci unsurlarını içselleştirirken diğer yandan modernite ve insan haklarını kendi özgün kültürel miras ve değerleri aracılığıyla dönüştüren bir konuma işaret etmektedir.”*³⁰ Daha açık ifade etmek gerekirse, Asya devletleri, bir yandan gelişme amacına hizmet eden Batılı anlamda “modern devlet” anlayışını benimsemekte ve bu doğrultuda bir devlet aygıtını örgütlemekte güçlük çekmezken, diğer taraftan Batılı insan hakları kavramlaştırmasının içselleştirilmesi konusunda reddedici bir duruşu kültürel değerleri ve geleneksel pratikleri aracılığıyla kurumsallaştırma düzeyine ulaşmıştır. Yönetici elitler açısından bu durumun nedenlerini irdelediğimizde, değer ve kurumların içselleştirilmesinde temel ölçütün doğuşları bakımından Batılı olup

²⁸ Zehra F. Arat, “Can Democracy Survive Where There is a Gap Between Political and Economic Rights”, **Human Rights -Theory and Measurement-** içinde, (Ed. David Louis Cingranelli), St. Martins Publishers, New York, 1988, s. 230

²⁹ Jones, a.g.e., s. 420

olmamaları ile ilişkili olmaktan çok, bu elitlerin yönetimde kalmalarını sağlayıp sağlamadıkları ya da otoriteyi pekiştirip pekiştirmedikleri ile ilişkili görünmektedir. Sözgelimi modern devlet, ortaya çıkışı ve gelişimi bakımından Avrupa’da bölünmüş otoritenin ulus temelinde birleştirilmesi ve bu yolla sınırları saptanan yurt genelinde tek bir hukuk örgütlenmesi ve tek otoritenin egemen kılınması sonucu belirmiştir. Gerek ortaya çıkış pratiği, gerekse bu pratiği destekleyen düşünsel katkıların ortak adı olarak Modernite ve Aydınlanma, önceki bölümde ayrıntılı biçimde ifade edildiği üzere, akli evreni anlamlandırma işlevinin merkezi aracına dönüştürmüş ve dinsel otoritenin biçimlendirdiği toplumsal yaşamı ve yönetim örgütlenmesini dünyevileştirmiştir. Bu dünyevileşme (sekülerleşme) sürecini izleyen dönemde, dinsel kimliğin geriletilmesi sonucu beliren meşruiyet sorununun ulus kimliği ile ikame edilmesi sonucunda ise bugün ifadesini ulus devlet modelinde bulan yönetim örgütlenmesi gerçekleşmiştir. Sözünü ettiğimiz bu anlayışın temelde Asya devletlerinin bugün benimsemekte tereddüt ettikleri liberal insan hakları kuramı ile de düşünsel olarak doğrudan bağlantısının olduğu gerçeği gözönüne alındığında, sözkonusu olanın salt Batılı olan/olmayan ayrımını anlatan bir ikileme dayanmadığı, yönetici elitlerin iktidarlarına “zor örgütü” olarak takviye yapan tüm işlevsel kurumların Batılı olup olmamalarına bakılmaksızın içselleştirilebildiği görülmektedir. Sözgelimi; Batılı anlamda modern ordu örgütlenmesi, Batılı anlamda seküler nitelikte egemenlik kaynağı olarak ulusa atıfta bulunulması ve bunun dolayımındaki ulus devlet anlayışı bu saptamayı destekler niteliktedir. Tüm bu saydıklarımız Batılı ve Avrupalı kimliğin inşasında temel yapı taşı işlevini yerine getirmiş unsurlar olarak değerlendirildiğinde, sonuçta varolduğu savunulan çatışmanın bir boyutuyla Batı ile Batı olmayan coğrafyalar arasında gerçekleşmekten çok Batı ile Batılaşmaya direnen devletlerin yönetici elitleri arasında sözkonusu olduğu belirlenebilmektedir.

Çin’in insan hakları algısını yönetim sistemine uyarlayarak kurgulaması olarak niteleyebileceğimiz bu aşamada, Çin yönetiminin evrensellik vurgusuna özenle karşı çıkmadığını belirtmesi, sadece insan hakları listesinde öne çıkarılan sosyal ve ekonomik haklar kategorisi ve bireyin hakları için topluluğun esenliğinin feda

³⁰ Adamantia Pollis, “Cultural Relativism Revisited: Through a State Prism”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 18, No: 2, May 1996, s. 332

edilemeyeceği anlayışı ile güçlendirilmiş “sol kolektivizm”³¹ yaklaşımını benimsemesi, Batılı insan hakları kavramlaştırmasında öne çıkan aşırı bireyci vurgunun evrenselleştirilmesine karşı, topluluğun haklarını önceleyen Batı dışı evrenselci bir insan hakları kataloğunun da öne çıkmasının yolunu açmaktadır. Başka bir deyişle, Çin yönetimi insan haklarının evrensel niteliğinden çok onun Batılı karakterine karşı durmayı vurgulayan bir konumu benimsemek yoluyla, aynı zamanda kendi evrenselci yaklaşımının da oluşumunun önünü açmaktadır. Bu evrenselci yaklaşımın Çin’e özgü tarihsel-kültürel referanslarla güçlendirilmiş bir insan hakları kuramı ortaya koyma amacına hizmet etmekten çok, varolan insan hakları kataloğunda saptanan öncelikli haklar listesi bağlamında sosyal ve ekonomik karakterli haklar aracılığıyla belirli bir gelişme stratejisi ve onun uzantısı olarak belirli bir siyasi örgütlenme modelini Batı karşısında alternatif konuma yükseltme amacına hizmet ettiği saptanabilir.

3.2. ABD ile ÇHC Arasında Yeni Hegemonya Arayışlarının İfadesi Olarak İnsan Hakları ve Mekansal Farklılık Vurgusu

Çin yönetiminin insan haklarına yönelik ortak anlayış geliştirebildiği devletlerin genel özelliği, bu devletlerin Asyalı olmaları ve bu Asya devletlerinin aynı zamanda Batılı insan hakları anlayışı ekseninde bir değerlendirme sonunda, Batı tarafından hak ihlalleri bakımından en çok eleştirilen devletler olmalarıdır. Bu saptama çeşitli örneklerle desteklenebilir. Sözgelimi, Çin ve Filipinler arasında 21. yüzyılda ikili işbirliği hakkında ortak açıklamanın 10. maddesinde taraflar, insan haklarının evrensel niteliğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmuş ve bunu şu sözlerle ifade etmişlerdir: “*Her iki taraf da insan haklarının evrenselliğini kendi farklı kültürleri, gelenekleri ve pratiklerini de göz önüne alarak tanır ve bu evrenselliğe saygı duyar.*”³² İkili ilişkilere benzer biçimde, Çin’in öncülüğünü üstlendiği bölgesel oluşumlar aracılığıyla yayımlanan bildirilerde de insan hakları

³¹ “Sol Kolektivizm” insan hakları ihlallerini genel olarak kuzey/güney eşitsizliği ve emperyalizm ile ilişkilendirmekte ve az gelişmiş dünyada bireysel haklar ile siyasal haklara yönelik ihlalleri gözardı ederek topluluk haklarının öncülüğünü üstlenmektedir. Bu anlayışa göre “Sol Kolektivizm”, bireysel insan hakları idealini kapitalist sömürtye zemin hazırlayan Batı’nın kültür emperyalizminin bir biçimi olarak nitelemektedir. Bkz., Rhoda E. Howard, “Human Rights And the Search For Community”, *Journal of Peace Research*, Vol: 32, No: 1, 1995, s. 3

³² *Joint Statement Between China and the Philippines on the Framework of Bilateral Cooperation in the Twenty-First Century*, Çin Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, Yayımlanma Tarihi: 16.05.2000, Erişim: 21.03.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/4035.html>

konusuna değinilmeden geçilmemektedir. Genel olarak Batı'nın kavramlaştırmasını karşısına alan bir yaklaşımı düşünsel ilgisinin merkezine yerleştiren bu bildirgelere örnek olarak Şanghay Beşlisi'nin³³ 25 Ağustos 1999 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Bişkek'te 20. yüzyılın son zirvesi için biraraya gelmeleri sonucu yayımladıkları bildiri gösterilebilir. Şanghay Beşlisi, liderler zirvesi sırasında *“insan haklarını bahane ederek ülkelerin içişlerine karışma gibi BM yasasına aykırı tavır ve faaliyetlere tamamen karşı olduklarını beyan etmişlerdir. Dünya'nın tek kutuplu düzenine karşı, çok kutuplu dünya düzeninin benimsendiğini ve bu düzenin dünyanın uzun süre istikrarını sağlayacağını öne sürmüşlerdir.”*³⁴ Sayıca çoğaltılabilecek bu örnekler aracılığıyla varmaya çalıştığımız sonuç şudur: Çin sahip olduğu kültürel değerleri ile tarihsel gelenekleri (Konfüçyus felsefesi) bakımından birçok Asya toplumu ile ortak nitelikler taşımamakla birlikte (Asya'nın Budist, İslami ve birçok farklı dinsel ve geleneksel pratiğin içiçe geçtiği bir kültür coğrafyası olması nedeniyle); Batı'nın Asyalı devletlerce yürütülen insan hakları ihlallerini yayımladığı düzenli raporlar aracılığıyla eleştirmesi karşısında, Batı dışı “öteki” olarak Asya devletlerinin ortak bir insan hakları politikası geliştirmesinin gerekliliğinin ayırdına varmış görünmektedir. Böylece, farklı kültürel ve dinsel geriplanlara sahip devletler açısından insan hakları söylemine yönelik geliştirilen kültürel görelilik temelli Batı karşıtı söylem, bir yandan bu hak ihlallerinin özgün/yerli değerler aracılığıyla meşru kılınmasına hizmet ederken, diğer yandan da eleştirilen devletlerin ortak bir Asyalı kimliği inşa etmesine de olanak vermektedir. Sözü edilen bu “Asyalı” kimliği henüz gelişim halinde olmakla birlikte, bu kimliğin oluşumuna yönelik izler yukarıda verilen örneklerin yanısıra Çin'in ABD ile insan hakları ekseninde geliştirdiği söylemsel mücadelenin ideolojik aygıtları üzerinde yürütülecek bir çalışma aracılığıyla da saptanabilmektedir. Bu nedenle çalışmanın

³³ **Şanghay Beşlisi:** 1996 yılında ABD ile Japonya arasında Asya-Pasifik'te ilişkilerin güvenlik temelli gelişiminin yarattığı rahatsızlık sonucu, 24-26 Nisan 1996 tarihleri arasında Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin Pekin'e gelerek Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ile görüşmüş, ziyaret sonucunda Çin ile Rusya arasında imzalanan 10'dan fazla anlaşmanın yanı sıra Rusya'nın Tayvan ve Tibet'in Çin'in bir parçası olduğunu kabul ettiği; Çin'in ise ABD önderliğindeki Batı cephesinin hegemonya politikasını kınadığı ortak bir deklarasyon yayınlanmıştır. Zirvede Çin, Yeltsin ile birlikte Çin'e gelen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahmanov ile beş ülkenin sınır bölgelerinde karşılıklı askeri güvence sağlayan bir anlaşmayı da Şanghay kentinde imzalamıştır. Böylece Şanghay Beşlisi adı verilen oluşum ortaya çıkmıştır. Bkz., Nuraniye Hidayet Ekrem, **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2003, s. 137

³⁴ Bu açıklama için bkz., y.a.g.e., s. 152

bu aşamasında, Çin ile ABD arasında insan hakları alanında verilen söylemsel mücadelenin gelişimi hakkında genel bir değerlendirmeye yer verilecektir.

Çin'in insan hakları sorununu 1979 yılında ilk gündeme getiren kişinin ABD Başkanı Jimmy Carter olduğu bilinmektedir. 1 Ağustos 1986'da ise ABD Kongresi, Çin'in insan haklarını ihlal ettiğine ilişkin bir kararname çıkartmış, 18 Haziran 1987'de de ABD Kongresi, Çin'in Tibet bölgesinde insan haklarının ihlal edildiği konusunda ayrı bir kararname yayınlamıştır.³⁵ Tüm bu gelişmelere karşın, Çin ile ABD yönetimi arasında insan hakları alanında yaşanan söylemsel mücadelenin başlangıç tarihi olarak 4 Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda gösteri yapan yüzbinlerce kişinin üzerine Çin yönetiminin ağır makinalı silahlar ve zırhlı araçlarla yürütmesi sonucu, bini aşkın kişinin yaşamını yitirdiği olaylar saptanabilir. Bu bakımdan Tiananmen olayları Çin ile ABD arasında insan hakları konusunda, “*bir kırılma noktası*”dır.³⁶ Bu olaylar sonucunda ABD, Çin yönetimini kınamakla kalmamış, aynı zamanda Çin'e ambargo uygulamaya başlamıştır. Olayları izleyen ilk gün olan 5 Haziran 1989'da ABD yönetimi Çin'e yönelik ilk ambargo kararını çıkartmıştır.³⁷ Mayıs 1994'te ise Clinton yönetimi, Çin'e yönelik yeni bir insan hakları stratejisi ortaya koymuştur.³⁸ Gerek ortaya konulan yeni strateji, gerekse ABD Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü Bürosu tarafından yayımlanan ülkelerin yıllık insan hakları raporları aracılığıyla Çin ile ABD arasında insan hakları, giderek söylemsel ve ideolojik bir mücadele alanı niteliğine bürünmüş ve tarafların birbirlerine yönelik örtülü eleştirilerinin iletişimini insan hakları alanında yaşanan gerilim üstlenmiştir. Siyasal boyutta insan hakları giderek ABD ve Çin arasında düşünce ayrılığı bulunan konuların en başında yer bulurken, insan hakları sorunu ABD'nin Çin'e yönelik dış politika anlayışının inşasında temel öncelikli bir konuma yerleşmiştir.³⁹ Sözgelimi, Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, 1997 sonunda ABD'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında kendisine ABD Devlet Başkanı Bill Clinton'un “*Çin insan hakları konusunda tarihin yanlış tarafındadır.*”

³⁵ bkz., Ekrem, a.g.e., s. 43

³⁶ Çıplak, a.g.e., s. 227

³⁷ Ekrem, a.g.e., s. 43

³⁸ Bu stratejiye göre; a) ABD iş dünyası Çin'in liberalleşmesine katılmalı, b) Hür Asya Radyosu kurularak Çin'e yayını artmalı, c) Çin'in insan hakları ihlalleri uluslararası platforma götürülmeli, 4) Çin'in hükümet dışı kuruluşlarına destek verilmelidir. Xinhua Haber Ajansı, 26 Mayıs 1994, Washington'dan aktaran, Ekrem, a.g.e., s. 44

³⁹ Quansheng Zhao, “China and Major Power Relations in East Asia”, *Journal of Contemporary China*, Vol: 10, No: 29, 2001, s. 676

sözünün hatırlatılması üzerine, değişik ülkelerin değişik tarihi, kültürel geleneklere ve farklı ekonomik gelişme düzeylerine sahip olduklarını, insan hakları konusundaki önerilerin söz konusu ülkenin koşullarına uyumlu olması gerektiğini belirtmiş⁴⁰; Tiananmen Meydanı olayları sonrasında ABD tarafından Çin'e gerçekleştirilen ilk resmi ziyarette ise, ABD Devlet Başkanı Bill Clinton ile Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Jiang Zemin ortak basın açıklamaları tüm dünyaya canlı yayınla aktarılırken, insan hakları konusunun gündeme gelmesiyle birlikte görüş ayrılığını açığa vuracak biçimde tartışmaya başlamışlardır.⁴¹

Benzer biçimde, insan hakları alanında yaşanan bu gerilimi dönemsel olarak en yüksek düzeye çıkaran nokta ise, her yıl ABD Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları ve İşgücü Bürosu tarafından yayımlanan ülkelerin yıllık insan hakları raporlarının Çin yönetiminde yarattığı rahatsızlık ve bu rahatsızlığın ortaya çıkardığı söylemsel tepki olmuştur. Sözgelimi 1997 yılında ABD'nin Çin'in 1996 yılı insan hakları raporunu yayımlamasının ardından, Çin yönetimi ABD yönetiminin yıllık insan hakları ihlallerini içeren karşıt bildiriler yayımlamış ve ülkenin İngilizce yayın yapan gazeteleri aracılığıyla bu karşıt bildiriler dünyaya duyurulmaya çalışmıştır. Bunların içinde en dikkat çekici örnek, 4 Mart 1997'de Çin resmi haber ajansı Xinhua tarafından, 3 Mayıs 1997 tarihinde ise China Daily gazetesinde yayımlanan Ren Yanshi imzalı yazıdır. Bu yazıyla birlikte ABD'nin Çin'e yönelik insan hakları ihlalleri suçlamaları, benzer bir yöntem kullanılarak ABD'ye karşı geliştirilmiştir. Söz konusu yazıya göre, *"kendisini dünyanın insan hakları yargıcı olarak sunan ABD, yayımladığı raporda kendi ülkesinde varolan insan hakları ihlalleri hakkında tek bir cümleye bile yer vermemiştir. Gerçekte kendisini 'küresel insan hakları otoritesi' ilan eden ABD'nin insan hakları kaydı, dünyada en kötü ülkeler arasında yer almaktadır."*⁴² Sözü edilen yazı aracılığıyla bir bakıma ABD ile Çin arasında

⁴⁰ Aktaran, Emin Gürses, "İnsan Hakları Diplomasisi", (Der. Emin Gürses), a.g.e. içinde, s. 20

⁴¹ Basın toplantısı sırasında Clinton, Tiananmen Meydanı olaylarını gündeme getirerek, güç kullanımının yanlış olduğunu belirtmiş, hükümetlerin görevinin ifade, örgütlenme ve inanç özgürlüğünü korumak olduğunu eklemiştir. Buna karşılık Zemin, *"eğer Çin Hükümeti olaylar karşısında kararlı önlemler almamış olsaydı, bugün sahip olduğumuz istikrara sahip olamazdık"*, yanıtını vermiş; Clinton'un muhaliflerin ve siyasal tutukluların salıverilmesine ilişkin talebini ise Zemin, *"Çin'de bizim kendi hukukumuz var."* diyerek ABD'nin insan hakları aracılığıyla Çin'in içişlerine ve ulusal hukukuna müdahale etmesini örtük biçimde eleştirmiştir. Bkz., *Clinton, Jiang Debate Human Rights on TV, CNN International Web Sitesi*, 27.06.1998, Erişim: 13.02.2003, <http://www.cnn.com/WORLD/asiapcf/9806/27/clinton.china>

⁴² Ren Yanshi, *USA, A Country in Need of Human Rights*, 03.05.1997 tarihli *China Daily*, Erişim: 12.02.2003, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chindail.htm>; yazıya göre; *"ABD Başkanlık*

yaşanan insan hakları geriliminin odak noktaları saptanabilirken, diğer yandan daha önce de belirtildiği üzere söz konusu raporlar aracılığıyla taraflar, rakip iki siyasi sistem olarak birbirlerinde varolmasından rahatsızlık duydukları, diğer bir deyişle kendi egemenlik alanlarına etki etmesinden çekindikleri yönleri eleştirme fırsatı da bulmaktadırlar. Sözünü ettiğimiz yazıda da bunu kanıtlar nitelikte kimi örnekler saptanmıştır. Sözgelimi, Çin yönetimi bu yazı aracılığıyla ABD demokrasisini ve genel seçimlerin meşruiyetini tartışmaya açmış ve sonuçta bu seçimlerin beyaz ve zengin küçük bir azınlığın yararına hizmet eden, genel iradeyi ve çoğunluğun iradesini yansıtmaktan uzak sonuçları nedeniyle, ABD demokrasisini “Para Çantası Demokrasisi” olarak nitelemiştir. Böylece Çin yönetimi, bir yandan kendi egemenlik sahası altında nasıl bir demokrasi anlayışına sahip olmadığının saptamasını yaparken, aynı zamanda da serbest seçimlere dayanmayan siyasal modelini serbest seçimlerin gerçekten geniş çoğunluğun iradesini yansıtmadığı ABD uygulaması üzerinden yargılamak yoluyla da meşru kılmaya çalışmıştır. Bir diğer eleştiri noktası ise, sözü edilen demokrasinin gücün ve zenginliğin hizmetine sunulmuş olduğu saptamasıdır. Buna göre, ABD “zenginler demokrasisi” ile yönetilmektedir; nüfusun en zengin %1’lik diliminin ABD’nin toplam gelirinin %40’ına sahip olduğu ABD’de, büyük miktarlarda parasal yatırım ve harcama yapmaksızın Kongre’ye ya da Başkanlığa aday olmak ve kazanmak imkansızdır.⁴³

Benzer biçimde, ABD’nin 2003 yılında yayımladığı “2002 Yılında Çin’de İnsan Haklarının Durumu” raporunun ardından Çin yönetimi de ABD’nin 2002 yılı insan hakları raporunu tüm dünyaya açıklamıştır. Rapora göre; “ABD’de suç oranı 2001 yılına göre %36 oranında artmış, bu oran Boston’da ise %67’ye ulaşmıştır. 2002 yılında ABD’de aylık tutuklanan insan sayısı %15 oranında artmıştır... ‘ideal demokrasi modeli’ olmakla övünen ABD, kendi modelini tüm dünyaya satmaya çalışmaktadır. Gerçekte ise Amerikan Demokrasisi daima nüfusun çok küçük bir azınlığını oluşturan zenginlerin demokrasisi olmuştur... ABD Adalet Politikaları Enstitüsü’nün raporuna göre, bu ülkede yaşayan her beş zenciden biri yaşamı boyunca en az bir kez gözaltına alınmıştır. Tutukevlerinde bulunan zenci sayısı, üniversitede okuyan zenci sayısından kat kat fazladır... Binlerce Amerikan askeri,

seçimlerine seçmenlerin sadece %49’u katılmıştır ve bu da seçilen Başkanın seçmenlerin yalnızca %25’inin desteğine sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, genel seçim olarak anılan uygulamanın bütün olarak halkın iradesini de çoğunluğun iradesini de yansıtmadığı açıktır.”

denizaşırı ülkelerde konuşlanmış ve bulundukları ülkelerde suç işlemiş ve insan haklarını ihlal etmiştir. Her yıl Güney Kore’de ortalama 400 trafik kazasının ABD askerlerince işlendiği saptanmışken, bu askerlerin sadece 10’u Güney Kore mahkemelerinde yargılanabilmiştir.”⁴⁴

Bu örnekler aracılığıyla da görüldüğü üzere Çin yönetimi, Çin’in egemenlik sahasında beliren insan hakları ihlallerini Çin’e dönük bir eleştiri aracına dönüştüren ABD’nin kendi ülkesinde varolan hak ihlallerini gündeme getirerek insan hakları diplomasisini dengelemeye çalışmakta, bu durumda ise insan hakları gerçekleştirilmesi düşünülen bir ideal olmanın gerisinde, farklı siyasal konumlar arasında bir güç ve üstünlük sağlama aracı konumuna düşürülmektedir. 2003 yılında uluslararası hukuku hiçe sayarak Irak’ı işgal eden ve böylece Ortadoğu’da yayılmacı gündemini öne alan, 11 Eylül 2001 saldırıları sonucu giderek askeri küreselleşme anlayışı ile hareket eden, daha önce örneklediğimiz şekliyle hukuku hiçe sayarak Guantanamo üssünde gözaltında bulunan tutukluların birçoğunu aylardır yargılamadan bekleten ABD’nin insan hakları konusunda rapor yayınlaması ve bu raporlar aracılığıyla diğer ülkelere kendi demokrasi ve insan hakları anlayışını ihraç etmeyi amaçlaması ciddi bir çelişki yaratmaktadır; zira bu koşullarda dünyada insan hakları konusunda diğer ülkeleri eleştirebilmek için, öncelikle eleştiren ülkenin bu yüksek ideallerle kendisini bağlı hissetmesi ve bu doğrultuda bu hakları uygulamaya koyması gerekmektedir. Bu açıdan konuya yaklaştığımızda, bugün insan hakları alanında evrensel boyutta yaşanan en büyük sorun, insan haklarının evrensel olup olmadığı ile ilişkili olmaktan çok, bu evrensel hakların savunuculuğunu yapan siyasi konumun dünyanın farklı coğrafyalarında zaman zaman baskıcı rejimleri iktidara taşınması ile haksız işgaller ve ambargolar aracılığıyla binlerce kadının ve çocuğun ölümüne neden olmasının yarattığı çelişik ve inandırıcılıktan yoksun konumla ilişkilidir. Özellikle insan hakları ihlallerinin yaşandığı ülkelerin yönetimlerine yönelen ABD merkezli demokrasi ve insan hakları eleştirilerine karşı, genel olarak ABD’ye sözünü ettiğimiz saptamalar noktasından yaklaşmak yoluyla karşıt bir insan

⁴³ y.a.g.e.

⁴⁴ *China Releases US Human Rights Record in 2002*, 03.04.2003 tarihli *People’s Daily*, Erişim: 12.04.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200304/03/eng20030403_114519; bu örnekler çoğaltılabilir. Nitekim ABD’nin 2002 yılında yayımladığı raporun ardından Çin benzer biçimde bir rapor yayımlamış ve ABD’nin yayımladığı raporu “kibir ve önyargı ürünü” olarak nitelemiştir. Bkz., *US Human Rights Report: A Product of Pride and Prejudice*, 12.03.2002 tarihli *People’s Daily*, Erişim: 12.04.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200203/12/eng_20020312_91972

hakları mekanizması geliştirilmiştir. Bu durumda, bir yandan dünyanın farklı coğrafyalarını askeri tehdit altında bulundurup kendi özsel çıkarları açısından gerekli gördüğünde bu coğrafyaları işgale kalkışmaktan çekinmeyen ABD yönetimi, öte yandan küresel boyutta insan hakları savunuculuğuna soyunduğunda, ortaya çıkan sonuç, giderek yükselen Amerikan karşıtı eğilimlerin insan hakları karşıtlığı ile özdeşleşmesidir. Sözgelimi, Kore Cumhuriyeti'nde (Güney Kore) 11 Eylül 2001 saldırıları sonucu ABD'nin askeri küreselleşme yanlısı tutumu sonrası Amerikan karşıtı eğilim taşıyanların oranı %56'ya yükselmiş⁴⁵, ABD hakkında olumlu düşüncelere sahip olan insanların oranı 2000 yılında %58 iken 2002 yılında %53'e⁴⁶, başkanlığını ABD eski Dışişleri Bakanı Madeline Albright'ın yaptığı The Pew Research Center tarafından 50 ülkede gerçekleştirilen anket çalışmasının Haziran 2003'te yayımlanan sonuçlarına göre ise Mayıs 2003 itibariyle de %46'ya düşmüştür.⁴⁷ Sözünü ettiğimiz bu son rapora göre; Endonezya'da 2000 yılında ABD hakkında olumlu fikir belirtenlerin oranı %75 iken, Mayıs 2003 itibariyle bu oran %15'e; Almanya'da %78 iken, %45'e; Fas'ta %77 iken, %27'ye; Türkiye'de ise %52 iken, %15' düşmüştür. Filistin Özerk Yönetimi'nde ise bu oran %14'ten %1'e inmiştir.⁴⁸ Tüm bu veriler gözönüne alındığında, Amerikan karşıtlığı ile ABD'nin savunuculuğunu yaptığı insan haklarına karşıtlık arasında doğrudan bir ilişkilendirmeye gitmek, insan hakları ihlalleri dosyası kabarık hükümetlerin işini kolaylaştıracağı gibi, bu durum geniş halk kitleleri nezdinde bu ihlallere yönelik eleştirilerin anlamsız kılınmasının Amerikan karşıtlığı üzerinden meşrulaştırılmasını da olanaklı hale getirebilmektedir. Nitekim, 1959-1991 yılları arasında Singapur Başbakanı olarak görev yapmış Lee Kuan Yew'in NPQ Editörü Nathan Gardels ile gerçekleştirdiği söyleşi sırasında, Çin'e yönelik insan hakları ihlalleri eleştirilerinin sorulması üzerine, "*Çin'in elli yıl sonra Amerikan usulü insan haklarını kabul etmiş olacağından o kadar emin değilim.*"⁴⁹ sözleri, Batı dünyasından Asya'ya yönelen eleştirilerin merkezinde insan haklarının Amerikan tarzı algılanışının yattığının

⁴⁵ Seung Hwan Kim, "Anti-Americanism in Korea", *The Washington Quarterly*, Vol: 26, No: 1, Winter 2002-2003, s. 109

⁴⁶ Eric Teo Chu Cheow, "Anti-Americanism Rises in Asia", 11.01.2003 tarihli *The Japan Times*, Erişim: 14.04.2003, <http://www.siiainline.org/article/Eric%20Teo%203.doc>

⁴⁷ *How Global Public View: War in Iraq, Democracy, Islam and Governance, Globalization. Views of a Changing World, The Pew Global Project Attitudes Survey*, June 2003, s. 19, Erişim: 28.06.2003, <http://people-press.org/reports/pdf/185.pdf>

⁴⁸ y.a.g.e., s. 19;

⁴⁹ Nathan Gardels, "Asya Usulü, Lee Kuan Yew ile Söyleşi", *Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor -Yüzyılın Sonu-* içinde, (Ed. Nathan Gardels), (Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 271

düşünüldüğünü kanıtladığı gibi, aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz özdeşleşmenin risklerini de içinde barındırır bir duruma işaret eder niteliktedir. Sonuçta, ABD siyasetinde araçsal bir konuma denk düşen insan haklarının yeniden idealize edilmiş algısının evrensel olarak geçerlilik kazanması, ABD'nin bugünkü çifte standartlı, yayılmacı, işgalci tutumundan vazgeçmesiyle de bağlantılı ve hatta olanaklı gözükmektedir.⁵⁰ Diğer bir deyişle, Heuer ve Schirmer'in de belirttikleri üzere; *"belki de bu hakların en büyük düşmanı, ABD siyasetinin bir aletinden başka anlamı olmayan, dünyaya medyası, sivil toplum kuruluşları ve diplomatları aracılığıyla ilan edilen insan haklarının ta kendisidir."*⁵¹

Genel olarak ABD'nin çifte standartlı insan hakları politikasını göz önüne seren tutumun izleri, çokuluslu şirketlerin yatırım politikalarında ve kapitalist küreselleşmenin doğasında da gözlemlenebilir. Sözgelimi, yabancı yatırımların artış oranıyla, yatırımcının yöneldiği ülke arasında hukuk devleti ve insan haklarına saygıyı da içeren siyasal demokrasinin varlığını gözeten bir bağlantı olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle, kurumsal olarak insan haklarını ihlal eden ve Batılı anlamda bir siyasal demokrasi modelini içselleştiremeyen Çin'den yabancı yatırımcıların uzaklaşması beklenirken bunun tam tersi gerçekleşmiştir. Gorbaçov

⁵⁰ ABD'nin bugünkü işgalci ve uluslararası hukuku dışlayan tutumuna bir diğer örnek de, ABD yönetiminin 1 Temmuz 2002 tarihinde yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Roma Tüzüğü'nü imzalamamış olmasıdır. 17 Temmuz 2002 tarihi itibarıyla bu tüzüğü imzalayan devlet sayısı 76'dır. Bkz., Hakan Ataman, "Adalet İstisna Değildir", 03.08.2003 tarihli **Radikal İki**, s. 4; ayrıca bkz., Sami Nair, "Hukukun Yıkılışı: Washington'a Göre Dünya", **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Sayı: 12, 15 Mart-15 Nisan 2003, s. 31; UCM, soykırım, tecavüz, işkence, seks köleliği gibi her türlü insan hakları ihlali suçlamasıyla devlet başkanlarından sıradan yurttaşlara dek herkesin Hollanda'nın Lahey kentinde göreve başlayan bir mahkemede yargılanabilmesinin yolunu açmıştır. Yabancı topraklardaki Amerikan askerlerinin bu suçlardan yargılanacağından çekinen ABD, UCM'yi onaylamamaktadır ve ABD Temsilciler Meclisi, UCM'nin yargılayacağı bir ABD'liyi kurtarmak için ABD Devlet Başkanı George W. Bush'a güç kullanma yetkisi vermiştir. ABD'ye göre 76 devletin kuruluşunu onayladığı UCM *"haydut mahkemedir."*, bkz., "Haydut Mahkeme Krizi" başlıklı haber, 02.07.2002 tarihli **Hürriyet Gazetesi**, s. 12

⁵¹ Heuer ve Schirmer, a.g.e., s. 122; ABD'nin insan hakları ve demokrasi kavramlarının içeriğini emperyalist girişimlerinin aracı konumuna düşürecek biçimde boşlatması sonucu güçlenen tiranlık eğilimi, sonuçta bu ülkenin kuruluş felsefesi olan liberal özgürlükler yaklaşımının da temellerini sarsmaktadır. Arendt'in deyişiyle; *"rıza gereksinmesi olmadığından, tiranlık yabancı halkları yönetmekte başarılı olabilirse de, iktidarını sürdürmesi öncelikle kendi halkının ulusal kurumlarını yok etmesine bağlıdır."* Hannah Arendt, **Totalitarizmin Kaynakları-2: Emperyalizm**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19; konuya bu açıdan bakıldığında, 18. yüzyılda John Locke'un "Doğal Haklar Kuramı"ndan esinlenerek kuruluş bildirgelerini biçimlendiren ABD'nin bugün özgürlükçü Locke çizgisinden mutlakiyet yanlısı Hobbes çizgisine evrildiğini saptamak yanlış olmayacaktır. Arendt'in de saptadığı üzere, *"hiçbir zaman tam anlamıyla kabul görmemiş olsa da, Hobbes burjuvazinin gerçek filozofuydu; çünkü, birikim süreci er ya da geç mevcut teritoryal (ülkesel) sınırların açılmasını gerektireceği için... hiçbir zaman sonu gelmeyecek bir edinme yoluna girmiş bir toplumun, yine buna uygun sonsuz bir güç yaratma sürecine yetenekli dinamik bir siyasi örgütlenme kurmak zorunda olduğunu öngörmüştü."*, Arendt, a.g.e., s. 48

ve ardından Yeltsin ile birlikte Rusya, Batılı demokratik kurumların ve değerlerin varlığını içselleştirmeye dönük politikalar gütmeye başlamasına karşın, bu değer ve kurumlara karşı durduğu Batı dünyasınca saptanan Çin, Rusya'ya göre çok daha büyük miktarlarda yabancı yatırımcıyı ülkesine çekmeyi başaramamıştır.⁵² Sonuçta, Shlapentokh'un da aktardığı gibi, *"elit patronlar için Çin rejiminin insan hakları ihlalleri nadiren önemlidir. Örneğin, 1989 katliamından sonra Çin'e yönelen yabancı yatırımlarda inanılmaz oranda artış kaydedilmiştir."*⁵³ Çok uluslu şirketlerin öncülüğünde, Batılı anlamda demokratik kurumsallaşmanın ve insan hakları koruma mekanizmalarının varolmadığı ülkelere yönelen bu yatırım akınına açıklamak için ortaya konulabilecek en önemli etmen ise, sınırsız kar güdüsünden destek bulan ucuz işgücü maliyetlerinin sermaye grupları açısından çekici varlığıdır. Xing'in deyişiyle; *"düşük ücret ve uzun çalışma saatleri, çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) geliştirmekte olan dünyaya olan ilgisinde en önemli güdüleyici konumundadır."*⁵⁴ Bu durum, bir yandan insan haklarının ve demokrasinin küresel çapta yaygınlaşıp geçerlilik kazanmasının önüne kapitalist merkezli bir set çekerken, diğer yandan da Çıplak'ın da ifade ettiği üzere, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olarak Çin'in nüfusuyla dünyanın tüketmeye hazır en büyük pazar avantajını, bulunduğu coğrafyanın stratejik önemiyle ve sahip olduğu nükleer güç potansiyeli ile birleştirerek, uluslararası sistemin kendisine yönelttiği 'insan hakları' müdahalelerini karşılayabilmesine olanak vermektedir.⁵⁵

Çin'in insan hakları ihlallerine yönelik eleştiriler bir yandan sürdürülürken, ABD'nin dünya çapında tanınmış firmaları, Çin'de belirlediği çalışma rejimi ve işçi ücretleri ile bu eleştirilerin odağı konumuna gelmekte; diğer bir deyişle ABD yönetimi bir yandan yayımladığı raporlar aracılığıyla Çin yönetiminin insan hakları karnesini eleştirirken, diğer yanda ünlü Amerikan firmaları Çin'de insan ve işçi haklarını ihlal etmekten geri durmaz konumlarını sürdürmektedirler. Sözelimi Ulusal Emek Komitesi'nin (NLC) raporuna göre, Nike firmasının Çin'de 50'ye yakın fabrikası bulunmaktadır. Nike firması bu fabrikalarda üretim yapan çocuk işçilere günde on iki saatlik çalışma karşılığında 2 Dolar (ABD) 20 Cent, kadın

⁵² D. Shlapentokh, "Post-Mao China: An Alternative to The End of The History", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol: 35, 2002, s. 250

⁵³ 31 Aralık 1991 tarihli *Los Angeles Times*'tan aktaran, y.a.g.e., s. 251

⁵⁴ Li Xing, "Democracy and Human Rights: China and The West", *Monthly Review*, Vol: 48, Issue: 7, December 1996, s. 37

işçilere ise günlük 15 saatlik çalışma karşılığında 3 Dolar 30 Cent ücret ödemektedir. Fabrikalarda çalışan kadınlar 20'şer kişilik odalarda konaklamakta ve işçilerin sendika kurması, örgütlenmesi ve grev kararı almaları, sonuç olarak tüm sosyal güvenlik hakları engellenmektedir.⁵⁶ Amerikan firmaları Çin'de çalıştırdıkları işçilere ayda ortalama 65 ABD Doları ödemektedir. NLC'nin raporuna göre, Çin koşullarında üç kişilik bir aile, 6 aylık bir çocuğun aylık süt gereksinimi için 12 Dolar 5 Cent, ailenin aylık toplam gıda harcaması için 72 Dolar 29 Cent, tüpgaz için ise 7 Dolar 23 Cent harcamak zorundadır.⁵⁷ Konut, elektirik, telefon, ulaşım vb. giderleri eklendiğinde, üç kişilik bir ailenin zorunlu aylık harcama tutarı toplam 350 Dolar 59 Cent'tir.⁵⁸ Sonuç olarak, uygunsuz çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, sosyal güvencelerden yoksun, her an için işinden olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Çinli işçilerin tüm bu olumsuzluklar karşısında aldıkları ücret, geçimlerini sağlamalarına yetmemektedir. Bu durum, ABD'nin Çin'e yönelik insan hakları politikasında iki çelişkili yönü daha ortaya koymaktadır. Birincisi, siyasal demokrasinin katılma ve serbest seçimler boyutunu insan hakları ile ilişkilendirerek öne çıkaran ve birey merkezli birinci kuşak insan hakları kavramlaştırmasından yana tavır sergileyen ABD, sosyal ve ekonomik hakların korunmasına yönelik tutumunda ise silikleşmekte, siyasal haklar ve birey haklarının ihlali karşısında gösterdiği duyarlılığı işçi haklarının korunması sözkonusu olduğunda göstermemektedir. Bu durumda da, evrensel insan hakları bildirisinde sayıldığı şekliyle bütüncül olarak insan haklarına aynı önem ve ilgiyi özendirmeyen bir yaklaşım, diğer bir deyişle haklar kategorisini parçalı ya da tercihli biçimde içselleştiren bir yaklaşım, aynı yaklaşımın Çin tarafından da benimsenmesini meşru kılmakta ve böylece bireyi öne alan siyasal haklar merkezli insan hakları kavramlaştırmasına karşı Çin yönetiminin de topluluğu öne alan sosyal haklar kategorisi merkezli insan hakları yaklaşımını benimsemesinin önünü açmaktadır. Bu açıdan, insan hakları alanında sürdürülen söylemsel mücadele diyalektik bir biçim almış, bir görüş diğerinin varlığını ortaya çıkardığı gibi, onun varolmasının güvencesini de sağlar hale gelmiştir. İkinci eleştirilecek nokta ise, gerek siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla

⁵⁵ Çıplak, a.g.e., s. 219

⁵⁶ *Made in China: The Role of US. Companies in Denying Human and Worker Rights*, **National Labor Committee China Report**, Erişim: 15.03.2003, <http://www.nlcnet.org/campaigns/archive/chinareport/introduction.shtml>

⁵⁷ *Trying to Live on 25 Cents an Hour: The US. Companies Say the Workers Do Just Fine*, **National Labor Committee China Report**, Erişim: 15.03.2003, <http://www.nlcnet.org/campaigns/archive/chinareport/costoflivingdoc.shtml>

katılımı öne çıkardığı varsayılan, gerekse baskı grupları aracılığıyla karar alma mekanizmalarına etki edilebilmesinin önünü açtığı düşünülen ve insan haklarının Çin’de ihlal edildiğini raporlarıyla saptayan ‘Amerikan demokrasisi’nin Nike, Timberland gibi büyük Amerikan firmalarına Çin’de insan hakları kaydının iyileştirilmesinin önünü açacak bir ekonomik baskı mekanizması geliştirebilmek için bu ülkeye yatırım yapılmamasını salık vermekten aciz durumda olması, diğer bir deyişle büyük sermaye gruplarına karşı yaptırım gücünden yoksun olmasıdır. Bu durumun düşünce evrenimizde uyandırdığı çağrışımı Barber’ın sözleriyle betimlemek yerinde olacaktır: “*Kapitalistler demokrat olabilirler, ama kapitalizm demokrasiye gereksinim duymaz.*”⁵⁹ Sözü edilen durum, ‘Amerikan demokrasisi’nin model olma niteliğini ciddi ölçüde zedeleyen bir yoksunluk olarak dikkate alınması gereken bir gerçekliktir.⁶⁰ Demokrasi ABD’de üç milyonu aşkın insanın evsiz yaşaması ve 33 milyon insanın açlık sınırına yakın yaşamını sürdürmesi anlamına gelmeyeceği gibi,⁶¹ “*dokuz tane video modeliyle bir düzine otomobil markası arasında bir seçim yapma hakkı, aylık maaşları ekmeğin giderek yükselen fiyatına zar zor yeten işçiler için özgürlük anlamına gelmeyebilir.*”⁶² Son olarak eleştirilmesi gereken nokta ise, büyük Amerikan firmalarının Çin’de yaptığı yatırımların önünü kesemeyen ABD yönetiminin bu firmaların Çin’de sergiledikleri insan ve işçi hakları ihlallerine karşı bir tutum da geliştirememiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, ‘Amerikan Demokrasisi’nin işçi hakları ihlalleri karşısında sergilediği ilgisiz tutum, Çin yönetimi açısından bu demokrasi modelinin evrenselleşmesinin ciddi bir tehdit olarak algılanmasını ve dolayısıyla da bu modele itirazı da haklılaştıracak niteliktedir. Geniş toplumsal kesimlerin sosyal hakları konusunda sergilenen ilgisiz

⁵⁸ bkz., y.a.g.e.

⁵⁹ Benjamin R. Barber, **McWorld’e Karşı Cihad - Yeni Dünya Düzenini Biçimlendiren Güçler: Küreselleşme ve Kabilecilik**, (Çev. Eser Birey), Cep Kitapları, İstanbul, 2003, s. 22

⁶⁰ Çin, Tiananmen Olayları sonrası, ABD Senatosu’na verilen teklife rağmen hala ABD açısından “En Çok Gözetilen Ulus (Most Favoured Nation)” statüsünü korumaktadır. Diğer bir deyişle, Tiananmen’de meydana gelen insan hakları ihlalleri, ticari ilişkilerin bozulmaması adına gözardı edilmiştir. Bu konuda bkz., Çıplak, a.g.e., s. 218; Çin ile ABD arasında ticari ilişkileri biçimlendiren MFN anlaşmasıyla iki ülke arasında karşılıklı gümrük tarifelerinde indirimde gidilmektedir. “Çin tarafının bundan sağladığı fayda, ithal ettiği malları daha ucuza getirebilmesi ve daha ucuza ihraç edebildiği mallarla dünya pazarında daha çok yer elde edebilmesi olarak özetlenebilir.”, Sinan Yıldırım, “Çin’in Kalkınma Stratejisi ve Global Ekonomiye Entegrasyonu”, (Der. Deniz Ülke Arıboğan), a.g.e. içinde, s. 278

⁶¹ Bread For the World’un raporuna göre; ABD’de 33 milyon insan açlık sınırının altında yaşamaktadır, USA Today Gazetesi’nin aktardığına göre ise, 2002 yılında ABD’de evsizlerin sayısı 3 milyonu aşmıştır. Bkz., *China Releases US Human Rights Record in 2002*, 03.04.2003 tarihli **People’s Daily**, Erişim: 12.04.2003, <http://english.peopledaily.com.cn/200304/03/eng20030403114519>

⁶² Barber, a.g.e., s. 22

tutumun, siyasal katılma eksenine yakınlaşan insan hakları tartışmalarında giderek ilgili bir tutuma evrilmesi ise, ABD'nin Çinli yurttaşların haklarından çok mevcut Çin yönetiminin devrilmesinin önünü açacak haklarla ilgilendiği izlenimini güçlendirmekte, bu durum ise Çin yönetiminin muhaliflere karşı daha baskıcı ve otoriter önlemler almasının yolunu açmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti Başsavcısı'nın Haziran 2003'te yaptığı açıklama bu savın doğruluğunu güçlendirir niteliktedir. Başsavcı Han Zhubin'in açıklamasına göre, *"1998'den günümüze Çin'de, yönetimi devirme, casusluk ve devlet sırlarını açığa vurma suçları nedeniyle 3400'ün üzerinde Çinli tutuklanmıştır."*⁶³ Sonuç olarak, sözünü ettiğimiz tüm bu değişkenler Çin'de bir yandan Amerikan karşıtı eğilimleri güçlendirirken, diğer yandan da milliyetçi-otoriter içe kapanmayı özendirmekte ve insan haklarının ulusal bağımsızlığın korunmasına engel bir "Amerikan silahı" olarak algılanmasının da önünü açmaktadır.

Batı'nın (özelde ABD'nin) Çin'e yönelik insan hakları ihlali eleştirilerinde belirtilmesi gereken son çelişkili nokta ise, Batı dışı hükümetleri insan hakları ihlalleri noktasında eleştirirken ABD'nin uluslararası insan hakları hukukunun temel sözleşmelerinden bazılarını henüz imzalamamış olmasıdır. Daha da ötesi, bu eleştirilere hedef olan Çin hükümeti "Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Yönelik Sözleşme" ile "Çocuk Hakları Sözleşmesi"ni onaylayıp yürürlüğe koymuşken, insan hakları eleştirmeni ABD bu iki sözleşmeyi de henüz imzalamamıştır. Böylece Huang'ın da belirttiği üzere, *"bu sözleşmeleri onaylamayarak öngörülen insan hakları yükümlülükleriyle kendisini bağlı kılmakta başarısız kalan Washington yönetimi, Çin'in insan hakları kaydını iyileştirmesini özendirmeye çalışırken ikiyüzlülük suçlamasına maruz kalma riskini de beraberinde taşımaktadır."*⁶⁴ Bu çelişik durum, Çin'in insan haklarının evrensel niteliğinden çok bu hakların Batılı algısının öne çıkmasına karşı geliştirdiği söylemsel-ideolojik mücadeleye güçlü bir takviye hizmeti görmektedir.

3.3. ÇHC'nin İnsan Hakları Söyleminde Beliren Kültür Temelli Çelişki

⁶³ John Kamm, *China Wages Silent War on Dissident Thought*, 15 Haziran 2003 tarihli *Taipei Times*, s. 9 Erişim: 16.06.2003, <http://www.taipetimes.com/News/edit/archives/2003/06/15/2003055346>

⁶⁴ Margaret Huang, *US. Human Rights Policy Toward China*, *Foreign Policy in Focus*, Vol: 6, No: 8, March 2001, s. 2, Erişim: 17.09.2002, <http://www.fpif.org/pdf/vol6/08IFChinahr.pdf>

Çin yönetiminin insan hakları konusundaki düşünce ve eleştirilerini genel olarak saptamaya çalıştığımız bu bölüme son vermeden önce, Çin yönetiminin insan hakları tutumunda kendisine attığı geleneksel tarihsel referansların dayattığı kültür temelli gelişmeci yaklaşımın genel bir çelişkisinden de söz etmek yerinde olacaktır.

Çin ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi konumundadır. Çin, 1978-1994 yılları arasında ortalama %9 büyüme sağlarken, bu oran 1995’de %10.2 olmuştur. 1999 sonu itibariyle Çin’in Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) ise 1.017 milyar dolar’a ulaşarak trilyon dolarlık bir büyüklüğe erişmiştir.⁶⁵ 2003 yılı itibariyle, Çin’de son on yıldır enflasyon oranı %1’in üzerine hiç çıkmamıştır.⁶⁶ Tüm bu verilerin yanısıra, Çin’in uyguladığı sosyalist planlama anlayışı ekseninde ülkeye yabancı sermaye girişini kolaylaştırması ve Kafaoglu’nun da belirttiği üzere, *“elli beş sene bir yana, piyasa ekonomisi ile üst üste beş sene kalkınmış bir ülkenin bulunmaması”*⁶⁷ gibi gerçeklikler, Çin’in bölgesinde lider ülke olarak yükselmesinin önünü açtığı gibi, Çin’i çevreleyen coğrafyada konumlu azgelişmiş ülkelerin Çin’in uyguladığı kalkınma stratejisini örnek almasına da yol açmaktadır.⁶⁸ Çin’in bölgesinde ve azgelişmiş Üçüncü Dünya’da gelişme stratejileri açısından bir model olarak belirmesi, bir bakıma Batı dünyasının Çin’e yönelik eleştirilerinde ortaya çıkan insan hakları odağının farklı bir iletişime hizmet ettiğini de gösterir niteliktedir. Zira, her yıl ortalama %9’luk büyüme oranını, Batılı anlamda serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasiye dayanmayan kurumları aracılığıyla gerçekleştiren Çin’in Batı dünyasına yönelttiği asıl tehdit, neo-liberal küreselleşme döneminde ulusal kaynaklarını sosyalist planlama anlayışı doğrultusunda üretimin

⁶⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 258; Yıldırım’ın da belirttiği üzere bütün bu rakamlar, çoğu azgelişmiş ülkenin düşleyemeyeceği bir gelişme hızını son yirmi yılda Çin’in yakalamasının kanıtı konumundadır ve bu durum Çin’i uluslararası ticaretin başat aktörlerinden biri konumuna yükseltmiştir.

⁶⁶ Arslan Başer Kafaoglu, “Ekonomide Yeni Lider Bölge: Doğu ve Güney Asya-II”, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 107, Mayıs 2003, s. 30

⁶⁷ y.a.g.e., s. 30

⁶⁸ Bu duruma kanıt olarak, Çin’in yeni devlet başkanı Hu Jintao’nun ilk uluslararası gezi planı kapsamında Kazakistan’a yapacağı ziyaret öncesinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in yaptığı açıklama gösterilebilir. Nazarbayev şöyle demiştir: *“Çin birçok açıdan hızla gelişmekte olan bir ülkedir ve ülkemizin modernleşme sürecini başarılmasında bizler için önemli bir örnek oluşturmaktadır.”*, bkz. *Kazakh President Praises China as Example for Kazakhstan*, 03.06.2003 tarihli **People’s Daily**, Erişim: 04.06.2003, http://english.peopledaily.com.cn/2003/06/03/eng20030603_117610.shtml

ve verimliliğin hizmetine sokan Çin'e özgü karma ekonomi modelinin, geri kalmış dünya coğrafyalarına örnek olabilecek bir alternatif konumuna yükselmesi olasılığıdır. Nitekim Dedeoğlu'nun da saptadığı üzere, *"Çin karar alıcıları, insan hakları kavramını sosyalist ilkeler çerçevesinde değerlendirirken, eşitsizlik ve hoşgörüsüzlüğün kapitalizmden kaynaklandığı yaklaşımında ısrar etmekte, üstelik az gelişmiş ülkeler için de kendilerinin daha doğru bir model oluşturduğunu ileri sürmektedirler."*⁶⁹ Sonuçta Batılı ülkelerin Çin'e yönelik insan hakları ihlalleri eleştirilerinin altında, (bu çalışmada sözü edilen ihlallerin varolduğu gerçeği yadsınmamaktadır) bu alternatif konumun küresel medya ve iletişim ağı aracılığıyla yıpratılması amacı yattığı kadar, bu eleştiriler *"Batılı ülkelerin Asya'nın hızla kalkınan ülkeleri karşısında yitirilen ekonomik üstünlüğü yeniden kazanma amacı ile de ilişkilendirilebilir."*⁷⁰

Tüm bu saptamalara karşın, Çin'in insan haklarına ilişkin yaklaşımında geliştirdiği temel tezlerde beliren çelişki, yukarıda da belirtildiği üzere, kültürel temelde biçimlenmektedir. Buna göre Çin, insan haklarının evrenselliğine ilişkin görüş bildirdiği metinlere kültürel farklılık temasını da içeren bir yaklaşımı sindirerek Batılı kültürel değerlerin kendi kültüründe içselleştirilmesinin zorluğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna karşın bugün Çin'de, tam da Batı kapitalizmine koşut bir gelişme seyri içinde, tüketim kültürüne özgü değer ve kalıpların küresel çapta yaygınlaşmasının ve küresel düzeyde tüketim alışkanlıklarının standartlaşmasının simgesi konumuna gelen fast-food mağazalar zincirlerinin (McDonald's, KFC, Burger King) varolmasının koşulları da yaratılmıştır. Sözü ettiğimiz süreç, bir mağazalar zincirinin yoğun beğeni toplaması sonucu küresel çapta yaygınlaşmasının ötesinde, sosyolojik çıkarımlara kaynaklık etmiş bir süreç olması bakımından dikkate alınmaya değerdir. ABD'li sosyolog George Ritzer'in *"Toplunun Mcdonaldlaştırılması"* olarak nitelediği bu süreç, *"fast food restoranlarının temelindeki ilkelerin, Amerikan toplumunun ve dünyanın geri kalan kısmının gitgide daha fazla kısmına egemen olma sürecidir."*⁷¹ Bu süreçte beliren Mcdonaldlaştırma, *"dünyanın etkilere kapalı görünen kurum ve kısımlarına*

⁶⁹ Beril Dedeoğlu, "Çin ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkilerin Gelişimi", (Der. Deniz Ülke Arıboğan), a.g.e. içinde, s. 339

⁷⁰ Hernandez, a.g.e., s. 122

⁷¹ George Ritzer, *Toplunun Mcdonaldlaştırılması - Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme-*, (Çev. Şen Sürer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23

yayılarak, değiştirilemez bir süreç olmanın her tür belirtisini göstermiştir.”⁷² Çin özelinde ele aldığımızda, Mcdonald’s Pekin’de ilk restoranını 1993’te açmış, bu rakam 1998’in yaz aylarında 37’yi bulmuştur.⁷³ Yan’a göre, Çinli müşterileri Mcdonald’s restoranlarına çeken yalnızca hamburgerleri değil, “Amerika ile ilişkilendirilen kültürel öğeler ve sıradan tüketicilerin hem Amerikan yemeğinin, hem de Amerikan popüler kültürünün Çinli biçimini tatmalarına olanak veren özel sosyal alandır.”⁷⁴

Mcdonald’s restoran zincirlerini standart ölçüde başarılı kılan en önemli boyut; tüketicinin “bilinmez”in en kötü çıkma riski karşısında “bilinen”in kötü olmasını tercih etmesi üzerine kurulu bir sistemi çağrıştıran niteliğidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, New York’tan İstanbul’a gelen bir gezgin için Mcdonald’s restoranı, İstanbul’da tadı, pişirilme koşulları ve porsiyonu bilinmeyen bir yemeğin karşısında bir bilme, tanıma refleksinin hizmetindedir. Tüketici, dünyanın her yerindeki Mcdonald’s restoranlarında standart bir tadın kendisini beklediğini bilir. Ayrıca Ritzer’in ortaya koyduğu gibi, Mcdonaldlaştırmanın önemli bir boyutunu “hesaplanabilirlik” oluşturmaktadır. Tüketici porsiyonun büyüklüğünü, pişme ve servise hazır olma süresini de hesaplayabilmektedir.⁷⁵ Bu özelliklerin yanında, yukarıda belirttiğimiz gibi, Mcdonaldlaşma sürecinin en önemli boyutunu “öngörülebilirlik” oluşturmaktadır. Bu nitelik bağlamında tüketici, ürün ve hizmetlerin her zaman ve her yerde (zamandan ve mekandan bağımsızlık, sonuçta evrensellik olgusunun olmazsa olmaz boyutunu oluşturmaktadır) aynı olacağının garantilendiğini bilmektedir. İşte tüm bu özellikler ekseninde konuya yaklaştığımızda, bir yönüyle Amerikan yaşam tarzının küreselleşmesinin ikonu konumundaki Mcdonald’s sürecini içselleştirmekten çekinmeyen Çin yönetiminin söz evrensel insan haklarına geldiğinde bu haklarla ilgili Amerikan kavramlaştırmasından rahatsızlığını yüksek sesle dile getirmesi, bu çalışma boyunca Çin yönetimi açısından saptayabildiğimiz önemli bir çelişki olarak belirmektedir. Kültürel farklılığı merkezine alan bir insan hakları söylemi geliştiren Çin yönetiminin Batılı çağrışımları standartlaştıran bir yaşam tarzının simgesi

⁷² y.a.g.e., s. 23

⁷³ Yunşiang Yan, “Yönetimli Küreselleşme - Çin’de Devlet ve Kültürel Geçiş Süreci”, (Çev. Ayla Ortaç), *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme - Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik* - içinde, (Ed. Peter L. Berger - Samuel P. Huntington), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 37

⁷⁴ y.a.g.e., s. 37

konumundaki popöler nesnelerin ve ürünlerin dolaşımına karşı çıkmaması ve hatta bu süreci hızlandıracak adımlara öncülük etmesi, Çinli yönetici elitlerin Mcdonald's restoran zincirlerinin özünde temsil ettiği değerler sisteminin bilincinde olmaması biçiminde yorumlanamaz. Sonuç olarak bu durum, insan haklarının evrensel niteliğinin Amerikan tarzı haklar yaklaşımı ile özdeşleşmesinden duyulan rahatsızlığın Çin açısından politik bir kaygıyı dile getirdiğini çıkarsamamızı sağlayan önemli bir çelişki olarak Çin'in insan hakları yaklaşımına ilişkin değerlendirmelerde gözden uzak tutulmaması gereken bir olguya işaret etmektedir. Salt bu açıklama doğrultusunda yapılacak bir tahlil ise, Çin yönetiminin kültürel temelli insan hakları söyleminin tutarlılığını zayıflatacak niteliktedir.

Çin'in insan haklarının evrenselliği konusundaki görüşlerini incelediğimiz bu bölümün ardından, insan haklarının evrensel niteliğine dinsel-kültürel temelli itirazı seslendiren İslamcılık dosyasına geçmekteyiz. Bu bağlamda çalışmanın Dördüncü Bölümü'nde, örnek olması açısından Türkiye İslamcıları'nın görüşleri gözden geçirilmiştir.

⁷⁵ Ritzer, a.g.e., s. 35

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İSLAMCI DÜŞÜNCE VE İNSAN HAKLARINA YAKLAŞIM: KÜLTÜR, GELENEK VE GEÇMİŞLE KUTSANAN MEKAN

İslamcılık ile insan hakları arasında, farklı kültürel kimlikler veri olarak kaydedildiğinde, kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz bir ilişkinin varlığı giderek günyüzüne çıkmaktadır. Bu durum küresel bir pazarın yaratılması doğrultusunda Batı kapitalizminin çevre ülkelere yerleşmesi amacı bağlamında değerlendirildiğinde, ilişki İslamcılık açısından zorunlu bir insan hakları muhasebesine dönüşmüş; 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda ise, İslam'ın demokrasiyle olan uyumu sorunu giderek düşünsel gündemin merkezi konusu olmaya yöneldikçe, İslamcı düzlemde siyasallaşmış kesimler açısından insan hakları, üzerinde fikir belirtilmeden geçirilemeyecek bir başlık ve siyasallaşmanın boyutlarının saptanmasını kolaylaştıran bir ölçüt olmaya başlamıştır. Daha açık söylemek gerekirse, bugün İslamcı söylem açısından insan haklarına ilişkin değerlendirmelerde beliren farklılaşma, aynı zamanda İslamcı söylemin kendi içinde farklılaştığının ve bu politik konumun türdeş bir değerler silsilesine işaret etmediğinin kanıtı olarak belirmiştir.

Diğer yandan, Batı dünyasında algılandığı biçimiyle, Liberal felsefenin en önemli siyasi dayanaklarından birini oluşturagelmiş insan hakları düşüncesine yaklaşım, İslamcılık açısından varolan söylemsel farklılaşmanın saptanmasına olanak sağladığı kadar, bir yandan da demokratlık konusunda bir ölçüm aygıtı işlevini görmüş ve İslami söylemde içselleştirilmeye çalışılan insan hakları, demokrat kimliğe gereksinim duyan farklı toplumsal kesimlerin siyasal toplumsallaşmasının da yolunu açmıştır. Böylece, farklı yönetim modellerine sahip olmakla birlikte, dinsel düşünceyi merkezine yerleştiren İslamcı siyaset açısından artan ve giderek farklılaşan toplumsal gereksinimlere yönelen çözümlerin ortak adı olarak insan hakları, benimsendikleri ve yaşama geçirilmeleri için çözüm önerileri geliştirildiği oranda, İslam'ın yaşanan modern çağın sorunlarına bir çözüm modeli olarak varolabileceğine yönelik varsayımsal yaklaşımların da İslamcı söylem açısından iletişimini üstlenir hale gelmiştir.

Genel olarak İslamcı söylemde insan haklarına yaklaşım üzerinden yaşanan farklılaşma, bir yanda bu hakların Batı'nın anlam dünyasında ifade ettiği biçimiyle içselleştirilmesini öneren liberal müslüman kimliğin inşasına olanak verdiği gibi, insan hakları İslamcılık açısından Batı'nın değer yargıları bağlamında Batı karşıtı bir söylemin kültürel düzlemde gelişmesinin de önünü açmıştır. Öte yandan, geleneği en katı biçimiyle savunagelen ve anti demokratik eylemler aracılığıyla kendi söylemine ifade kanalları yaratmaya çalışan köktendinci İslami akımların insan hakları karşıtı söylemi, İslamcı söylemde demokratlığın bir kimlik olarak gelişmesine hizmet ettiği kadar, demokrasinin bu siyasi konum açısından araçsallaşmasına da yol açmış ve son tahlilde demokrasi araçsal bir konuma işaret ettikçe İslamcı kesimlerde pragmatik eğilimler güçlenmiştir. Bu pragmatikleşme, bir yandan demokrasiyi bir ideal olarak sahiplenme ve ona evrensel anlamlar atfetme konumundan uzak bir siyasal yaklaşımın farklı kimlik arayışlarına ışık tutmuş ve “müslüman demokratlık” ile “muhafazakar demokratlık” nitelendirmeleri arasında gidip gelen Neo-İslamcı konumun, demokrat kimliğin önüne bu kimliği giderek seküler özünden uzaklaştırma amacına hizmet eden sözcükler ilişirme tercihi konusunda yaşadığı ikilem, sözünü ettiğimiz İslamcı pozisyonun bu ikilemi insan hakları söylemine de taşımasına meydan vermiştir. Bu noktada, çalışmamız açısından saptadığımız ve insan haklarının evrenselliğine ilişkin İslami görüşün en önemli boyutunu güncel biçimde oluşturduğunu düşündüğümüz Neo-Osmanlıcı insan hakları yaklaşımı ile “kadın sorunu” ve kadın sorunu özelinde “türban sorunu” ele alınacak ve Türkiye’de İslamcı söylemin insan haklarını içselleştirmesinde beliren temel yaklaşımlar değerlendirilecektir.

4.1. Neo-İslamcılık ile Neo-Osmanlıcılık Arasında İnsan Hakları

Genel olarak Türkiye İslamcılarının insan haklarının evrensel karakterine ilişkin görüşlerine yönelmeden önce, Türkiye’de bugün İslami liberalleşme sürecinin öznesi olarak algılanan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) doğuşu ve insan hakları söylemini gereksinmesinin nedenlerini ele almak ve sonuçta Milli Görüş Hareketi içerisinde yaşanan hangi gerilimlerin, yenilikçi-gelenekçi ayrımına denk düştüğünü belirtmek yerinde olacaktır.

AKP'nin kuruluşuna işaret eden süreçte değinilmesi gereken önemli nokta, Milli Görüş Hareketi içerisinde biçimlenen Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün öncülüğündeki muhalif hareketin doğuşunu tetikleyen olaydır. Zira bu noktanın saptanması, İslamcı görüşte insan haklarının içselleştirilmesi gereğinin farkına varılmasının mutlak biçimde yenilikçi ve demokrat kimliği gereksinmediği ile bağlantılıdır. Milli Görüş Hareketi içerisinde yaşanan gerilimin başlangıç noktası ve muhalefetin Tayyip Erdoğan öncülüğünde parti yönetimine tepki göstermesine yol açan en önemli olay, 28 Şubat kararlarını izleyen dönemde gündeme gelen 8 yıllık kesintisiz eğitim konusunda Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığını yaptığı hükümetin gösterdiği tutuma karşı, Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olmasına rağmen Ankara'ya gelerek TBMM grup toplantısında konuşma yapmak istemesidir. Fehmi Çalmuk'un belirttiği gibi, Erdoğan bu olay aracılığıyla Erbakan'ın önüne iki seçenek koymuştur: “*Ya İmam Hatipler, ya hükümet.*”¹ Erdoğan'ın bu sözleri aracılığıyla da rahatlıkla saptanabileceği üzere, Refah Partisi içinde beliren görüş ayrılığında, parti yönetimi, radikal görünümünden kurtulma ve 28 Şubat kararları sonrasında hükümetin dağıtılmasının önünü kesme gayreti doğrultusunda, 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesine dönük programın uygulanması yanlısı bir tutum izleyerek bir açıdan “yenilikçi” tavır sergilerken; bugün “yenilikçi ve müslüman demokrat” kimliğin Türkiye özelinde inşası rolünü üstlendiği belirtilen siyasal partinin kurucuları, gelenek ve dinsel tema üzerinde biçimlenen siyasetten ya da diğer bir deyişle siyasetin dinselleşmesi anlayışından taviz verilmemesi gerektiğini savunarak muhazakar konumlarını pekiştirmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz pragmatikleşme riski ise tam da burada belirmektedir.

Genel olarak Türkiye İslamcıları, kuramsal tartışmalar aracılığıyla bir müslüman demokrat kimliğin inşasına çalışmamış, tam tersine bugün müslüman demokrat ya da muhafazakar demokrat olarak anılan konum, kendisini demokrat kimliğin gerisinde bir radikallik üzerinde biçimlendirmiştir. Bu anlamda soruna yaklaştığımızda ise, demokrat kimliğin oluşumuna ve demokratlıkla bağlantılı biçimde insan haklarının Batılı karakterine doğrudan eleştirel bir tutum yerine,

¹ Grup toplantısına katılan Erdoğan'ın konuşması sırasında ortaya koyduğu, “*sekiz yıllık eğitim, kediye yavrusunu boğdurma formülüdür. Bunu yapmamızın imkanı yoktur.*” cümleleri üzerine, milletvekillerinin alkışları salondan yükselmiş ve parti içi muhalefetin ilk sinyalleri verilmişti. Bkz. Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan -Bir Dönüşüm Öyküsü-**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 75

geleneksel demokrat kimliğin işaret ettiği zorunluluğun bir gereği olarak bu hakların söylemsel düzeyde içselleştirilmesine etki eden en önemli unsurun, demokrat kimliği gereksinme ile ilişkisi olduğu kadar, bu içselleştirme süreci resmi ideolojinin ortaya koyduğu demokratik kalıpların içinde siyaset yapma gayesi ile de bağlantılıdır. Gülalp'ın da belirttiği üzere, *“Laik kurumsal düzenin baskısı, İslamcı siyasi partiyi Türk siyasetinin kabul edilebilirlik sınırları içine çekmişti, ancak bu Türkiye’de demokrasinin daha ileriye gittiği anlamına gelmedi; çünkü Türk siyasetinin kabul edilebilirlik sınırları zaten çok fazla demokratik özellikler taşııyordu.”*²

Sonuçta, Refah Partisi’nin iktidarda bulunduğu sırada, 28 Şubat 1997’de toplanan Milli Güvenlik Kurulu’nda alınan kararlar³ ve bu kararları izleyen süreçte Haziran 1997’de hükümetin istifa etmesi, Milli Görüş Hareketi içinde demokrat bir kimlik arayışı tartışmalarını körüklemekten çok, modern devlet aygıtını yönlendirebilecek erk kademesine yükselebilmek için ortaya atılan yöntem tartışmalarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, AKP’nin kuruluş mantığını önceleyen süreçte yaşananlar, ulaşılabilecek hedeflerin demokratikleştirilmesinden çok, bu hedeflere ulaştıracak hareket tarzının demokratikleştirilmesine neden olmuştur.

Bu yeni hareket, kendisini yerel-geleneksel değerler üzerinde inşa eden ve bu değerleri inanç ekseninde yoğunlaştıran bir siyasi akımın, dinin siyasal alana sunumu ve yıpranan siyasetin dinsel değerlerle yeniden kurulumu bağlamında içine düştüğü yöntem tartışmasının yarattığı yarılma üzerinde biçimlenmiştir. Demokrasi söyleminin içerikten çok biçime hizmet etmesi durumu, İslam merkezli politika savunucuları arasında bir bölünmeye ya da yaygın söylemle İslam’ın politik alana sunum yöntemi bakımından bir yenilikçi-gelenekçi ayrımına denk düşmekle birlikte; bu durum demokrasinin siyasal içeriklerin sunumunda bir yöntem, araç boyutuna indirgenmesi bağlamında da kavramın bizatihi içini boşaltmaktadır. Sonuç olarak AKP’nin demokrat kimliğinin gerisinde, İslamcı yazarlardan Ali Bulaç’ın belirttiği

² Haldun Gülalp, *Kimlikler Siyaseti -Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri-*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 85

³ Türkiye’de Laik Cumhuriyet’in korunması amacıyla yayımlanan bu kararların tam metni için bkz., Cengiz Özakıncı, *United States of İrtica 1945-1999 -Soğuk Savaş Döneminden Yeni Dünya Düzeni’ne Türkiye’de İrtica ve Emperyalizm-*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205-211

anlayışın izleri hakimdir. “Çok açık bir biçimde Saadet Partisi türü İslamcılık kabul görmedi, bunun yerine “müslüman demokrat” bir siyaset profiline kitlesel destek verildi.”⁴ Bu bakımdan, “Saadet Partisi türü İslamcılık birçok AKP’li açısından içeriği yanlış olduğu için değil, iktidara yönelik perspektifi sunum yöntemi yanlış olduğu için kabul görmemiştir” yönünde bir değerlendirme yanlış olmayacaktır.

Milli Görüş içinde yer alan kadroların bugün AKP içinde kendilerini din eksenli konumdan uzak olduğu iddia edilen demokrat bir kimlikle takviye ederek yeni bir söylem geliştirmelerinde, toplumsal kabullerden çok iktidar olabilmek ve iktidarda kalabilmek kaygısının yattığını gösteren bir kanıt olarak, 59. Hükümet’te Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev yapan Mehmet Ali Şahin’in 8 Ocak 2003 tarihli Radikal Gazetesi’ne verdiği mülakat gösterilebilir. Şahin’in sözleri, tezimizi güçlendirmesi açısından alıntılanmaya değer niteliktedir. “28 Şubat’tan dersimizi aldık ve buna göre çalışmalarımızı sürdüreceğiz. Biz AKP olarak din eksenli bir oluşumu reddeden bir partiyiz.”⁵ Şahin’in bu açıklaması kısa olmakla birlikte, derinliğine çözümlendiğinde bu açıklamadan AKP’nin demokrat kimliğinin inşasındaki zeminizliğin izleri rahatlıkla kestirilebilmektedir.

İlk olarak AKP, Şahin’in ifade ettiği biçimiyle, kendi demokrat kimliğini bir değer olarak kurumsallaştırmamış, tam tersine bu kimliği dışsal baskılara karşı (28 Şubat kararları kastedilmektedir.) dinsel değerlerle katılanan muhafazakar siyasetin yaşatılabilmesine dönük bir refleks olarak geliştirmiştir.

İkinci olarak, “28 Şubat’tan dersimizi aldık” ve “AKP din eksenli değil” sözleri birarada düşünüldüğünde ise, ciddi bir çelişki daha gün yüzüne çıkmaktadır. Buna göre Şahin, AKP’nin din eksenli bir parti olmadığını ve 28 Şubat’tan ders aldıklarını belirtmek yoluyla, daha önce kendisinin etkin bir üyesi olduğu Refah-Fazilet

⁴ Ali Bulaç, “İslamcı Parti ile Müslüman Demokrat Parti”, 06.11.2002 tarihli **Zaman Gazetesi**, s. 13

⁵ Ayfer Selamoğlu’nun gerçekleştirdiği bu mülakatın tam metni için bkz., 08.01.2003 tarihli **Radikal Gazetesi**, s. 6; AKP’nin kurucularından TBMM Başkanı Bülent Arınç da bu görüşleri destekleyecek nitelikte bir açıklamanın sahibidir. “12 Eylül hareketinden sonra bir gerçeğin farkına varıldı. Türkiye’de böyle bir hareketin (dinci, radikal söylemleri olan bir parti) yapılması hem çok zordur, hem de etkisi azdır. Hem de güçlü kurumlar, yani Silahlı kuvvetler, yüksek mahkemeler, üniversiteler ve basın bunun yapılmasına izin vermeyecektir. Yani zamanla sürekli olarak karşımıza bu güçlerin çıktığını, bize istediğimiz gibi siyaset yapma imkanı vermeyeceklerini, bizi mutlaka bir çizgiye çekmek zorunda olduklarını fark ettik. İyi ki de fark ettik”, Çakır ve Çalmuk, a.g.e., s. 130

geleneğinin din eksenli bir parti olduğunu kabullenmektedir. Demokrat kimliğin kurumsal olarak benimsendiğine ilişkin soru işaretleri ise burada belirmektedir. Şahin'in kendileri açısından bir ders olarak nitelediği 28 Şubat kararları 1997 yılında alınmıştır. Bu kararların ardından, açılan dava sonucunda Refah Partisi kapatılmış ve yerine Milli Görüş'ün yeni temsilcisi olarak Fazilet Partisi kurulmuştur. Sonuçta aralarında Şahin'in de bulunduğu birçok AKP'li, bugün din eksenli olduğunu belirttikleri Milli Görüş Hareketi içerisinde, 2001 yılında AKP'yi kurana dek faaliyet göstermişlerdir. AKP'liler açısından ya sözü edilen dersin alınması 4 yıl gibi uzun bir süreye yayılmış, ya da bu 4 yıllık süre zarfında gerek Refah gerekse Fazilet Partisi'nde bu partilerin din eksenli oldukları gerçeği bilinmesine rağmen etkinlik gösterilmiştir.

Bu uzun açıklama, çalışmanın bu aşamasında şu çelişkiyi gösterme amacıyla yapılmıştır: Türkiye'de demokrasi, İslamcı kimlik ile muktedir kimlik arasında dengeli bir uyumun sağlanmasının aracı konumuna düşürüldükçe, bu demokrat kimliği içerik açısından besleyen en önemli kanal olarak insan hakları da araçsal bir konuma indirgenme tehlikesini beraberinde taşımaktadır. Bu aşamada, bu açıklamaların ardından, Türkiye'de İslamcı söylemin insan haklarına ve bu hakların evrensel karakterine dönük olarak geliştirdiği söylemin irdelenmesi yerinde olacaktır.

Genel olarak İslamcı düşünce, insan haklarının evrensel karakterine yönelik olarak, onun Batılı niteliğini dinsel içerikle anlamlandırmak yoluyla eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Başka bir deyişle, *“insan hakları konusu, İslamcı düşüncenin ‘Batı’ problemini eleştirel bir konumdan ele aldığı bir alan olmuştur.”*⁶ Kültürel temelli itirazları dinsel söylemle genişleten İslamcı düşünce, insan haklarının kültürden kültüre ve son tahlilde mekandan mekana göreli olduğu düşüncesine yaslanırken, temelde bu hakları biçimlendiren Batılı kültürün dinsel geriplanı olarak Hristiyan değerlerinin evrenselleşmesi biçiminde algıladığı insan haklarını ve onun evrensellik özelliğini genelde olumsuz bir yaklaşıma tabi tutmuştur. Bununla birlikte, çalışma boyunca saptayabildiğimiz üzere, gerçekte türdeş bir İslamcı

⁶ Tanıl Bora, Y. Bülent Peker, Mithat Sancar, “Hakim İdeolojiler, Batı, Batılılaşma ve İnsan Hakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, -Modernleşme ve Batıcılık-* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 335

düşünce varolmadığı gibi, farklılaşan İslamcı düşünce kategorilerine denk düşen ortak bir insan hakları politikasının varlığından da söz edilmesi mümkün gözükmemektedir. Tüm bu farklılaşmalara karşın, sözü edilen İslamcı yaklaşımlar arasında insan haklarına yönelik olarak belirleyebildiğimiz en önemli ortak nokta olarak ise, insan haklarının Batı düşünce evreninde ortaya çıkmasına koşut giden sekülerleşme sürecinden duyulan rahatsızlık belirtilebilir. Çalışmanın ilk bölümünde insan haklarının düşünsel gelişiminin sergilenmeye çalışıldığı kısımda bu gelişim ayrıntılı olarak sunulduğundan, yeniden ele alınmayacaktır. Ancak kısa bir hatırlatma, İslamcı itirazın hangi öncüller üzerinde biçimlendiğine ilişkin fikir vermesi bakımından fayda sağlayacaktır.

Bilindiği üzere Batı düşüncesinde insan hakları kavramının gelişimi, bir bakıma doğal hukuk düşüncesinin sekülerleşmesi süreci ile paralel bir seyir izlemiştir.⁷ Diğer bir deyişle, insan hakları düşüncesi, aynı zamanda bu hakların insanlar tarafından talep edilmesine yol açan gereksinimler karşısında, insanın kendi haklarının mücadelesini vermeye ilişkin bilinci geliştirmesiyle de ilişkilidir. Bu nedenle insan hakları, düşünsel boyutta hak kuramlarının sekülerleşmesi ile koşut bir gelişim seyri izlemiş ve bu hakları uygulamada anlamlı kılan unsur, onların bir bağış olmanın ötesinde, toplumsal mücadeleler sonucu ulaşılan kazanımlar olarak saptanabilecek niteliği olmuştur. Bu nedenle sekülerleşme sürecini önceleyen ya da bu süreci görmezden gelen İslami bir insan hakları söyleminin kurgulanması amacı, en ılımlı olduğu belirtilen İslamcı söylemde dahi saptanabilmiştir.⁸

⁷ 'Sekülerleşme'nin temel varsayımı Gellner'in ortaya koyduğu gibi, şöyle özetlenebilir: "*Bilime dayalı sanayi toplumunun gelişimi, dini inancın ve dini kurallara uymanın geriye itilmesine yol açar. Bu sav, bazı entelektüel gerekçelerle temellendirilebilir. Dini öğretiler, biliminkilere aykırıdır. Oysa bilimsel öğretiler son derece saygınlık kazanmıştır. Bilimsel öğretiler çağdaş teknolojinin, dolayısıyla çağdaş ekonominin temelini oluşturur. Dini inancın geriye çekilmesi bu yüzdendir.*", bkz., Ernest Gellner, *Postmodernizm İslam ve Us*, (Çev. Bülent Paker), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 17-18; Marshall'ın tanımına göre sekülerleşme; "*özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemini yitirdikleri süreçtir.*", Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 645

⁸ İnsan haklarını, Batı'da yaşanan sekülerleşme sürecinin öncesinde dinsel boyutta örneklerle kendi siyasal kültürüne eklemlenmeye çalışan İslamcı bakış açısından, insan haklarının Batı'da gelişmesi süreci dahi salt dinsel boyutla ilişkilendirilebilmektedir. İslamcı aydınlar, her sorunun merkezine dinselliği koyarak sorunları anlamlandırma çabalarından kolay kolay vazgeçeceği de benzerdir. İhsan Eliaçık'ın şu sözleri bu duruma örnek niteliğindedir. "*Batılılar kendi tarihlerine bakarlarsa, insan hakları ve demokrasi söyleminin Katolik kilise zulmüne karşı geliştirilmiş, dönemin kimi saygın sembolleri olduğunu görürler. Afaroz, diri diri yakma, engizisyon gibi Tanrı devleti adına işlenen zulümlere karşı, insan hakları ve demokrasi kavramları yükselmiştir.*", İhsan Eliaçık, "İslam Dünyası'nın Rönesansını Batılılar mı Yapacak?", *Bilgi ve Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 6, Mart 2003, s. 20; Eliaçık'ın yorumu kısmen doğruluk payı taşısa da, değerlendirmesi bu etmenlerin

Ele almaya çalıştığımız örnek boyuta dönersek, insan haklarının demokrat görünümlü yeni bir kimlik inşasının hizmetine koşacak biçimde içselleştirilmesi gerekliliği, Türkiye İslamcılar tarafından kavranmış görünmektedir. Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere fundamentalizm; geleneğin geleneksel biçimde savunulması olarak algılandığında, insan haklarına yaklaşım ekseninde radikalizm ve ılımlılık, demokratlık ve diktacı tutum ve kendi kültürünü diğer tüm kültürlerin ötesinde ve üstünde değerlendiren bir kültüralizmin izleri kimi zaman birarada, kimi zaman ise birbirinden netlikle ayrılarak rahatlıkla saptanabilmektedir. Bu açıdan Türkiye’de İslamcı siyasetin demokrat kimliğe aday kesimi açısından en büyük sorun; demokrasinin yerlileştirilebilirliğine duyulan güvenin ve küresel strateji belirleyicisi olarak ABD tarafından geliştirilmeye çalışılan İslami demokrasi deneyinin yarattığı İslami referans nitelemesinin meşruluğuna duyulan sarsılmaz inancın, insan hakları alanında da bu tarz bir yerlileştirme sürecinin geçerli kılınabileceğine dönük bir izlenimi İslamcı siyaset açısından beslemiş olmasıdır.⁹

İslami referanslar bağlamında, geçmişte insan haklarını reddetme noktasına varan bir radikal siyaset anlayışının bugün varolabilmek için demokrat kimliğe

Batı’da salt insan hakları ve demokrasinin yükselmesine değil, aynı zamanda sekülerleşme sürecinin hızlanmasına yol açtığı gerçeğini görmezden gelerek, seküler bağlantıyı seslendirmeme tuzağına düşmüş izlenimi vermektedir.

⁹ ABD’nin İslam dünyasında giderek güçlenen anti-Amerikancı eğilimleri dizginlemek adına, özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonucunda, İslamcı ve Amerikan yanlısı siyasi partileri iktidara taşıma amacı güttüğünü en üst düzey ABD’li yetkililer, yazdıkları makaleler aracılığıyla dünyaya duyurmaktadırlar. Sözgelimi ABD Dışişleri Bakanlığı Siyaset Geliştirme Dairesi Direktörü Richard Haass’ın The Washington Quarterly’nin son sayısında yayımlanan yazısı bu duruma örnek oluşturmaktadır. Haass’ın açıkladığı üzere, “*ABD Hükümeti, yeni Türk Hükümeti’ni sonuna dek destekleme konusunda kararlıdır.*”, bkz., Richard Haass, “Toward Greater Democracy in The Muslim World”, *The Washington Quarterly*, Vol: 26, No: 3, Summer 2003, s. 144; bir diğer ilginç nokta ise, ABD’de yaşayan akademisyen M. Hakan Yavuz’un seçimi izleyen süreçte Washington’dan Zaman Gazetesi’ne gönderdiği yazısında saptanabilir. Yavuz’un belirttiğine göre, seçim sonuçlarını izleyen süreçte Washington’dan yansıyan hava oldukça ilginçtir. Zira siyasal İslam konusunda ABD Hükümeti’ne yeni perspektifler ve politikalar sunan üç önemli isim John Esposito, John Voll ve Graham Fuller, seçim sonuçlarını büyük bir mutlulukla karşılamıştır, Yavuz’un sözleriyle, seçim sonunda AKP’nin tek başına hükümet kurma yetkisini kazandığı haberini duyan “*Esposito ve Voll’un yüzleri gülüyordu. Sanki seçimleri ikisi kazanmıştı.*”, bkz., Hakan Yavuz, “Washington’dakilerin AKP’ye Bakışı”, 06.11.2002 tarihli *Zaman Gazetesi*, s. 12, en büyük sevinci yaşayanlardan biri ise, Yavuz’un da belirttiği üzere, Graham Fuller’dır. Bilindiği üzere Fuller, Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı CIA’da başkan yardımcılığı görevinde bulunmuş ve uzun bir dönem Ortadoğu Masası’nda Türkiye Sorumlusu olarak görev yapmış bir ajandır. AKP’nin Türkiye’deki seçim başarısının ABD’de bu denli mutlu yansımaları yol açması, üzerinde düşünülmeli gereken bir durum olarak kaydedilmelidir.

gereksinmesi ele alındığında¹⁰, bu kimliğin söylem bazında inşasına olanak veren en problemlili unsur insan hakları olmuştur. İslamcı politik konum, demokratlık vasfını kendi kimliğinde vurguladıkça, insan haklarının kabulü de bir zorunluluk olarak belirtmeye başlamıştır. Bununla birlikte insan haklarının evrensel karakterine biçim veren Batı düşünce dünyasına duyulan örtük nefretin ifade kanallarının kapatılması, İslamcı söylemin kendi içinde döngüsel bir krize kapılmasına yol açmış görünmektedir. Bu krizin aşılması amacına dönük olarak saptanan yöntem, İslamcı söylemin sözünü ettiğimiz krizi aşmasında anahtar rol oynarken, diğer yandan da teorik olarak İslamcı söylemin Batı'ya karşı beslediği nefretin pekişmesini sağlamış ve son tahlilde insan hakları söyleminin içselleştirilmesi adına benimsenen yöntem, Batı karşıtlığının örtük de olsa dile getirilmesi amacına hizmet etmeye yönelmiştir.

Bu anlayış, İslamcılar açısından çift yönlü bir işleve işaret etmektedir. İslamcı söylem, demokrat kimliğin gereklerini yerine getirmek adına insan haklarının korunması gereken yüce değerler olduğunu belirtmek yoluyla bu hakları benimsediğini bildirmiş, diğer yandan da bu hakların Batı'dan önce Osmanlı tarihinde varolduğu savı üzerinde kendisini kurgulayarak, insan haklarının benimsenmesi noktasında yaşanan kültürel kimlik krizini (bu hakların Hristiyan Batı kültürünün ürünü olduğu düşüncesinin etkisiyle) aşmaya çalışmış ve tarihsel olarak seküler boyutu önceleyen dönemlerde toplumsal mücadeleler sonucu kazanılmayan, üst otorite tarafından bağışlanan ayrıcalıkları, kendi insan hakları anlayışının merkezine yerleştirmiştir.

İslamcı söylemin demokrat kimliğe olan gereksinimi bağlamında beliren en ilginç paradoks, belirtildiği üzere, insan hakları alanında yaşanmaktadır. Bu paradoks, kısmen yukarıda da ifade edildiği şekliyle, insan haklarının öznel temellendirmesi aracılığıyla saptanabilmektedir. Bu konuda, tarihsel temellendirme amacına dönük olarak İslamcı söylemin en çok atıfta bulunduğu dönem, Fatih Sultan Mehmet dönemidir. Sözgelimi, Meclis İnsan Haklarını Araştırma Komisyonu Başkanı Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış'ın 10 Aralık 2002'de TBMM

¹⁰ Milli Görüş Hareketi ve özelde Refah Partisi geleneği, düşman Batı imgesini kurgularken en çok Batı'nın insan hakları alanında çifte standartlı uygulamalarından beslenmiştir. Özellikle Batı dünyasının Bosna-Hersek'e yönelik ikircikli tutumu, İslami düzlemde insan haklarının olumsuzlanmasını kolaylaştırmıştır. Benzer bir görüş için bkz., İhsan D. Dağı, **Kimlik Söylem**

Genel Kurulu'nda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulünün yıldönümü kutlamaları nedeniyle yaptığı konuşmada bu anlayışın izleri hakimdir. Elkatmış'a göre, *"Günümüzde Batı dünyasının bayraktarlığını yaptığı insan hakları mücadelesi, aslında, bizim toplumumuzun hiç de yabancı olmadığı bir kavramdır. Öncelikle, inancımızın özünde insana verilen değer yatmaktadır. Bugün kabul görmüş birçok değer, aslında, yüzyıllardır bu topraklarda var olagelmektedir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet Han, gerek İstanbul'un ve gerekse Bosna-Hersek'in fethinden sonra yayımladığı fermanlarda, insanların onurları, canları, malları, özgürlükleri, güvenlikleri ve dinlerinin korunmasını garanti altına almıştır."*¹¹ Elkatmış'a göre amaç, *"öncelikle Batı uygarlığının ulaştığı insan hakları standartlarını yakalamak ve sonra da -geçmişte olduğu gibi bugün de- daha ilerisine geçmektir."*¹²

Bu açıklamalar hakkında genel bir değerlendirmeye geçmeden önce, bu görüşün salt Elkatmış tarafından savunulmadığı, bu görüşün izlerinin başka örneklerle de pekiştirilebileceği belirtilmelidir. Nitekim bu örnekler içinde en belirginini, 5 Şubat 2003 tarihinde TBMM Plan Bütçe Komisyonu görüşmeleri sırasında AKP Diyarbakır milletvekili Aziz Akgül ile CHP milletvekili Enis Tütüncü arasında yaşanan insan haklarının kökenine ilişkin tartışma gösterilebilir. Komisyon görüşmeleri sırasında Enis Tütüncü'nün insan haklarının tarihinin Fransız İhtilali ile başladığını belirtmesi üzerine Akgül, *"Fatih Sultan Mehmet'in insan haklarına örnek bir fermanı var. Bu konuyu Fransız İhtilali'nden örnek alacak değiliz. Biz Osmanlı'nın torunlarıyız. İnsan haklarını bütün dünyaya öğretmiş bir neslin çocuklarıyız."*¹³ diyerek, Elkatmış'ın görüşlerine benzer bir tartışmayı gündeme getirmiştir.¹⁴ Elbette bu çalışmanın konusu, insan haklarının kökenine ilişkin bir tartışma yürütmek ve bu doğrultuda mutlak bir sonuca erişmek değildir. Zira her toplumun, kendi tarihselliği içinde değerlendirildiğinde, insani değerler geliştirebildiği ve bunları kurumsallaştırabildiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte belirtilmesi gereken nokta, geçmişte insani değerlere saygı duymuş olmanın

Siyaset - Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 41

¹¹ Bu konuşmanın tam metni için bkz., "Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış'ın 10 Aralık İnsan Hakları Gününe İlişkin Gündem dışı Konuşması", **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, Cilt: 1, Yasama Yılı: 1, 7. Birleşim, 10 Aralık 2002 Salı

¹² bkz., y.a.g.e.

¹³ "Meclis'te Torun Tartışması" başlıklı haber, 06.02.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 5

¹⁴ Bu yönde benzeri bir görüş için bkz., Hayrettin Karaman, "İnsan Hakları", 13.05.2001 tarihli **Yeni Şafak Gazetesi**, Karaman'a göre de, *"15. yüzyılda, İspanya'dan kaçarak canlarını kurtaran*

doğrudan insan haklarının köken bakımından tek sahiplenicisi olma görüşünü meşrulaştırmadığıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, insani değerleri ya da insan onurunu yücelten uygulamalar tüm toplumlarda varolabileceği gibi, bu durum bugün ifade edildiği biçimiyle insan haklarını teoride biçimlendiren Batılı külliyatı ve bu seyrin Batılı karakterini toptan gözardı etmeyi de gerektirmemektedir. İnsan haklarına, Batı'da ortaya çıktığı dönemin genel karakteri olan seküler niteliği görmezden gelecek biçimde, sekülerizm öncesi dönemden tarihsel referanslar arayan ve kendi geleneksel siyaset kalıplarının elverdiği ölçüde bu hakları yüceltmeye çalışan bu görüş daha ayrıntılı olarak ele alınabilir.

Genel olarak bakıldığında, yukarıda alıntılanığımız görüşlerde beliren ortak özelliğin insan haklarının Osmanlı tarihine ve özel olarak da Fatih Sultan Mehmet dönemine atıfta bulunularak benimsenmesi olduğu söylenebilir.¹⁵ Batı karşıtlığının örtük ifadesi olarak insan haklarını kendi tarihine atıfla içselleştirme deneyimi, insan haklarının Batı'da ortaya çıktıkları için değil, geleneğe göndermelerde bulunulmasına olanak verdikleri için benimsenmiş olduğu izlenimini güçlendirmektedir. İnsan haklarını Batı dünyasına Osmanlılar'ın öğrettiği varsayımı üzerinde kendini biçimlendiren bu insan hakları yaklaşımı¹⁶, bu hakların kendi tarihinde bulunan deneyimler aracılığıyla uygulamaya geçirilmesi çabası ile sınırlandırılabilir bir anlama sahip değildir. Hakan Yavuz'un adlandırmasıyla Neo-Osmanlıcı bu kimlik, *“Osmanlı yönetimi uygulamalarını çoğulculuk olarak değerlendiren seçici bir yorumun temeli üzerine kurulu bir dünya görüşüdür.”* ve *“Neo-Osmanlıcılar, tekrar hayal edilen Osmanlı imparatorluk projesini ve kültürünü Türklükle bir tutarak, Osmanlı devletini Müslüman Türklerin muhteşem*

Yahudiler'in Fatih'e sığındıklarını bilmeyen yoktur. Gerçek bundan ibaret iken, tarihte insan hakları uygulamasını 1215 tarihli bir sözleşme ile ve Batı'dan başlatmak büyük haksızlıktır.”

¹⁵ İslamcı söylemde Fatih Sultan Mehmet, bugün dahi özlemi çekilen günlerin temsilcisidir. Sözgelimi, İslamcı yazar Mustafa Armağan yazılarında *“neden bir Fatih çıkmıyor bugün aramızdan”* diyerek o günlere duyulan özlemi açığa vurmaktadır. Bkz., Mustafa Armağan, *“Çünkü Doğu'nun da Batı'nın da Sultanıydı Fatih”*, 25.05.2003 tarihli **Zaman Gazetesi**

¹⁶ Akgül'ün ifadesinden de bu sonuç çıkarılabilmektedir. *“İnsan haklarını bütün dünyaya öğretmiş bir neslin çocuklarıyız.”*, bkz., *“Meclis'te Torun Tartışması”* başlıklı haber, 06.02.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 5; ayrıca İslamcı söylemde Batı'ya üstünlük karinesi olarak insan hakları dışında demokrasi ve sözleşme kavramları da kullanılmaktadır. Sözgelimi Eliaçık'a göre, *“Batı'da gelişen sözleşme kavramı nasıl 'Medine Sözleşmesi'ne düşülmüş eksik bir dipnot ise, demokrasi kavramı da meşveret kavramına ve değer ilkelerine düşülmüş bir eksik bir dipnottan başka bir şey değildir.”*, Eliaçık, a.g.e., s. 24

başarısı olarak etnikleştirmeye çabalamaktadırlar.”¹⁷ Konuya bu bağlamda yaklaştığımızda, Neo-Osmanlıcı ya da Türklüğü İslami kimlik üzerinden tanımlayıcı yaklaşım açısından, tekrar hayal edilen bir imparatorluk projesinin açığa vurulmasında insan hakları söyleminin işlevsel bir konumu işgal ettiği gözlenebilmektedir.¹⁸ Neo-Osmanlıcı yaklaşım bağlamında bir insan hakları söyleminin gelişimi olarak adlandırabileceğimiz yukarıdaki alıntılarla gözler önüne serilmeye çalışılan yaklaşımın evrensellik niteliği bağlamında değerlendirildiğinde, çelişkili yanları açığa çıkmaktadır. Bu yaklaşım açısından ele alınması gereken birinci çelişme, insan haklarının kaynağı ile ilişkili olmaktan çok, İslamcı söylemin benimsediği kaynağın haklar konusuna yaklaşımı bağlamında ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bakıldığında, İslamcı söylemin insan hakları yaklaşımına seküler karakteri önceleyen dönemlerden tarihsel referanslar sağlama çabası olarak nitelediğimiz bu tutum, insan hakları söylemi üzerinden örtük biçimde Batı modernitesi ve sekülerleşme sürecinin eleştirisini yapmaktadır. Nitekim, Akgül’ün verdiği örnek dikkate alındığında bu durum daha açıklıkla saptanabilmektedir. Akgül, insan haklarını tarihsel açıdan Türk-İslam bir niteliğe büründürmek amacıyla, Fatih Sultan Mehmet’in 1487’de Bosna-Hersek’i fethetmesinin ardından yayımladığı ve Hristiyanların kiliselerine dokunulmamasını salık veren fermanı örnek vermekte, bu ferman aracılığıyla insan haklarını Batı’ya Osmanlı’nın öğrettiği sonucuna ulaşmaktadır.¹⁹ Salt bu açıklama ekseninde bile, İslamcı söylemin evrensel insan hakları söylemini geleneksel siyaset kalıpları içerisinde meşru kılma çabasının yaşadığı meşruiyet krizi açıklıkla saptanabilmektedir. Zira İslamcı söylemin insan hakları fermanı olarak örnek verdiği bu metin, seküler insan hakları yaklaşımının tersine, dinsel içerikle bezenmiştir ve Hristiyanlar’ın kiliselerine dokunulmaması gerektiğini belirten bu ferman erdemli bir yaklaşımı yansıtıyor

¹⁷ Hakan Yavuz, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo Osmanlıcılığın Yükselişi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, Erişim: 12.01.2003, <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsaiy13/1303.htm>

¹⁸ Tanıl Bora’nın saptamasıyla, “*bu temelde, Osmanlı nostaljisi modern ve milliyetçi bir emperyal (veya irredentist) tahayyüle dönüşür.*”, bkz., Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 136; Bora’nın da belirttiği üzere, geçmişte Milli Görüş Hareketi’nin temsilcisi olan Refah Partisi’nin “*kendisini kaptırdığı “Yeniden Büyük Türkiye” şiarının, İslamın bir neo-Osmanlıcı hakimiyet ideolojisi olarak okunmasından başka bir izah tarzını bulmak zordur.*”, a.g.e., s. 137; konuya bu açıdan yaklaştığımızda, AKP içinde Milli Görüş çizgisi ekseninde bir dış politika anlayışının hala güçlü biçimde egemen olduğu bir kesimin bulunduğunu iddia etmek aktardığımız insan hakları söylemi bağlamında değerlendirildiğinde güç olmamaktadır.

¹⁹ “Meclis’te Torun Tartışması” başlıklı haber, 06.02.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s. 5

olmakla birlikte, insan hakları salt inanç ve ibadet özgürlüğü bağlamında ele alınamayacak denli geniş bir haklar dizgesi olarak dikkate alınmak zorundadır.

Diğer yandan insan haklarının gelişimi açısından konuya yaklaştığımızda, bu hakların bir bağış ürünü olmaktan çok toplumsal mücadeleler sonucunda elde edilen kazanımların ürünü olduğu gerçeği de dikkate alındığında, bu fermanın klasik insan hakları yaklaşımıyla da çelişki içinde olduğu görülmektedir. Halliday'ın de belirttiği üzere, *“tarihsel olarak kökenden hareketle ortaya atılan tüm eleştiriler temel bir yanlış anlamaya dayanıyor; ‘Batı’nın birliği. İslamcı söylem bu yanılgıya düşmeye fazlasıyla eğilimlidir. İnsan hakları söylemini üreten tek bir parçadan oluşmuş emperyalist ve ırkçı bir ‘Batı’ yoktur. Batı kendi içinde iktidar ve etki mücadeleleriyle gelişmiş, pek çok yönden farklılık gösteren, hatta çatışan bir oluşumdur. İnsan hakları kavramı devletler ya da Fransa, ABD ya da herhangi bir Batılı gücün yöneticileri tarafından yaratılmamıştır; insan hakları sözkonusu devletleri ve yöneticileri sorgulayan toplumsal hareketlerin ve ideolojilerin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır.”*²⁰ Bu açıdan, insan hakları mücadelesi tarihsel olarak toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile ilişkilendirildiğinde, bu hakların bir bağış olmanın ötesinde, toplumsal kazanımlara işaret ettikleri görülmektedir.

Neo-Osmanlıcı tutumun insan hakları söyleminde bu alıntılar aracılığıyla beliren bir diğer çelişmeli yön ise, insan hakları fermanı olarak örnek gösterilen metinde beliren ayrıcalıkların, bir işgal sonrasında işgal eden güç tarafından işgal edilen bölge halkına yönelik olarak verilmesidir. Diğer bir deyişle Neo-Osmanlıcı söylem, kendi evrenselliğini dayatmak adına işgal olgusunu insan hakları açısından tutarlılık tahliline tabi tutmaya gerek görmezken, bölge halkına verilen ibadet etme hakkı üzerinden tüm dünyaya insan haklarını öğretme iddiasına yönelik bir anlayışın inşası konusunda oldukça titizlenmektedir. Sonuçta, genel olarak işgal olgusunu olumsuz algıladığını açıklayan Mehmet Elkatmış'ın²¹, Osmanlı dönemi söz konusu olduğunda neredeyse bu işgallerin demokratik bir karakter taşıdığına atıf yapacak

²⁰ Fred Halliday, “İnsan Hakları ve İslami Ortadoğu: Evrenselcilik ve Görececilik”, **İslam ve Çatışma Miti** içinde, (Çev. Umut Özkırımlı – Gülberk Koç), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 171

²¹ Mehmet Elkatmış, ABD'nin Irak'ı işgali öncesinde, AKP Hükümeti tarafından 01 Mart 2003 tarihinde TBMM Genel Kurulu'na gönderilen ve kabul edilmesi durumunda 60.000 ABD askerinin Türkiye'de konuşlanmasına izin verilmesi anlamına gelecek olan yetki tezkeresinin Genel Kurul'da reddedilmesini sağlayan 99 AKP'li milletvekilinden biridir. Elkatmış, oylama sonrasında red oyu verdiğini açıklamıştır. Bkz., 03.03.2003 tarihli **Radikal Gazetesi**

biçimde bir insan hakları söylemi geliştirmesi de bir çelişki olarak göze çarpmaktadır.

Geçmişe duyulan özlem bağlamında değerlendirildiğinde, Neo-Osmanlıcı yaklaşımın insan hakları söyleminde, kültürel görelilik savından çok kendi içinde örtük bir evrensellik iddiası taşıdığı da belirtilebilmektedir. Halliday'ın de saptadığı üzere, *“Batı’ya yönelik eleştiriler İslam geleneği ya da şeriat çerçevesinde dile getirildiğinde ve farklı ahlaki ve yasal ilkeler uygulanması gerektiği iddia edildiğinde bile, görececi bir yaklaşım benimsenmiş olmuyor. Aslında belirli bir ilkenin İslam’dan türetildiği iddiası bile içinde, açık ya da örtülü olarak kendi evrenselciliğini taşıyor.”*²² İslami söylemde saptadığımız bu özellik bağlamında bir değerlendirme sonucunda, Neo-Osmanlıcı insan hakları yaklaşımının öne sürdüğü temel savların, Batılı anlamda insan haklarının kültürel görelilik temelinde reddedilmesi yerine, bu hakların reddedilmeden Batı’ya öğretildiği tezi üzerinde benimsenmesi, bu evrenselciliğin de kanıtı niteliğindedir. Diğer bir deyişle, insan haklarının Batı’ya öğretildiği düşüncesi, aynı zamanda bu hakların evrenselliğine yönelik vurguyu kendi özneliği üzerinden inşa etmektedir.

Sonuçta, İslami kültür ile milliyetçi söylemi eklemleyen bu politik konum açısından insan hakları, kabul edilmeleri kendi geçmişinde varolmalarına bağlı bir değerler kümesi olarak algılandıkça, bir üstünlük gösterisinin Batı karşısında iletişimini üstlenen ideolojik bir mücadele alanı olma niteliğini Neo-Osmanlıcı yaklaşım düzleminde de pekiştirmiş olmaktadır.²³

Neo Osmanlıcı söylem, insan hakları anlayışını rahatsızlık duyduğu unsurlardan (sekülerizm ekseninde modernizm) ayıklamak suretiyle seçici bir zemin üzerinde biçimlendirmektedir. İslamcı söylem açısından dinsel düşüncenin gerilemesini imleyen Modernite’nin eleştirisi, insan hakları söylemi üzerinde inşa

²² Halliday, a.g.e., s. 163

²³ Neo-Osmanlıcı yaklaşımın izleri, genel olarak toplumsal düzlemde de görülebilmektedir. Sözgelimi, The Pew Research Project’in Mayıs 2003’te yayımladığı 50 ülkeyi kapsayan anket çalışmasının sonuçlarına göre, Türk halkının %57’si kendi kültürünün diğer kültürlerle üstün olduğu düşüncesine, %69’u Türk kültürünün yabancı etkilerine karşı korunması gerekliliği fikrine ve %40’ı başka ülkelerde Türkiye’ye ait toprakların olduğu görüşüne tamamiyle katılmaktadır. Bkz., *How Global Public Wiew: War in Iraq, Democracy, Islam and Governance, Globalization. Views of a Changing World, The Pew Global Project Attitudes Survey*, June 2003, s. 95, Erişim: 28.06.2003, <http://people-press.org/reports/pdf/185.pdf>

edilmektedir. Elbette burada asıl sorun bir içerik olarak insan haklarına odaklanmaktan çok, bu hakların evrensel karakterinin çağrıştırdığı Batılı seküler kimlik ile bu kimlik bağlamında Atatürk öncülüğündeki Türkiye Cumhuriyeti modernleşme projesinin eleştirisi amacına odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle İslamcı söylem, insan haklarının evrensel karakterine Batılı anlamlar yükleyerek ona anti-seküler itirazlar geliştirirken, içeriye dönük biçimde de Batılılaşma ve sekülerleşme ideolojisinin biçimlendirdiği Kemalist modernleşme projesini eleştirmiş olmaktadır. Sözelimi Ali Bulaç'ın Batı'yı ve Modernizm'i, *“geriye doğru gidildiğinde modernleşme çağdaşlaşmaya, çağdaşlaşma batılılaşmaya, batılılaşma batı seviyesinde kültürleşme ve uygarlaşmaya, bu da Batı'nın izlediği maddi ve tarihsel sürece katılmaya, yani modernizme irca edilebilir. Modernizm ise, Batı'ya tam anlamıyla teslimiyet ve bağımlılığın günümüzdeki evrensel formülü ve yöntemidir.”*²⁴ saptamalarıyla dışsal bir tepkisellik bağlamında yermesi, ancak bu saptamaların içeriye dönük okunmasının varedilmesiyle mümkündür. Bu bakımdan, böyle bir okumayı Bulaç'ın ortaya koyduğu anti-modernist tutum bağlamında yerleştirme girişiminde olan Yusuf Kaplan'a göre, *“Türkiye, seküler Batı medeniyetinin modernlikle birlikte gerçekleştirdiği büyük meydan okumadan bu yana hem yaşadığı devâsâ sorunların nereden kaynaklandığını, hem de dünyada neler olup bittiğini bir türlü kavrayamamış, sonunda kendi yapacağı büyük işleri başkalarına, Batılıların geliştirdikleri seküler ideolojilere ve projelere havale ederek vaziyeti kurtarabileceğini düşünmüş; bunun için de kültür ve medeniyet değiştirme absürdlüğüne ve ahmaklığına soyunmuştur.”*²⁵

Sonuçta, modernist yaklaşıma insan hakları söylemi üzerinden yönelen eleştirel bakış açısının içerideki yansımaları, Kemalist modernleşme projesi üzerinde odaklanmış görünmektedir. İslamcı söylemin bu doğrultuda biçimlenmesinde, *“Kemalist dönemin özellikle ideoloji düzeyinde Osmanlı Devleti'nden bir kopuş olarak görünmesi”*²⁶ etkili olmuştur. Modernleşme algısını Osmanlı'nın son dönemleriyle birlikte, devletin kurtarılması amacı bağlamında teknik bir olgu olarak benimseyen ve Osmanlı'nın çöküşünün engellenmesi yönünde devletin

²⁴ Ali Bulaç, **Din ve Modernizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 84

²⁵ Yusuf Kaplan, “Osmanlı Misyonu Korkusu”, 09.12.2002 tarihli **Yeni Şafak Gazetesi**

²⁶ Bu ifade Taner Timur tarafından kullanılmıştır. Bkz., Taner Timur, “Osmanlı Mirası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde, (Der. İrvan Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 17

modernleşmesi sürecine katkıda bulunan İslamcı düşünce açısından modernleşmenin Batılı anlamda seküler karakteri ile gerçek karşılaşma, Kemalist Cumhuriyet ve onun toplumsal modernleşme /çağdaşlaşma projesi ekseninde gerçekleşmiştir. İnsel ve Aktar'ın da saptadıkları üzere, *“Cumhuriyet bir görünüşüyle, devlet içinde çağdaşlaşma mücadelesinin genel olarak kazanılması ve yeni kurumlarının oluşturulmasından sonra, bu sorunsalın topluma ihraç edilmesi aşamasına geçişi simgelemektedir.”*²⁷ Devletin modernleştirilmesini izleyen süreçte toplumun modernleştirilmesi amacına yönelen Kemalist yaklaşım, bir yandan modernleşme kuramını devlet yönetiminde laiklik ilkesinin yerleştirilmesi ile birlikte yürütmüş, bu durum ise modernleşmenin seküler karakteri ile yüzleşen sosyal kesimlerin itirazlarını, modernitenin seküler niteliğine karşı duruşu simgeleyen dinsellikten, diğer bir deyişle İslamcılık'tan beslemeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, *“devletin çağdaşlaşma çaba ve tahayyülü ile Türkiye toplumunun bugünkü muhafazakar ve görünüşte içine kapalı tavrı arasında diyalektik bir bağ vardır.”*²⁸ Başka bir deyişle, Kemalist modernleşme sürecine duyulan tepki ile İslamcı düşüncenin bugünkü karakterinin belirlenmesinde doğrudan bir ilişki görülebilmektedir. Bu ilişkinin saptanmasında öne çıkan etken, toplumu çağdaşlaştırma amacına yönelen Kemalist modernleşme projesinin sekülerizme yüklediği özel anlam bağlamının yanında, onun kendi gerçeğini topluma benimsetebilmek için geçmişle olan tüm organik bağları koparmasında, diğer bir deyişle geleneği yadsımasında da belirmektedir. Kahraman'ın deyişiyle, *“geçmişi tümüyle ve kesinlikle yadsıyıp yok sayan, yüzünü yalnızca Batı'ya çeviren, Doğu kültürünün getirdiği muhakemeyi pozitivist bir anlayışla aşacak olan rasyonalizmi geçerli tek toplumsal düşünce sistematiği olarak koymak isteyen bir kültürel model, aynı zamanda toplumsal model olarak Türkiye'nin önüne koyulmuştur. Böyle bir modelin gelenek düşüncesini daha baştan yok sayması doğaldır.”*²⁹

²⁷ Ahmet İnsel ve Cengiz Aktar, “Devletin Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları”, Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı* içinde, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 21

²⁸ İnsel, y.a.g.e., s. 13

²⁹ Hasan Bülent Kahraman, “Modernite, Geç Modernite, Gelenek ve Türkiye: Batı Bilinci, Modernite ve Gelenek”, *Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm)* içinde, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 45

Kemalist modernleşme projesinin geleneğin yadsınması üzerinde biçimlenen genel karakterini somutlaştıran dönem, insan hakları konusuna yaklaşımlarından da anlaşıldığı biçimiyle, Osmanlı dönemi olarak saptandığında, İslamcı siyasetin “gelenek” arayışını bu döneme atıfla gidermesinin nedenlerinin belirlenmesi de kolaylaşmaktadır. İslamcı siyaset, Türkiye özelinde Kemalist projenin karşıtlığı üzerinde biçimlenirken, Kemalist modernleşme projesinin toplumu çağdaşlaştırma ütopyasının karşısında Osmanlı’nın görkemli dönemlerine göndermeler yoluyla nostaljiyi kurgulamış ve böylece İslamcı siyaset, sekülerizmi önceleyen, “geçmiş”i hatırlatan dönemlerin nostaljisi aracılığıyla muhafazakarlaşmıştır. Sonuçta, “İslamcılığı çoğu kez milliyetçi-muhafazakar ideolojinin kaynaklarına geri götüren ve oradan da milliyetçiliğe rücu ettiren Osmanlı nostaljisi”³⁰ insan hakları söylemi aracılığıyla yeniden kurgulanırken, geleneğin yeniden İslamcı söylemde ulaşılacak amaca dönüşmesinde içselleştirilen politik dil de sekülerleştirilmiş olmaktadır. Bugün için İslamcı tahayyülde bu anlamda bir yenileşmeden söz edilecekse, bu yenileşme İslamcı geleneğin öngördüğü politik düzenin gereklerinde değil, bu düzene ulaştıracak siyasal dilin insan hakları gibi modernist söylemin ürünü kavramlar aracılığıyla sekülerleşmesinde aranmalıdır.³¹ Siyasallaşan müslümanların taleplerini ortaya koyarken modern politik dilin sekülerleşmiş kavramları/araçları kullanmaları ise, Arslan’ın deyişiyle, “*politikanın İslamizasyonu*”nu³² doğuracaktır.

³⁰ Bora, a.g.e., s. 137

³¹ Özellikle İslamcı söylemde beliren “yenileşme” vurgusu, AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Sözgelimi Erdoğan 16.05.2003 tarihinde, milletvekilleriyle birlikte Antalya’da katıldığı kampta, “*Milli Görüş elbisesini çıkardık. AKP, Demokrat Parti’nin devamı*” açıklaması ile bu kopuş arzusunun seslendirmiştir. Bkz., “*Milli Görüş Elbisesini Çıkardık*” başlıklı haber, 17.05.2003 tarihli **Milliyet Gazetesi**; bununla birlikte, AKP’li milletvekillerinin Milli Görüş’ten tamamen kopmadığını gösteren en önemli kanıtlar, yukarıda Elkatmış ve Akgül örneklerinde de görüldüğü üzere insan hakları aracılığıyla da saptanabilmektedir. AKP’li milletvekillerinin Neo Osmanlıcı insan hakları söylemine benzer biçimde, Milli Görüş’ün günümüzdeki siyasal partisi olan Saadet Partisi’nin İstanbul İl Başkanı Numan Kurtulmuş’un (Numan Kurtulmuş Milli Görüş içinde geleceğin lider adayı olarak değerlendirilmektedir.) **Umran Dergisi**’nde yayımlanan yazısındaki vurguları, kopuşun gerçek olmadığını da açığa vurmaktadır. Kurtulmuş’a göre, “*Günümüzde müslüman dünyasının yaşamakta olduğu problemler, halen Osmanlı devletinin tasfiye sürecinin devam ettiğini göstermektedir ve müslümanlık değerleri ile barışmış bir Türkiye hem Batı’ya karşı yol göstericilik hem de müslüman dünyasında öncülük görevini de başarı ile yerine getirecektir.*”, Numan Kurtulmuş, *Geleneği Geleceğe Taşımak*, **Umran Dergisi**, Erişim: 15.05.2003, <http://www.umran.org/yazi.asp?id=106>; Kurtulmuş’un söyleminde öne çıkan Osmanlı’nın devam ettiği ve Batı’ya yol gösterme arzusu vurguları ile yukarıdaki örnekler (Elkatmış ve Akgül) karşılaştırıldığında beliren söylemsel örtüşme, Erdoğan’ın genellemesinin yanlış olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

³² Abdurrahman Arslan, “Sekülerizm: Akleden Kalbin Parçalanışı”, **Modern Dünyada Müslümanlar** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 162

Yukarıda ortaya konulduğu bağlamda değerlendirildiğinde, İslamcı söylemde belirgin biçimde öne çıkan modernite ve sekülerleşme karşıtlığının insan hakları boyutuna aktarılması, bir yandan insan haklarının kültürel temelde reddedilmesinin önünü kapamak gibi olumlu bir işlev görürken, diğer yandan bu hakların ortaya çıkışındaki en önemli boyut olan sekülerleşme mantığını aşındırmak yoluyla insan haklarına dinsel bir içerik kazandırmaya çalışmakta ve böylece dinselliğin öne çıktığı koşullarda da evrensellik olanağı zayıflamaktadır. Kendi kültürünü siyasal projelerinin merkezine alarak ona diğer kültürler karşısında üstünlük atfetme anlayışı, bugün insan hakları alanında büyük riskleri de beraberinde taşımaktadır. İnsan haklarını uğrunda mücadele verilerek kazanılmış değerler olarak saptamak yerine, bu hakların ancak bir üst otorite tarafından bahşedilmesine eğilim gösteren bir yaklaşım, aynı zamanda böyle bir düşünce evreninin iktidar projesinin demokratikliğinin ölçüsünü anlatmaktadır. Diğer bir deyişle, insan haklarına bu yönde bir yaklaşım üzerinden, sözü edilen politik konumun demokratlıktan çok otokratik bir kimliği bünyesinde barındırdığı da kanıtlanmaktadır. Bu anlamda, İslam merkezci insan hakları yaklaşımları, İslamlaştırma süreçlerinin de bir uzantısı olarak görülmektedir.³³ Sonuç olarak, Özdek'in de belirttiği gibi, *“Batılı değerlerin empoze edilmesine karşı çıkarken, kendi kültürel değerlerini en üstün değerler olarak kabul eden bir uca savrulma eğilimi, bugün kültür konusundaki başlıca sağ yönelimlerden birini oluşturmaktadır”*³⁴ ve salt bu nedenle dahi, insan haklarının kültürlerarası üstünlük sağlama aracına düşürülmesi riskine karşı mücadele etmek bir zorunluluk olarak belirlemektedir.

4.2. Evrensel İnsan Hakları Bağlamında Türlan Sorunu

Türkiye özelinde İslamcı söylemde öne çıkan insan hakları ideolojisinin izlerini saptamaya çalıştığımız bu aşamada, ele alınması gereken bir diğer önemli sorun da “kadın sorunu” ve bu bağlamda “türlan sorunu”dur. İslam dünyası ile Batı arasında insan haklarının evrenselliği konusunda beliren düşünce ayrılıklarını besleyen ve kültürel görelilik temelinde bir bölünmenin ortaya çıkmasına yol açan en önemli

³³ Yasemin Özdek, “Evrensellik/Kültürel Görecelik Geriliminde İnsan Hakları”, *Birikim*, Sayı: 65, Eylül 1994, s. 30

³⁴ Özdek, 2000, s. 210

sorun olarak, kadına yaklaşım konusunda beliren farklılıklar saptanmaktadır.³⁵ Sözgelimi ABD’li akademisyenler Ronald Inglehart ve Pippa Norris’in yürüttükleri araştırmanın sonuçlarına göre, İslam dünyası ile Batı’yı ikiye bölen kültürel fay hattı demokrasi kavramı değil, kadına ve cinsiyet sorununa bakışlarıdır. İslam dünyası ile Batı, en çok boşanma, kadın erkek eşitliği ve eşcinsel hakları konusundaki düşüncelerinde birbirinden ayrılmaktadır.³⁶

Araştırmanın sonuçlarına göre, demokratik değerlerin onaylanıp onaylanmadığına ilişkin olarak, Hristiyan Batı dünyası ile İslam dünyasından deneklere sorulan soruya her iki taraftan da %68 oranında evet yanıtı gelmişken; bu oran sorular cinsiyet sorununa odaklandığında giderek farklılaşmıştır. Kadın-erkek eşitliği düşüncesini Batılı deneklerin %82’si, Müslüman deneklerin ise %55’i; eşcinselliği Batılıların %53’ü, Müslümanların %12’si; kürtajı Batılıların %48’i, Müslümanların %25’i ve son olarak da boşanmayı Batılıların %60’ı, Müslümanların ise %35’i onaylamaktadır.³⁷ Bu veriler ekseninde, Batı ile İslam dünyası arasında kültürel temelli bölünmenin iletişimini üstlendiği saptanabilen kadın ve cinsiyet sorunu dolayımında konuya yaklaştığımızda, insan hakları ve evrensel boyut ile ilişkilendirilebilecek biçimde ortaya çıkan tartışma ve bölünmenin Türkiye özelindeki örneğini “türban/başörtüsü sorunu” oluşturmaktadır.

Başörtüsü sorunu, başörtülülerin kamusal/özel alan ayrımı bağlamında, öğrenci olarak üniversitelerde, avukat olarak mahkemelerde ya da başka mesleki kimliklerle kamusal alanda etkinlik göstermelerine izin verilmemesi olarak özetlenebilmektedir. Türkiye özelinde konuya yaklaştığımızda, başörtüsü sorunu laiklik sorunu ile birlikte gündeme taşınırken, bu durum İslamcı söylemde insan hakları söylemini

³⁵ Turner’ın da belirttiği üzere, “İslam dünyasında sekülerizm yanlıları ile fundamentalistler arasındaki modernleşme tartışmalarının merkezinde kadının statüsü sorunu yatmaktadır.”, bkz., Bryan S. Turner, “Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age”, *European Journal of Social Theory*, Vol: 4, No: 2, 2001, s. 141; bu anlamda kadının statüsü sorununa yaklaşım, salt İslami dünya ile Batı arasındaki bir bölünmeye işaret etmemekte, aynı zamanda İslam toplumlarında da moderniteye karşı takınılan tutum ekseninde gerçekleşen bölünmelerin biçimlendirdiği siyasal akımların radikallik ile ılımlılık arasında yaşadıkları gelgitlere de açıklama getirmektedir.

³⁶ Ronald Inglehart and Pippa Norris, “The True Clash of Civilizations”, *Foreign Policy*, March-April 2003, s. 67, Erişim: 28.05.2003, <http://www.isr.umich.edu/papers/FornPol2.pdf>

³⁷ Ronald Inglehart and Pippa Norris, “Islam & The West: Testing The ‘Clash of Civilizations’ Thesis”, *Harvard University John F. Kennedy School of Government Research Paper*, s. 19, Erişim: 28.05.2003, <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksq/acrobat/wvscode.pdf>

giderek yaygınlaştırmış, dinsel içerikle katkılanan bu yaklaşım insan haklarına daha çok gereksinim duymaya başlamıştır.

Başörtüsü sorununun İslamcı çözümü, bu politik duruşun söyleminde dinle ilişkilendirilmiş bir özgürlük anlayışı bağlamında öne çıkarılırken, aynı zamanda eğitim görme hakkının kısıtlanması yönünden de insan hakları söyleminin desteklenmesi amacına yönelmiş görünmektedir. Sonuçta başörtüsü sorunu, İslamcı söylemde insan hakları açısından bir “örtünme hakkı” kategorisinin yaratılmasının ve bu söylem üzerinden de insan haklarının ideolojiye hizmet edecek biçimde içselleştirilmesinin yolunu açmış görünmektedir. Bu saptama bağlamında şu nokta da belirtilmelidir. Bu çalışma açısından sorunsallaştırılan alan, İslami düşüncede örtü emrinin bulunup bulunmadığına ilişkin bir tartışmayı kapsamamaktadır. Bu açıdan başörtüsü sorunu, insan hakları söylemine etkileri bakımından ele alınacak ve dinsel olmaktan çok siyasal sonuçları bakımından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.³⁸

Başörtüsü ile üniversitelerde eğitim almaları engellenen öğrencilerin örtünme ile insan hakkı arasında kurduğu bağ dikkat çekicidir. Sözgelimi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde okuyan başörtülü öğrencilerin dağıttıkları bildirilerde bu vurgu genel olarak saptanabilmektedir. Sözü edilen bildirilere göre, “*sınıflarda İslami giyim tarzını yasaklayan üniversite yönetimi Müslüman öğrencilerin insan haklarını ihlal etmektedir ve bir grubun özgürlüğüne getirilen bu sınırlama, herkesin özgürlüğünü tehdit etmektedir.*”³⁹ Benzer bir söylem Avukat Güler Yıldız tarafından da dile getirilmektedir. Güler Yıldız’a göre başörtüsü, “*hiçbir zaman*

³⁸ Bununla birlikte, Kuran’da kadın haklarının varlığını araştıran Zehra Arat’a göre, Kuran’da başörtüsüne ilişkin hiçbir değini bulunmamaktadır. Kuran’da örtünme ile kastedilen saçların ve başın kapatılması değil, göğsün kapatılmasıdır. Bkz., Zehra F. Arat, “Women’s Rights in Islam: Revisiting Quranic Rights”, **Human Rights -New Perspectives New Realities-** içinde, (Ed. Adamantia Pollis and Peter Schwab), Lynne Rienner Publisher, London, 2000, s. 83; benzer biçimde Kuran üzerinde yürütülmüş bir araştırmanın sonuçlarına göre, Kuran’da örtünme sözcüğünün kullanıldığı iki sure bulunmaktadır ve bu iki surede de (Nur Suresi 31. ayet ve Ahzab Suresi 59. ayet) örtünme başın kapatılması anlamını ifade etmekten uzaktır. Nur süresinde “kadınlar örtülerini yakalarının üzerine salsınlar” ifadesi kullanılarak göğüs kısmının örtülmesi vurgulanmışken, Ahzab suresinde, “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına üstlerine örtü almalarını söyle, bu onların tanınmalarını ve bundan dolayı incitilmelerini önler.” ifadesi kullanılarak özellikle İslamın yeni benimsenip yayılmaya başladığı dönemde, müslüman kadının gündelik yaşamda sorun yaşamasını engelleme amacı güdülmüş görünmektedir. Sonuçta, Kuran’da bugün ihlali iddia edildiği biçimiyle bir başörtüsü emri netlikle saptanamamaktadır. Bu araştırma için bkz., Erdoğan Bakkalbaşı, **Kuran’daki Buyruk ve Yasaklar**, Tesav Yayınları, İzmir, 1995, s. 150

³⁹ Aktaran, Üstün Reinart, “Freedom Under Wraps: Islamic Garb on Turkish Campuses”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol: 2, No: 3, September 1998, s. 33

tartışılmayacak bir haktır ve başörtüsü yasağı bireysel bir hak ihhalidir.”⁴⁰ Başörtüsü sorununu insan hakları ihlali ile ilişkilendiren ve bu sorunu insan hakları gündemi içerisinde dile getiren bu anlayış aracılığıyla İslamcı tutum, İslamcı olmayan ancak insan haklarının uygulanması için mücadele veren kesimlerin de bu harekete entegre olması amacına bağlanmış, ve Çakır’ın da belirttiği üzere, “*bu yolla İslamcı olmayan kesimleri de davalarına sahip çıkmaya çağırmışlardır.*”⁴¹

Genel olarak saptamaya çalıştığımız üzere, İslamcı siyasetin türban ya da başörtüsü sorununu insan hakları söylemi ile ilişkilendirme çabası gözönüne alındığında, bu yaklaşımın Neo-Osmanlıcı tutum bağlamında ortaya koyduğumuz seküler niteliği önceleyen insan hakları yaklaşımından ayrı düşünülmemeyeceği de açıktır. İslamcı siyaset, insan haklarına en çok dinsellik vurgusu üzerinden yaklaşmış ve daha önce de belirtildiği üzere, insan haklarını bu anlayış doğrultusunda içselleştirme noktasında modernizm eleştirisini de üstlenmiştir. İslamcı kadının rolü bu bağlamda ele alındığında, sorunun insan haklarının evrensel niteliğine ilişkin boyutu da saptanabilir.

Başörtüsü sorunu nedeniyle giderek siyasal bir söyleme dahil olan İslamcı kadın açısından konuya bakıldığında, söz konusu olanın Üşür’ün deyimiyle “siyasallaşma”dan çok “müslümanlaştırma” olduğu saptanabilmektedir.⁴² Bu anlamda İslam ideolojisi, kadınları siyasal hak ve özgürlüklerin savunulması adına değil, İslam’ın savunulması adına seferber etmekte ve kadınların İslam ideolojisi peşinde seferber edilmesinin bir uzantısı olarak kadına yüklenen görev, ideolojinin taşıyıcılığını/aktarıcılığını yapmak olmuştur.⁴³

⁴⁰ Naciye Kaynak, “Başörtülü Kadının İşi Zor: Avukat Güler Yıldız ve Sibel Eraslan’la Röportaj”, 08.03.2003 tarihli *Yeni Asya Gazetesi*, Erişim: 08.03.2003, <http://www.yeniasya.com.tr/2003/03/08/roportaj/default.htm>, bu görüşmede Yıldız’ın aktardığına göre, duruşmalara başörtüsü ile girdiği saptanınca Barolar Birliği tarafından kaydı silinmiş ve bu olayın gündeme gelmesinin ardından kendisinin kaydını silen Baro Başkanı, başörtülü avukatları duruşmalara sokmadığı gerekçesiyle öldürülmüştür.

⁴¹ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat -İki İktidar Arasında İslamcı Kadın-*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61

⁴² Serpil Üşür, “Radikal İslamcı İdeoloji ve Kadının Kimliği Sorunu”, *On Birinci Tez Kitap Dizisi*, Sayı: 9, Şubat 1989, s. 86

⁴³ y.a.g.e., s. 86; Saadet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın şu açıklaması da, bu saptamayı doğrular nitelikte olması nedeniyle aktarılabilir. “*Hanım kardeşlerimiz davamızın hep motoru olmuşlardır.*”, bkz. 17.06.2003 tarihli *Milli Gazete*, Erişim: 17.06.2003, <http://www.milligazete>.

Bu açıdan ele alındığında, örtünme sorununun kadın hakları bağlamında ele alınması da mümkün gözükmemektedir. Zira Berktaş'ın da belirttiği üzere, *“kadınların insan hakları kavramının kendisi, başlı başına, evrensellik iddiasının sahteliğine yöneltilmiş bir eleştiridir. Elbette burada sorun, insan haklarının evrensel olarak geçerli olup olmadığının tartışılması değil, cinsler ve sınıflarüstü soyut ve sahte bir evrensellik anlayışının deşifre edilmesidir. İnsan hakları konusunda cinslerüstü, “nötr” bir yaklaşım, yalnızca “insan” kavramını “erkek” kavramıyla özdeşleştiren ataerkil anlayışı sürdürmeye ve pekiştirmeye yaramaktadır.”*⁴⁴ Kadının örtünmesi/örtünmemesi dolayımında, erkek öznenin öte dünyaya ilişkin “cennet” tahayyülüne giden yolda bir deneme ve nefis sorunu olarak saptanması, kadın açısından erkek egemen iktidar ilişkilerini pekiştirmekte ve bu ekseninde kadın, örtünmeyi bir hak olarak niteleyip onu insan hakları listesine dahil etme arzusunu seslendirdikçe de, insan haklarını değil, İslam'ı savunur konuma gelmektedir. Sonuçta, insan hakları alanında erkek iktidarını ve “eril”liği deşifre edecek bir söylem yerine, örtünme vurgusu ile bu egemenlik ilişkileri pekiştirilmekte ve İslamcı kadın, insan hakları ile İslam hakları arasında sıkışıp kalmaktadır.

İslamcılık ve onun insan hakları yaklaşımı, İslami özgünlüğü ve farklılığı dışlayan Batı modernliğinin iddialarını sorunsallaştıran bir politik konum olarak algılandığında⁴⁵, türban sorununa insan hakları açısından yaklaşan tutumun evrensellik kavramına atfen geliştirdiği eleştirel boyutun işlevselliği de saptanabilmektedir. Türban ve örtünme sorunu, İslam'ın Batı karşısında farklılığının altını çizmekte, diğer bir deyişle görünüş aracılığıyla Batı dışı kimliği belirginleştirmektedir. Göle'nin de belirttiği gibi, *“örtünün dışında hiçbir sembol, İslam'ın Batı'ya göre ötekiliğini böylesine çarpıcı bir şekilde yeniden canlandıramaz. Kadınların bedenleri ve cinselliği Batı modernliğinin siyasal ve toplumsal eşitliğe yönelik, türdeşleştirici güçlerine karşı direnen bir farklılığın*

com.tr/17062003/haberindeks.htm, bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere İslamcı kadın, iktidar amacına yönelik aracın motoru iken, İslamcı erkek aracın direksiyonundadır, ona yön verendir.

⁴⁴ Fatmagül Berktaş, “Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım”, **İnsan Hakları** içinde, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 353

⁴⁵ Daha geniş bir “İslamcılık” tanımını Sosyolog Nilüfer Göle geliştirmiştir. Göle'ye göre, *“İslamcılık, hem İslam dininin temellerine ve kaynaklarına eleştirel bir geri dönüşle (radikalleşmiş gelenekçilik) hem de Batı modernliği karşısında savunmaya geçmeyi ve asimile olmayı reddeden tutumla yeniden kurgulanmış olan müslüman kimliğin sorunsallaştırılmasını ifade eder.”*, Nilüfer Göle, **Melez Desenler -İslam ve Modernlik Üzerine-**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 30

siyasal bir mevzii olarak sahneye çıkmaktadır.”⁴⁶ Bu bakımdan kadın örtünerek, “kulun teslimiyetini, kadın-erkek arasındaki mahremiyet sınırlarını, yasak alanları hatırlatarak dinin sınırlarına çekilmesi ve cinsler arası yasakların kalkması üzerine kurulu seküler ve liberal Batı modernizmi karşısında, İslami farklılığın iletişimini üstlenmektedir.”⁴⁷ Batı karşısında İslamcı kadının dinselliği çağrıştıran giyim biçimi, bu bakımdan salt seküler nitelikli Batı modernizmine yönelmiş bir eleştireliliğin ve farklılığın seslendiricisi olmanın ötesinde, İslami farklılığın tanınması amacına dönük olarak Batı modelinin insan hakları alanı da dahil olmak üzere ortaya koyduğu tüm evrenselci projelerin yadsınması amacına da hizmet etmektedir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, radikal İslamcı söylemde herkes için geçerli hak ve özgürlüklerin varolabileceği yadsınmakta ve insan haklarının evrensellik özelliği, İslam’ın öngördüğü ölçüde İslam’a uygun olarak yeniden düzenlenmektedir. Sonuçta, bir yönüyle kültürel görelilik söylemi üzerinde inşa edilmiş insan hakları yaklaşımı aracılığıyla insan haklarının Batılı karakterine eleştirilerini yoğunlaştıran İslamcı söylem açısından, özgürlük ve demokrasiye gereksinim duyulduğu andan itibaren türban sorununun insan hakları kapsamında değerlendirmeye tabi tutulması ve Batılı karakterin artık görmezden gelinmesi, pragmatik bir tutumu yansıtmaktadır.⁴⁸

Türkiye’de İslamcı düşüncenin insan hakları söylemine etki eden dinsel özgürlük ihlali iddiaları, genel olarak bu hak ihlallerini merkezine alan insan hakları kuruluşlarının ortaya çıkmasının da yolunu açmıştır. Bu kuruluşlar arasında en çok öne çıkan, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği ya da kısa adıyla Mazlum-Der olmuştur. Mazlum-Der’e ait web sitesinde “Duruşu ve ilkeleri” başlığı altında belirtildiği üzere bu kuruluş, inanç hakkını ifade özgürlüğüne koşut biçimde kullanılması gereken temel hak olarak kabullenmekte ve inancın yaşanması, ifade

⁴⁶ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem -Medeniyet ve Örtünme-**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11

⁴⁷ y.a.g.e., s. 149

⁴⁸ Bu konuda Çakır’ın saptaması dikkat çekicidir. Çakır’ın belirttiği üzere, “ötekinin hakkı” söz konusu olduğunda en çok mini etek örneği verilmiştir “İlk başlarda medyanın ya mini etek? sorusuna kaçamak karşılıklar veren türbanlılar, kendi sorunlarının iyice çözümsüz bir hal almasıyla, ‘isteyen mini etek giysin, isteyen başını örtün’ demeye başladılar. Ama olaya ‘radikal İslamcı’ perspektiften bakan Macide Göç gibi kişiler hala bu tür bir çoğulcu anlayışın kabul edilemeyeceğini savunuyorlar.” Çakır, a.g.e., s. 62; Çakır’ın Göç’ten aktardığı görüş şöyledir: “Başörtüsü vahyi bir emirken, kapitalist tüketim kültürünün ürettiği mini etek vahiy karşıtı bir ifsad halidir. Başörtüsü insan hakları içinde değerlendirilebilir; ancak toplumsal ifsadi yaygınlaştıran vahye aykırı tutum ve davranışların bu kapsam içinde görülmesi sözkonusu olmamalıdır.”, aktaran, Çakır, a.g.e., s. 62, radikal İslamcı

edilmesi ve örgütlenmesinin önünde hiçbir engelin bulunmamasını savunmakta, başörtüsü yasağının kaldırılmasını da hedefleri arasında saymaktadır.⁴⁹

“İslami bir insan hakları düşüncesi geliştirme arayışı yanında, yerleşik Batı merkezli insan hakları kataloğu ve felsefesiyle alışverişten geri durmayan bir eğilimi bünyesinde barındıran”⁵⁰ ve insan haklarına saygıyı Tanrı sevgisinin bir uzantısı olarak yorumlayan Mazlum-Der’in üyeleri, Yavuz’un da belirttiği üzere, insan haklarının teoride evrenselliğini benimsemekle birlikte, bu hakların uygulamada Batı dünyası ile sınırlı kaldığını vurgulamakta, derneğin 28 Ocak 1991’de kurulması sonrası ilk başkanı olarak görev yapan Mehmet Pamak ise ABD’de Afrika kökenlilere yönelik tutumu ve Batı’nın sömürgeci geçmişini örnek göstererek insan haklarının evrensel olmadığını belirtmektedir.⁵¹

İslamcı siyasetin özgürlükler ve insan hakları söylemini içselleştirmesinde doğrudan rol oynayan türban yasağı, aynı zamanda yasaktan etkilenen kesimlerin bu yasağa karşı çıkış nedenlerini demokrasi ve insan hakları söyleminin yarattığı mecrada seslendirmelerini de yolunu açmıştır. Mazlum-Der’in öncülüğünde çeşitli İslamcı kuruluşların biraraya gelmesi sonucu oluşturulan “Başörtüsüne Özgürlük Girişimi”, böyle bir kanalın yaratılmasının örneğini oluşturmaktadır. Sözgelimi, “Başörtüsüne Özgürlük Girişimi”nin düzenlediği bir basın toplantısında yapılan açıklama da bu savı destekler niteliktedir: “ *Başörtüsü, toplumun esasını oluşturan değerlerin en önemli göstergelerinden biridir ve başörtüsünü yasaklayan uygulamalar, aslında toplumun değerlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan zihniyetin ürünüdür. Dolayısıyla sahip oldukları değerleri muhafaza etmek için çaba sarf eden başörtülü öğrencilere karşı uygulana gelen yasağın hiçbir haklı yanı yoktur, olamaz. Bu adaletsizliğe son vermek tüm kişi ve kurumların birincil görevidir ve buna yönelik çalışmalar emeği geçen herkese onur bağışlayacak çalışmalardır.*”⁵² Açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Batılı anlamda insan hakları

görüşe hakim olan bu görüş bağlamında, insan haklarına yönelik tutumun pragmatik yönü rahatlıkla saptanabilmektedir.

⁴⁹ “Mazlum-Der: Duruşu ve İlkeleri”, **Mazlum-Der Web Sitesi**, Erişim: 13.11.2002, <http://www.mazlumder.org/turkce/genelbilgi.htm>

⁵⁰ Bora, Peker, Sancar, a.g.e., s. 335

⁵¹ M. Hakan Yavuz, “Vernacularization of Human Rights Discourse: The Case of Mazlumder in Turkey”, Erişim: 16.01.2003, <http://www2.ucsc.edu/globalinterns/cpapers/yavuz.pdf>

⁵² 24.07.2003 tarihli “Başörtüsüne Özgürlük Girişimi Grubu” Basın Açıklaması, Erişim: 25.07.2003, Mazlum-Der web sitesi, http://www.mazlumder.org/turkce/b_aciklama.html?sy=173

algısının İslamcı söylemde giderek yerleştirilerek içselleştirilmesi arayışları, aynı zamanda İslamcı söylemin değerler tartışmasına ilişkin konumuna da açıklık kazandırmaktadır. Bu ekseninde, başörtüsünü yasaklayan uygulamaları “aslında toplumun değerlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan zihniyetin ürünü” olarak niteleyen söylemin, insan hakları boyutundan ele alındığında yeniden modernizme ve onun Türkiye örneğindeki yansıması Kemalist modernleşme projesine yönelmiş bir eleştirel tutuma denk düştüğünü belirtmek doğru olacaktır.

Sonuçta, İslamcı yaklaşımın insan hakları kuruluşları aracılığıyla da giderek yükselttiği bu ses, İslami gelenekle biçimlenen değerlerin yadsınması karşısında muhalif bir rol üstlenmiş ve devletin “şimdiki zamanına” yönelttiği eleştirileri üzerinden kendi iktidarını anlatmak yoluyla da, devlet dönüştürme sorunsalını merkezileştirerek modernist çerçevenin içine hapsolmuştur. İnsan haklarının modernist içeriğine yönelttiği tepkileri modern ulus devletin Batılı karakterini gözardı edecek biçimde bir iktidar sorunsalına dönüştüren İslamcı hareket bu anlamda, bir düşünsel kriz içinde bulunmakta ve insan hakları söylemi ise bu krizin bir yönüyle dile getirilmesine olanak vermektedir. İslamcı siyasetin yaşamakta olduğu bu düşünsel krizin insan hakları boyutundan genel bir değerlendirmesi, sonuç kısmında yapıldığından, bu bölüme son verilmektedir.

SONUÇ

İnsan hakları, 1990'lı yıllarla birlikte küresel gündemin öncelikler listesinde giderek üst sıralarda yer almaya başlamış, küresel siyasetin inşasına ahlaki bir temel yaratma kaygısına da koşut giden bu durum, insan haklarının ahlaki temelde ele alınmalarını zorunlu kıldığı kadar, siyasi temelde de değerlendirilmelerini gerektirmiştir. İnsan hakları, insanın en yüksek ahlâki taleplerinin ortak adı olarak ele alındığında, insanlık mücadelesini seslendirmeye yarayan bu haklara ve bu haklara yüklenen evrensel anlama yönelen eleştirel bakışların da, küresel gündemin üst sıralarına yerleşmesi mümkün olmuştur. Genel olarak bakıldığında, Batı dışı toplumlardan yükselen eleştirilerde beliren ortak nokta olarak; eleştirilerin hakların ahlaki boyutundan çok, bu hakların gerek düşünsel gerekse eylemsel anlamda Batı dünyası'nın ürünü olması ekseninde odaklanması ve Batı'nın bu haklar aracılığıyla Batı dışı toplumlarda hegemonyasını pekiştirme amacı güttüğü sendromunun varlığı saptanabilmektedir.

İnsan haklarının yükselen değer olarak belirlediği günümüzde, çevre ülkeler olarak adlandırabileceğimiz, Batı kapitalizmi ile doğrudan eklemleme süreci yaşamamış toplumlarda, insan hakları sorunsalının giderek evrensellik özelliği üzerinde yoğunlaşmasının gerisinde yatan nedenler de paradoksal biçimde "Batılı" gözükmektedir. Evrenselci düşünceyi de içerecek biçimde Batı'nın Soğuk Savaş sonrası kurgulamaya çalıştığı "Yeni Dünya Düzeni" ni teorik olarak anlamlandırma çabalarının ürünü olarak niteleyebileceğimiz iki ses getiren görüş, Batı dünyasını olduğu kadar, Batı dışı dünyanın da entelektüel gündemine yerleşmiştir.

Bu iki ses getiren görüşten ilki; özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Batı dünyasının üzerinde biçimlendiği varsayılan liberal değerlerin artık neredeyse evrensel geçerlilik kazandığı düşüncesini dile getiren Francis Fukuyama'ya aitken; bu görüşü olumsuz bir değerlendirmeye tabi tuttuğu varsayımı ile ele alınan ikinci görüş ise Samuel P. Huntington tarafından ortaya atılmıştır. Huntington'un evrenselci düşünceyi eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutup Batı dünyasının bu yeni düzende ayakta kalabilmesinin koşulunu evrenselliğini öne

sürmek yerine, kendi tekliğinin bilincine varmaya ve birleşebilmesine bağlaması, bir yandan insan hakları alanında görelilik yanlısı tutumların gelişmesine olanak verirken, diğer yandan da bu görelilik düşüncesinin salt barışçı bir temelde inşasını olanaksız kılacak biçimde Batı'nın üstünlüğünü dile getirmiştir. Sonuçta birbirini tamamlayacak şekilde inşa edilen bu iki görüş bağlamında, gerek Huntington gerekse Fukuyama, temelde farklı öncüllerden hareket ediyor izlenimi vermekle birlikte, bu iki düşünce birbirini tamamlamakta, başka bir deyişle Batı'nın üstünlüğüne olan inançla beslenen içeriği sadece farklı biçimlerde sunmaktadır.

Batı'nın kendi üstünlüğüne beslediği sarsılmaz inancı giderek yüksek sesle dile getirmesi; insan haklarının gerek inkâr edilemeyecek biçimde Batılı liberal düşünce dizgesinin izlerini taşıması, gerekse tarihsel olarak da bu düşünce dünyasından etkilenen toplumsal mücadelelerin sahne aldığı coğrafi-kültürel mekan olarak Batı'yı çağrıştırması, Batı dışı toplumlar açısından Batı narsizmine duyulan öfkenin insan hakları mecrasında toplanmasını da kolaylaştırmıştır. Sonuçta Batı'nın kendi üstünlüğünü dile getirdiği oranda insan haklarını da bu söylemine eklememesi nedeniyle, Batı dışı toplumlarda evrensel insan haklarının içselleştirilmesinin Batı üstünlüğünün kabulü olacağı şeklinde bir değerlendirme öne çıkmıştır.

İnsan haklarının bir yandan Batılı düşünce dünyasının üstünlük karinesi olarak belirmesi, öte yandan da benimsenmemeleri bağlamında Batı karşısında direnişin iletişimini üstlenmeye başlaması, üzerinde uzlaşmış bir gündeme işaret etmekten çok bu hakların çatışmalı karakterini de gözler önüne sermiştir. Bir bakıma, Soğuk Savaş döneminde farklı ekonomik sistemlerin birbirlerine üstünlük sağlama yarışında beliren ve Dünya'yı ekonomi modeli ekseninde Doğu ve Batı olarak ikiye ayıran gerilim, Soğuk Savaş sonrasında insan hakları söylemlerine aktarılmış ve Doğu ile Batı bölünmesinin ortadan kalkmasının yarattığı Batı düşünce dünyasının paradigma krizi ve düşman algısı gereksinimi bağlamında, insan hakları temeli üzerinde yeni bir Doğu-Batı bölünmesinin yolu kültür ve medeniyet vurguları aracılığıyla açılmıştır.

. Özellikle insan hakları aracılığıyla biçimlenen yeni Batı-Doğu karşıtlığı, Oryantalist söylemin Doğu'yu kurgulama yönteminin aksi yönde gerçekleşmiş; Oryantalist söylemde Batı'nın Doğu'yu kendisini anlamlandıracak değerler dizgesini açığa çıkarmak adına “ötekileştirme” ya da “nesneleştirme” çabaları, Soğuk Savaş sonrası insan hakları söylemi aracılığıyla Batı dışı mekana işaret eden yeni bir Doğu kavramlaştırmasını olanaklı kılmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında Batı, kendisini üreteceği yeni bir tehdit algılaması gereksinimi bağlamında Doğu'yu, diğer bir ifadeyle “Batı olmayan”ı terör kavramı ve İslami tehdit ile özdeşleştirmiş; Doğu ise Batı'nın totaliterleşme eğilimi gösterdiği alanlarda, farklılaşan kültürel, dinsel pratiklerine karşın, “Doğu ya da Asya değerleri” kategorisinin inşasının zorunluluğunun daha güçlü biçimde ayırdına varmıştır.

Sözü edilen bu yeni bölünmenin iletişimini üstlenen insan hakları, bu çalışma kapsamında iki farklı itiraz biçimini ele alacak biçimde sorunsallaştırılmıştır. Birincisi, insan haklarının evrenselliği düşüncesine yönelik itirazını salt kültür temeli üzerinde biçimlendirmek yerine, “Gelişme Hakkı” kapsamında inşa eden Çin yönetiminin resmi insan hakları görüşü iken; ikincisi evrensel insan haklarını Batı karşısında üstünlüğünü ilan edebilme nostaljisi ile yeniden üreten ve kültürel farklılık düşüncesinden çok kendi evrenselciliğini örtülü biçimde öneren Türkiye İslamcılarının görüşleridir.

Çin yönetiminin resmi insan hakları görüşünün ayrıntılı olarak değerlendirildiği çalışmanın İkinci Bölümü'nde de belirtildiği üzere Çin, insan haklarını Batı hegemonyasını pekiştiren, devletlerin içişlerine müdahale amacına hizmet eden bir araç olarak ele almakta ve Batı'nın çifte standartlı uygulamalarını ve hak ihlallerini gözler önüne sererek, kendisini insan hakları üzerinden eleştiren Batı dünyasının ve özelde ABD'nin de insan haklarını ihlal ettiğini vurgulamak yoluyla insan hakları ihlallerine meşruiyet kazandırmaktadır. Çin yönetiminin özellikle Batılı insan hakları söyleminde öne çıkarılan siyasi haklar kategorisini ekonomik gelişme adına yürürlüğe koymaması ise, Çin'in insan hakları konusundaki bir başka çelişkisini

daha ortaya koymaktadır. “Gelişme Hakkı” bağlamında ertelenen siyasi hakların nesnel olarak hangi gelişmişlik ölçütü ele alınarak yürürlüğe konacağı konusundaki belirsizlik, Çin’de bu hakların kısa dönemde içselleştirilmesinin zorluğunu göstermektedir.

Çin’in insan haklarını temellendirmek amacıyla kendi kültüründen de yararlandığı çalışmada sergilenmiştir. Buna göre Çin, insan hakları alanında birey merkezli liberal insan hakları kuramıyla karşılaştırıldığında, topluluğu merkezine alan ve hak kavramını yurttaşların ödevleriyle birlikte değerlendiren bir yaklaşımın seslendiricisi olmuştur. Bu yaklaşımın öne çıkarılması aracılığıyla Çin yönetimi, insan hakları alanında vurgularını Batı’dan farklılaştırarak kendi özgünlüğünü iddia ederken, diğer yandan da kendi kavramlarıyla ikame ettiği vurgularda beliren Batılı atomize bireye dönük haklar algısını da eleştirmiş olmaktadır.

İnsan hakları konusunda Batı dünyası ve özelde ABD ile Çin yönetimi arasında beliren bu farklı vurgular, salt insan hakları alanında beliren söylemsel farklılaşmaya işaret etmemekte, taraflar aynı zamanda, insan hakları aracılığıyla farklı siyasi sistemlerini ve gelişme stratejilerini ve dış politika anlayışlarını da eleştirmiş olmaktadır. Nitekim, Çin yönetiminin insan haklarının öznesinin topluluğu önceleyecek biçimde bireye indirgenmesi düşüncesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirirken, aynı zamanda liberal dünya görüşünden duyduğu rahatsızlığı seslendirdiği çalışmanın ilgili bölümünde belirtilmiştir. Batı’nın da Çin’e yönelttiği eleştirel tutumun salt insan haklarını kapsayacak bir eleştiri boyutuyla kendisini sınırlamadığı da görülmektedir. Özellikle, Çin Komünist Partisi’nin yönetimdeki otoriter uygulamaları ve serbest seçimlere dayanmayan yönetim modelinin eleştirisinde, Batı’nın Çin’e yönelik insan hakları ihlalleri eleştirilerinin önemli bir rol üstlendiği belirtilebilmektedir.

Çalışma boyunca aktarmaya çalıştığımız üzere, insan hakları politikasında çelişkili tutum, salt bu hakların evrenselliğine yönelik itirazı seslendiren kesimle sınırlı değildir. Nitekim, insan haklarının küresel savunucusu görünümünü söylem düzeyinde dış politika anlayışına eklemlemeye çalışan ABD yönetiminin,

uygulamada bu hakları ihlal eden en önemli küresel aktör olarak belirmesi, özellikle de Mart 2003'te Irak'ı işgal etmesi bağlamında değerlendirildiğinde, insan haklarının küresel olarak yaygınlık kazanıp benimsenmesinin önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Bu anlaamda, gerçek çelişkinin kaynağı, özgürlük ve hak kavramlarına Batı'da yüklenen etik anlamın Batı sömürgeciliğini doğrulayacak uygulamalar aracılığıyla aşındırılmasıdır. 2003 Mart'ında Irak'ı işgal eden ABD ile klâsik insan hakları kuramının öncüsü John Locke'un anavatanı İngiltere'nin bu işgale dönük operasyonlarını "Irak'a Özgürlük Operasyonu" olarak adlandırmaları, bu gerçeği somutlamaktadır. Özgürlük kavramının içeriğine yüklenen bu olumsuz anlam, giderek yükselen Amerikan karşıtı eğilimler bağlamında ele alındığında ise, gerçek tehlike Batılı insan hakları kuramı ile bugün Batı dünyasının ulaştığı özgürlük kavramlaştırmasının özdeşleşmesi riskidir. Bu tehlike ancak, giderek totaliter bir dünya görüşünün demokrasi savunuculuğu adına pekiştirildiği bir düzende, demokrasi ve insan hakları kavramlarının yeniden demokratikleştirilmesine bağlı olarak giderilebilir. Bunun yolu ise, insan hakları ve özgürlükler konusunda dayatmacı tutumdan çok uzlaşa kültüründen geçmektedir.

İnsan haklarının evrenselliğine yönelik mekansal eleştiriler bağlamında bu çalışmada incelediğimiz diğer örnek söylem, Türkiye İslamcıları'na aittir. Türkiye özelinde İslamcı söylemde, İslamcılığın siyasi iletişimini kuran kodların dönüşümü, modernitenin olgularını, insan haklarına yaklaşım örneğinde de görüldüğü üzere, geleneksel referanslar üzerine kurulu kodları yadsımadan içselleştirme amacı ile koşut bir seyir izlemektedir.

Genel olarak insan haklarının seküler boyutuna yönelen İslamcı itirazın, bu itirazı seslendirme biçiminde demokrat kimliği gereksinmesi, onun iktidar sorunsalını da yine modernist çerçevede ele aldığını kanıtlamaktadır. Bu açıdan İslamcı siyasetin yenilikçi olarak sunulan kanadı, laik devlet anlayışında belirlediğini düşündüğü otoriter eğilimlerden gördüğü zararı ortadan kaldırma amacıyla, bu otoriterliği demokrasiyle ikame edecek bir demokrat kimliğin inşasına çalışmaktan çok, geçmişin demokratik kanallarla haklı kılınmasını ideolojik temelde üstlenmiş

görülmektedir. İnsan hakları söylemi de bu durumun en açık kanıtlarından birini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilgili kısmında da ayrıntılı olarak değerlendirildiği üzere, Türkiye özelinde, Osmanlı'nın tarihsel konumunu bu konuma duyulan özlem oranında siyasal diline eklemleyen Neo-Osmanlıcı yaklaşım, Batı ile olan söylemsel mücadele alanı olarak insan hakları konusunda da benzeri bir yaklaşım geliştirmiştir. İslamcı yaklaşım, Batı'nın sömürgeciliğinin ve çifte standartlı yaklaşımının simgesi olarak nitelediği insan haklarını, giderek kendi tarihsel birikiminin yarattığı bir üstünlük karinesi olarak kurgulamaya başlamış ve sonuçta, insan haklarını "Batı'ya Osmanlı'nın öğrettiği" varsayımı üzerinde biçimlenen kendi kültürünü diğer tüm kültürlerin üzerinde değerlendiren bir kültüralizm eğilimi güçlenmiştir. Bu anlamda, Neo-Osmanlıcı yaklaşım için Huntington'un "medeniyetler çatışması" tezinin tersinden okunması saptamasını yapmak kolaylaşmaktadır. Başka bir deyişle, demokrasi ve insan hakları koruyuculuğunun yaşadığımız yeni düzende, Batılı siyaset planlayıcılarının araçsal paradigmaları olarak sömürgeci/yayılmacı politikaları haklılaştırma amacına dönük biçimde kurgulanması, Batı karşıtı siyasal konumları "demokrasi ve insan hakları"nı araçsal bir siyaset anlayışına feda etme konusunda yüreklendirmiştir.

Neo-Osmanlıcı bakış açısında insan hakları, köken bakımından Batı yerine Osmanlı İmparatorluğu'na dayandırılmak yoluyla, bu hakların evrenselleşmesine işaret eden süreci Osmanlı yayılmacılığına bağlamış olmakta ve böylece Osmanlı yayılmacılığı, evrenselleşmenin yöntemi olarak Batı karşısında gündemden düşürülmeyecek bir söylemi zihinlere kazıymaktadır. Böylece Batı karşısında yitirilen üstünlükler, Batı modernitesinin seküler içerikle belirginleşen kavramlarından biri olan insan hakları aracılığıyla güncelleştirilmekte, diğer bir deyişle İslamcı söylemde siyasi gelenek modernitenin ürünü kavramlar aracılığıyla haklılaştırılmaktadır. Sonuç olarak, İslamcı/Neo-Osmanlıcı yaklaşımın insan hakları söyleminde beliren bu kültürel temelli milliyetçi tutum, Batı sömürgeciliğine duyulan bir tepkiden çok, Batı sömürgeciliği karşısında gerileyen Osmanlı üstünlüğüne duyulan özlem bağlamında güçlenmiş görünmektedir.

Gerek Çin yönetimi, gerekse Türkiye özelinde beliren Neo-Osmanlıcı yaklaşım bağlamında ele aldığımız bu karşılaştırmalı politika çalışmasının sonucunda, insan haklarının evrensel niteliğinin geleceğine dönük genel bir perspektif geliştirmek mümkündür. Tüm insanların insan olma sıfatıyla sahip oldukları haklar olarak insan haklarının temelde tek bir hakkın değişik gerçekleştirilme biçimleri ekseninde değerlendirilmesi doğru bir yaklaşımdır. Bu hak, “yaşam hakkı”dır. Hiçbir kültür ve hiçbir siyasi model, “yaşam hakkı”nın ihlalini gerekçelendirecek denli güçlü meşruiyet sağlama birikimine sahip değildir. Bu bakımdan tüm haklar içerisinde evrenselliği en çok gözetilmesi gereken, “yaşam hakkı”dır. Özellikle çatışmacı eğilimlerin önüne geçilmesi amacıyla yeni bir insan hakları söylemi inşa edilecekse, “yaşam hakkı”nın içeriğinin yeniden aydınlatılması gerekmektedir.

Öte yandan yaşam hakkı bağlamında insan yaşamını güvenceleyen yeni hak kategorilerinin inşası mümkün oldukça, insanlığın belirli bir aşamasında belirli bir çıkar anlayışının yarattığı sorunların küreselleşmesi sonucu, bu sorunlardan bağımsız bir yaşam isteme hakları da evrenselleşmektedir. Diğer bir deyişle insanlık bugün, küresel olarak yaşadığı sorunların çözümü için geliştirmesi gereken çözümlere ahlâki dayanak bulması bağlamında, evrensel çözüm arayışlarına da girmek zorundadır. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkı ve barışçıl bir ortamda yaşama hakkı bu arayışların ürünü olarak nitelenebilecek “dayanışma hakları” kategorisindedir.

Gerçek paradoks ise, bu hakların talep edilmesini gerekli kılan küresel sorunların gerisinde, evrensel insan hakları anlayışını geliştirip bu hakları normlaştıran Batı’nın yer almasıdır. Bu paradoks giderilmedikçe, diğer bir deyişle insan haklarını kurgulayan Batı ile bu hakları ihlal eden Batı’nın yanyana gitmesi ikilemi aşılmadıkça, Batı dışı toplumlarda evrensel insan haklarının inandırıcılık temelinde benimsenmesi olası görünmemektedir. Bu durumda da Batılı kavramlaştırmada insan hakları, tarihsel gelişimi ekseninde yeniden gözden geçirildiğinde, “Batı kapitalizminin yayılmacı mantığının yarattığı toplumsal

bunalımları aşmak adına icat edilen geçici çözümler” nitelemesinden yakın gelecekte de kurtulacağı benzememektedir.

KAYNAKLAR

A) KİTAPLAR

ABADAN, Yavuz., **Devlet Felsefesi - Seçilmiş Okuma Parçaları -**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959.

AKILLIOĞLU, Tekin., **İnsan Hakları -I- Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

AKIN, F. İlhan., **Kamu Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974.

ARENDT, Hannah., **Totalitarizmin Kaynakları/2: Emperyalizm**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

ARİBOĞAN, Deniz Ülke., (Der.), **Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

ARSLAN, Abdurrahman., **Modern Dünyada Müslümanlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

AYDIN, Mustafa., ÖZENSEL, Ertan., (Der.), **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

BAKKALBAŞI, Erdoğan., **Kuran'daki Buyruk ve Yasaklar**, Tesav Yayınları, İzmir, 1995.

BARBER, R. Benjamin., **McWorld'e Karşı Cihad - Yeni Dünya Düzenini Biçimlendiren Güçler: Küreselcilik ve Kabilecilik**, (Çev. Eser Birey), Cep Kitapları, İstanbul, 2003.

BERGER, L. Peter., HUNTINGTON, P. Samuel., (Ed.), **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme - Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik** -, (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

BORA, Tanıl., **Türk Sağının Üç Hali - Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.

BULAÇ, Ali., **Din ve Modernizm**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

CINGRANELLI, David Louis., (Ed.), **Human Rights -Theory and Measurement**, St. Martins Publishers, New York, 1988.

ÇAKIR, Ruşen., **Direnış ve İtaat - İki İktidar Arasında İslamcı Kadın** -, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAKIR, Ruşen., ÇALMUK, Fehmi., **Recep Tayyip Erdoğan - Bir Dönüşüm Öyküsü** -, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇEÇEN, Anıl., **Adalet Kavramı (Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme)**, May Yayınları, İstanbul, 1981.

ÇEÇEN, Anıl., **İnsan Hakları**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

DAĞI, D. İhsan., **Kimlik Söylem Siyaset - Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

DONNELLY, Jack., **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, (Çev. Mustafa Erdoğan - Levent Korkut), Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

EKREM, Nuraniye Ekrem., **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2003.

ERDOĞAN, Mustafa., **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

ERGÜL, Ergin., (Der.), **TC Anayasası ve İnsan Hakları**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2002.

FRIEDRICH, Carl Joachim., **The Philosophy of Law in Historical Perspective**, The University of Chicago Press, Chicago, 1963.

GARDELS, Nathan., (Ed.), **Büyük Düşünürler Çağımızı Yorumluyor -Yüzyılın Sonu -**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

GELLNER, Ernest., **Postmodernizm İslam ve Us**, (Çev. Bülent Paker), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

GIDDENS, Anthony., **Sağ ve Solun Ötesinde -Radikal Politikaların Geleceği-**, (Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

GİRİTLİ, İsmet., GÜNGÖR, Hasan Atilla., **Günümüzde İnsan Hakları**, Der Yayınları, İstanbul, 2002.

GÖKBERK, Macit., **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara, 1996.

GÖREN, Zafer., **Temel Hak Genel Teorisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2000.

GÖLE, Nilüfer., **Melez Desenler - İslam ve Modernlik Üzerine -**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

GÖLE, Nilüfer., **Modern Mahrem - Medeniyet ve Örtünme -**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

GÜLALP, Haldun., **Kimlikler Siyaseti - Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri -**, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜRİZ, Adnan., **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 253, Ankara, 1969.

GÜRİZ, Adnan., **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

GÜRİZ, Adnan., (Ed.), **Adalet Kavramı**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

GÜRSES, Emin., (Der.), **İnsan Hakları Diplomasisi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.

HALLIDAY, Fred., **İslam ve Çatışma Miti**, (Çev. Umut Özkırımlı - Gülberk Koç), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

HANÇERLİOĞLU, Orhan., **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

HUNTINGTON, P. Samuel., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, (Çev. Mehmet Turan, Cem Soydemir), Okuyan Yayınları, İstanbul, 2002.

İNSEL, Ahmet., **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001.

KABOĞLU, Ö. İbrahim., **Özgürlükler Hukuku - İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı -**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

KAHRAMAN, Hasan Bülent., **Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm)**, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

KAPANI, Münci., **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

KAPANI, Münci., **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

KEYMAN, Fuat., MUTMAN, Mahmut., YEĞENOĞLU, Melda., (Der.), **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

KOCABAŞOĞLU, Uygur., (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 - Modernleşme ve Batıcılık -**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

KOTTAK, Konrad Phillip., **Antropoloji - İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış -**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001.

KUÇURADI, İoanna., (Haz.), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

KUÇURADI, İoanna., PEKER, Bülent., (Haz.), **50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

LATOUCHE, Serge., **Dünyanın Batılılaşması - Gezegenimizin Bir Örnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları Üstüne Bir Deneme -**, (Çev. Temel Keşoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

LUXEMBURG, Rosa., **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

MARKS, Karl., ENGELS, Friedrich., **Devlet ve Hukuk Üzerine**, (Der. ve Çev. Rona Serozan), May Yayınları, İstanbul, 1977.

MARKS, Karl., **Yahudi Sorunu**, (Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu), Sol Yayınları, Ankara, 1997.

MARKS, Karl., ENGELS, Friedrich., **Alman İdeolojisi - Feuerbach -**, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1999.

MARKS, Karl., ENGELS, Friedrich., **Komünist Parti Manifestosu**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1999.

MARKS, Karl., ENGELS, Friedrich., **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi**, (Çev. Barışta Erdost), Sol Yayınları, Ankara, 2002.

MARSHALL, Gordon., **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZAKINCI, Cengiz., **United States of İrtica 1945-1999 - Soğuk Savaş Döneminden Yeni Dünya Düzeni'ne Türkiye'de İrtica ve Emperyalizm -**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZDEK, E.Yasemin., **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları, Ankara, 1993.

ÖZDEK, E.Yasemin., **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları - Eleştirel Bakışlar**, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.

POLLIS, Adamantia., SCHWAB, Peter., **Human Rights - New Perspectives New Realities -**, Lynne Rienner Publisher, London, 2000.

RITZER, George., **Toplumun Mcdonaldlaştırılması - Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme -**, (Çev. Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

ROUSSEAU, Jean Jacques., **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, (Çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul, 1995.

ROUSSEAU, Jean Jacques., **Toplum Sözleşmesi**, (Çev. Alpagut Erenulu), Öteki Yayınları, Ankara, 1996.

SAİD, W. Edward., **Şarkiyatçılık - Batı'nın Şark Anlayışları -**, (Çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

SANCAR, Mithat., **Devlet Aklı Kısılcasında Hukuk Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

SARICA, Murat., **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

SCHICK, Irvin Cemil., TONAK, Ertuğrul Ahmet., (Der.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

SOYSAL, Mümtaz., **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

ŞENEL, Alaeddin., **Siyasal Düşünceler Tarihi - Tarihöncesinde İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş -**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

ŞENEL, Alaeddin., **İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını, İzmir, 1996.

TANKUTER, Korkut., (Ed.), **İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

TANÖR, Bülent., **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.

TANÖR, Bülent., YÜZBAŞIOĞLU, Necmi., **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku (2001 Anayasa Değişikliklerine Göre)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TONAK, E. Ahmet., (Der.), **Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

TUNAYA, Tarık Zafer., **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.

WEST, David., **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş - Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya -**, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998.

YAYLA, Atilla., (Ed.), **Sosyal ve Siyasal Teori - Seçme Yazılar**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

YAYLA, Atilla., **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

YILDIRIM, Ferzan Bayramoğlu., (Ed.), **İnsan Çevre Kent**, WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996.

YILDIZ, Mustafa., **Alternatif İnsan Hakları Kuramı - İnsan Haklarına İlahi Referans -**, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

YILMAZ, Murat., (Der.), **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

B) MAKALELER

AMİN, Samir., “Imperialism and Culturalism Complement Each Other”, **Monthly Review**, Vol: 48, Issue: 2, June 1996

ARAT, F. Zehra., “Can Democracy Survive Where There is a Gap Between Political and Economic Rights”, **Human Rights - Theory and Measurement -** içinde, (Ed. David Louis Cingranelli), St. Martins Publishers, New York, 1988

ARAT, F. Zehra., “Women’s Rights in Islam: Revisiting Quranic Rights”, **Human Rights - New Perspectives New Realities -** içinde, (Ed. Adamantia Pollis and Peter Schwab), Lynne Rienner Publisher, London, 2000

ARSLAN, Abdurrahman., “Sekülerizm: Akleden Kalbin Parçalanışı”, **Modern Dünyada Müslümanlar** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

BERKTAY, Fatmagül., “Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım”, **İnsan Hakları** içinde, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000

BORA, Tanıl., “Milliyetçi - Muhafazakâr ve İslamcı Düşünüşte Negatif Batı İmgesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 Modernleşme ve Batıcılık** içinde, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

BORA, Tanıl., PEKER, Y. Bülent., SANCAR, Mithat., “Hakim İdeolojiler, Batı, Batılılaşma ve İnsan Hakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 Modernleşme ve Batıcılık** içinde, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

BULAÇ, Ali., “Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu”, **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002

CHUN, Lin., “İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkisini Açıklığa Kavuşturma Denemesi”, (Çev. Bülent Peker-R. Çağrı Ataman), **50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları** içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi-Bülent Peker), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

ÇAĞIL, Orhan Münir., “İnsan Hakları ve Tabii Hukuk”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: L, Sayı: 1-4, 1984

ÇIPLAK, Murat., “Çin’de İnsan Hakları Ve Ayrılıkçı Hareketler”, **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya** içinde, (Der. Deniz Ülke Arıboğan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

DAVUDOĞLU, Ahmet., “Fukuyama’dan Huntington’a: Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, **Medeniyetler Çatışması** içinde, (Der. Murat Yılmaz), Ankara, 2002

DEDEOĞLU, Beril., “Çin ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki İlişkilerin Gelişimi”, **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya** içinde, (Der. Deniz Ülke Arıboğan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

DEMİRCİ, Fatih., “Modernite Sorunsalında Postmodernite”, **Düşünen Siyaset**, Sayı: 15, Tarihsiz

EIDE, Asbjorn., “The Historical Significance of The Universal Declaration”, **International Social Science Journal**, Vol: 158, December 1998

ELİAÇIK, İhsan., “İslam Dünyası’nın Rönesansını Batılılar mı Yapacak?”, **Bilgi ve Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 6, Mart 2003

FORSYTHE, P. David., “Human Rights After The Cold War”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Vol: 11, No: 4, 1993

FOSTER, John Bellamy., “Marx ve Enternasyonalizm”, (Çev. Mehmet Bayazıt), **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı: 11, Haziran-Eylül 2000

FUKUYAMA, Francis., “Tarihin Sonu mu?”, (Çev. Yusuf Kaplan), **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002

GEMALMAZ, M. Semih., “Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları”, **TODAYE İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 7-8, 1985-1986

GERBER, P. Theodore., MENDELSON, E. Sarah., *How Russians Think About Human Rights: Recent Survey Data*, **Ponars Policy Memo No: 221**, Erişim: 13.10.2002, http://www.csis.org/ruseura/ponars/policymemos/pm_0221.pdf

GÜRİZ, Adnan., “Adalet Kavramının Belirsizliği”, **Adalet Kavramı** içinde, (Ed. Adnan Güriz), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001

GÜRSSES, Emin., “İnsan Hakları Diplomasisi”, **İnsan Hakları Diplomasisi** içinde, (Der. Emin Gürses), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

HAASS, Richard., “Toward Greater Democracy in The Muslim World”, **The Washington Quarterly**, Vol: 26, No: 3, Summer 2003

HALLIDAY, Fred., “İnsan Hakları ve İslami Ortadoğu: Evrenselcilik ve Görececilik”, **İslam ve Çatışma Miti** içinde, (Çev. Umut Özkırımlı - Gülberk Koç), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998

HERNANDEZ, G. Carolina., “How Different Are The Civilizations? A View From Asia”, **International Politics and Society**, Vol: 2, 1997

HEUER, Uwe-Jens., SCHIRMER, Gregor., “İnsan Hakları Emperyalizmi”, (Çev. Can Yıldız), **İnsan Hakları Diplomasisi** içinde, (Der. Emin Gürses), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

HOWARD, E. Rhoda., “Human Rights and the Search for Community”, **Journal of Peace Research**, Vol: 32, No: 1, 1995

HUANG, Margaret., *US. Human Rights Policy Toward China*, **Foreign Policy in Focus**, Vol: 6, No: 8, March 2001, Erişim: 17.09.2002, <http://www.fpif.org/pdf/vol6/08IFChinahr.pdf>

HUNTINGTON, P. Samuel., “The West Unique, Not Universal”, **Foreign Affairs**, Vol: 75, No: 6, November-December 1996

INGLEHART, Ronald., NORRIS, Pippa., *The True Clash of Civilizations*, **Foreign Policy**, March-April 2003, Erişim: 28.05.2003, <http://www.isr.umich.edu/papers/FornPol2.pdf>

INGLEHART, Ronald., NORRIS, Pippa., *Islam & The West: Testing The ‘Clash of Civilizations’ Thesis*, **Harvard University John F. Kennedy School of**

Government Research Paper, Erişim: 28.05.2003, <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris.shorenstein.ksg/acrobat/wvscode.pdf>

İNSEL, Ahmet., AKTAR, Cengiz., “Devletin Bekası İçin Yürütölen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları”, Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunahımı** içinde, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001

JONES, Sidney., “Asian Human Rights, Economic Growth and United States Policy”, **Current History**, Vol: 95, No: 605, December 1996

KAFAOĞLU, Arslan Başer., “Ekonomide Yeni Lider Bölge: Doğu ve Güney Asya-II”, **Bilim ve Ütopya**, Sayı: 107, Mayıs 2003

KAHRAMAN, Hasan Bülent., KEYMAN, E. Fuat., “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, **Doğu Batı**, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat-Mart-Nisan 1998, s. 69

KAHRAMAN, Hasan Bülent., “Modernite, Geç Modernite, Gelenek ve Türkiye: Batı Bilinci, Modernite ve Gelenek”, **Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm)** içinde, Everest Yayınları, İstanbul, 2002

KEYMAN, Fuat., MUTMAN, Mahmut., YEĞENOĞLU, Melda., “Giriş: Dünya Nasıl “Dünya” Oldu?”, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark** içinde, (Der. F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

KİM, Seung Hwan., “Anti-Americanism in Korea”, **The Washington Quarterly**, Vol: 26, No: 1, Winter 2002-2003

KURTULMUŞ, Numan., *Geleneği Geleceğe Taşımak*, **Umran Dergisi**, Erişim: 15.05.2003, <http://www.umran.org/yazi.asp?id=106>

KÜRKÇÜ, Ertuğrul., “Proleter Enternasyonalizmi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, (Yay. Yön. Ertuğrul Kürkçü), İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, Tarihsiz

LECERCLE, J. L., “İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Konuşma Konusunda İnceleme”, Jean Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma** içinde, (Çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul, 1995

LEROUX, Pierre., “Proleter Özgürlüğü Tanımaz”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, (Yay. Yön. Ertuğrul Kürkçü), İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, Tarihsiz

MERCIER, Andre., “İnsan Haklarının Temelleri”, (Çev. Ayşe Özberki), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri** içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996

MONTESQUIEU., “Kanunların Ruhu”, (Çev. Bülent Daver), Yavuz Abadan, **Devlet Felsefesi - Seçilmiş Okuma Parçaları -** içinde, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1959

MOORE, J. Gregory., *Human Rights And United States Policy Towards China in The New Millennium*, **Denver University Human Rights Working Papers**, No: 8, January 2000, Erişim: 12.10.2002, http://www.du.edu/humanrights/working_papers/papers/08-moore-09-00.pdf

MUTMAN, Mahmut., “Şarkiyatçılık/Oryantalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3 -Modernleşme ve Batıcılık -** içinde, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

MUZHİ, Zhu., *A Knot To Be Untied - Differences on Human Rights Between China and the West*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/documents/Schol20011130104126.htm>

NAİR, Sami., “Hukukun Yıkılışı: Washington’a Göre Dünya”, **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Sayı: 12, 15 Mart-15 Nisan 2003

NANSEN, Huang., *The Concept Of Human Rights In Traditional Chinese Culture*, Erişim: 12.02.2003, <http://www.humanrights-china.org/features/20021219123256.htm>

ÖZDEK, Yasemin., “Evrensellik/Kültürel Görecelik Geriliminde İnsan Hakları”, **Birikim**, Sayı: 65, Eylül 1994

POLLIS, Adamantia., “Cultural Relativism Revisited: Through a State Prism”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 18, No: 2, May 1996

POLLIS, Adamantia., “Yeni Bir Evrenselciliğe Doğru: Yeniden Yapılandırma ve Diyalog”, (Çev. Bülent Peker - R. Çağrı Ataman), **50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünya’da İnsan Hakları** içinde, (Haz. İoanna Kuçuradi - Bülent Peker), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

RAND, Ayn., “İnsan(ın) Hakları”, (Çev. Atilla Yayla), **Sosyal ve Siyasal Teori - Seçme Yazılar** - içinde, (Der. Atilla Yayla), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999

REINART, Üstün., “Freedom Under Wraps: Islamic Garb on Turkish Campuses”, **Middle East Review of International Affairs**, Vol: 2, No: 3, September 1998

SANCAR, Mithat., “Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki”, **Devlet Aklı Kısılacında Hukuk Devleti** içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

SANCAR, Mithat., “İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik”, **Birikim**, Sayı: 165, Ocak 2003

SAVCI, Bahri., “Kişi Hakları Kavramının ve Teorisinin Tarihte Kuruluşu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakóltesi Dergisi**, Cilt: 25, No: 1, Mart 1970

SENCER, Muzaffer., “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 1990

SHLAPENTOKH, D., “Post-Mao China: An Alternative To The End of The History”, **Communist and Post-Communist Studies**, Vol: 35, 2002

SHUE, Henry., “Temel Hakların Evrenselliği”, (Çev. Ülker İnce), **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri**, (Haz. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996

ŞENGÜL, Tarık., “Siyaset ve Mekânsal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Küreselleşme Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

TEKELİ, İlhan., “İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekana İlişkin Boyutları Üzerine”, **İnsan Çevre Kent** içinde, (Ed. Ferzan Bayramoğlu Yıldırım), WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Yayınları, İstanbul, 1996

TILLEY, J. John., “Cultural Relativism”, **Human Rights Quarterly**, Vol: 22, 2000

TİMUR, Taner., “Osmanlı Mirası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye** içinde, (Der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul, 1998

TURNER, S. Bryan., “Cosmopolitan Virtue: On Religion in a Global Age”, **European Journal of Social Theory**, Vol: 4, No: 2, 2001

TÜRMEN, Rıza., “Contemporary Issues in Human Rights”, **Perceptions: Journal of International Affairs**, Vol: 2, No: 1, March - May 1997

UYGUN, Oktay., “İnsan Hakları Kuramı”, **İnsan Hakları** içinde, (Ed. Korkut Tankuter), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000

ÜSTEL, Füsün., “İnsan Hakları Tartışmalarında Standartlaşma-Rölativizm İkilemi”, **Toplum ve Bilim** Üç Aylık Dergi, Sayı: 46-47, Yaz-Güz 1989

ÜŞÜR, Serpil., “Radikal İslamcı İdeoloji ve Kadının Kimliği Sorunu”, **On Birinci Tez Kitap Dizisi**, Sayı: 9, Şubat 1989

XING, Li., "Democracy and Human Rights: China and The West", **Monthly Review**, Vol: 48, Issue: 7, December 1996

WALTZ, Susan., "Reclaiming and Rebuilding The History of The Universal Declaration of Human Rights", **Third World Quarterly**, Vol: 23, No: 3, 2002

YAN, Yunxiang., "Yönetimli Küreselleşme - Çin'de Devlet ve Kültürel Geçiş Süreci", (Çev. Ayla Ortaç), **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme - Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik** - içinde, (Ed. Peter L. Berger - Samuel P. Huntington), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003

YAVUZ, Hakan., *Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo Osmanlıcılığın Yükselişi*, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı: 13, Erişim: 12.01.2003, <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsai13/1303.htm>

YAVUZ, M. Hakan., *Vernacularization of Human Rights Discourse: The Case of Mazlumder in Turkey*, Erişim: 16.01.2003, <http://www2.ucsc.edu/globalinterns/cpapers/yavuz.pdf>

YILDIRMAZ, Sinan., "Çin'in Kalkınma Stratejisi ve Global Ekonomiye Entegrasyonu", **Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya** içinde, (Der. Deniz Ülke Arıboğan), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001

YUNLONG, Li., *Cultural Pluralism And Universal Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/features/20021219121413.htm>

YUNLONG, Li., *On the Universality and Particularity of Human Rights*, Erişim: 22.03.2003, <http://www.humanrights-china.org/course/Basic2001101095512.htm>

ZHAO, Quansheng., "China and Major Power Relations in East Asia", **Journal of Contemporary China**, Vol: 10, No: 29, 2001

C) GAZETE YAZILARI

ARMAĞAN, Mustafa., “Çünkü Doğu’nun da Batı’nın da Sultanıydı Fatih”, 25.05.2003 tarihli **Zaman Gazetesi**

ATAMAN, Hakan., “Adalet İstisna Değildir”, 03.08.2003 tarihli **Radikal İki Gazetesi**

BULAÇ, Ali., “İslamcı Parti ile Müslüman Demokrat Parti”, 06.11.2002 tarihli **Zaman Gazetesi**

CHEOW, Eric Teo Chu., *Anti-Americanism Rises in Asia*, 11.01.2003 tarihli **The Japan Times**, Erişim: 14.04.2003, <http://www.siaonline.org/article/Eric%20Teo%203.doc>

FELLNER, Jamie., *Double Standards*, 31.03.2003 tarihli **International Herald Tribune**, Erişim: 24.04.2003, <http://www.hrw.org/editorials/2003/us033103.htm>

KAMM, John., *China Wages Silent War on Dissident Thought*, 15 Haziran 2003 tarihli **Taipei Times**, s. 9 Erişim: 16.06.2003, http://www.taipeitimes.com/News/edit/archives/2003/06/15/2003_055346

KAPLAN, Yusuf., “Osmanlı Misyonu Korkusu”, 09.12.2002 tarihli **Yeni Şafak Gazetesi**

KARAMAN, Hayrettin., “İnsan Hakları”, 13.05.2001 tarihli **Yeni Şafak Gazetesi**

KAYNAK, Naciye., “Başörtülü Kadının İş Zor: Avukat Güler Yıldız ve Sibel Eraslan’la Röportaj”, 08.03.2003 tarihli **Yeni Asya Gazetesi**

SELAMOĞLU, Ayfer., “‘AKP Din Eksenli Parti Değil’, Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin’le Röportaj”, 08.01.2003 tarihli **Radikal Gazetesi**

YANSHI, Ren., *USA, A Country in Need of Human Rights*, 03.05.1997 tarihli **China Daily**, Erişim: 12.02.2003, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chindail.htm>

YAVUZ, Hakan., “Washington’dakilerin AKP’ye Bakışı”, 06.11.2002 tarihli **Zaman Gazetesi**

D) GAZETE HABERLERİ, RAPORLAR ve DİĞER KAYNAKLAR

China Releases US Human Rights Record in 2002, 03.04.2003 tarihli **People’s Daily**, Erişim: 04.04.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200304/03/eng20030403_114519.shtml

Clinton, Jiang Debate Human Rights on TV, **CNN Web Site**, 27.06.1998, Erişim: 13.02.2003, <http://www.cnn.com/WORLD/asiapcf/9806/27/clinton.china>

Country Reports on Human Rights Practices -2002-, China (includes Tibet, Hong Kong, and Macau), released by **US. Department of State Bureau of Democracy Human Rights and Labor**, Erişim: 02.04.2003, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2002/18239.htm>

“Çin’in Yurt Savunmasının Temel İlkeleri”, **Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Şurası Basın Müdürlüğü**, (Çev. Hakan Sevin), **Teori**, Sayı: 115, Ağustos 1999

Different Views Between China and The West on Human Rights: Official, 11.02.2002 tarihli **People’s Daily**, Erişim: 13.02.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200202/11/eng20020211_90299.shtml

“Haydut Mahkeme Krizi” başlıklı haber, 02.07.2002 tarihli **Hürriyet Gazetesi**

How Global Public Wiew: War in Iraq, Democracy, Islam and Governance, Globalization. Views of a Changing World, **The Pew Global Project Attitudes Survey**, June 2003, Erişim: 28.06.2003, <http://people-press.org/reports/pdf/185.pdf>

Human Rights in Australian Opinion Polls, Erişim: 13.10.2002, http://www.hreoc.gov.au/human_rights/human_rights_dialogue/opinion.html

Human Rights in China, **Çin Halk Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Web Sitesi**, Erişim: 13.02.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/32295.html>

“İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, **TC Anayasası ve İnsan Hakları** içinde, (Der. Ergin Ergöl), Yargı Yayınevi, Ankara, 2002

Joint Statement Between China and the Philippines on the Framework of Bilateral Cooperation in the Twenty-First Century, **Çin Dışışleri Bakanlığı Web Sitesi**, Yayımlanma Tarihi: 16.05.2000, Erişim: 21.03.2003, <http://www.fmprc.gov.cn/eng/4035.html>

Kazakh President Praises China as Example for Kazakhstan, 03.06.2003 tarihli **People’s Daily**, Erişim: 04.06.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200306/03/eng20030603_117610.shtml

Made in China: The Role of US. Companies in Denying Human and Worker Rights, **National Labor Committee China Report**, Erişim: 15.03.2003, <http://www.nlcnet.org/campaigns/archive/chinareport/introduction.shtml>

Mazlum-Der: Duruşu ve İlkeleri, **Mazlum-Der web sitesi**, Erişim: 13.11.2002, <http://www.mazlumder.org/turkce/genelbilgi.htm>

“Meclis’te Torun Tartışması” başlıklı haber, 06.02.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**

“Milli Görüş Elbisesini Çıkardık” başlıklı haber, 17.05.2003 tarihli **Milliyet Gazetesi**

“Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış’ın 10 Aralık İnsan Hakları Günü’ne İlişkin Gündemdişi Konuşması”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 22, Cilt: 1, Yasama Yılı: 1, 7. Birleşim, 10 Aralık 2002 Salı

Trying to Live on 25 Cents an Hour: The US. Companies Say the Workers Do Just Fine, **National Labor Committee China Report**, Erişim: 15.03.2003, <http://www.nlcnet.org/campaigns/archive/chinareport/costoflivingdoc.shtml>

US. Human Rights Leadership Faulted, **Human Rights Watch**, Erişim: 16.03.2003, <http://hrw.org/press/2003/01/wr2003.htm>

US Human Rights Report Interferes China's Internal Affairs, 06.03.2002 tarihli **People's Daily**, Erişim: 14.12.2002, http://english.peopledaily.com.cn/200203/06/eng2002_0305_91463.shtml

US Human Rights Report: A Product of Pride and Prejudice, 12.03.2002 tarihli **People's Daily**, Erişim: 12.04.2003, http://english.peopledaily.com.cn/200203/12/eng_20020312_91972

USA: The Guantanamo Scandal Continues, **Amnesty International (USA)**, Erişim: 30.05.2003, <http://www.amnestyusa.org/news/2003/usa05292003.html>

“Washington’a itiraz var: Önce Kendine Bak” başlıklı haber, 02.04.2003 tarihli **Radikal Gazetesi**

17.06.2003 tarihli **Milli Gazete**, Erişim: 17.06.2003, <http://www.milligazete.com.tr/17062003/haberindeks.htm>

24.07.2003 tarihli ‘Başörtüsüne Özgürlük Girişimi Grubu’ Basın Açıklaması, Erişim: 25.07.2003, **Mazlum-Der web sitesi**, http://www.mazlumder.org/turkce/b_aciklama.html?sy=173

TC Yabancılar ve Vatandaşlıklar Bakanlığı
GÖÇMENLERİNE İLİŞKİN
BİLGİLERİ
153